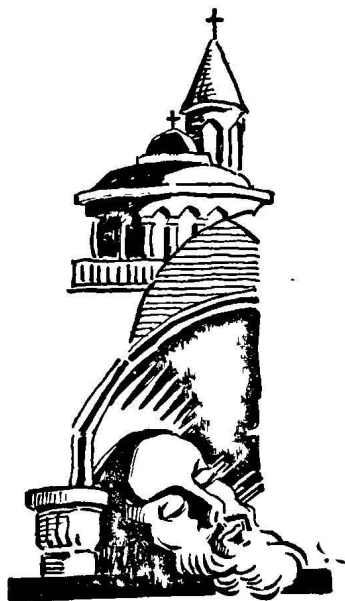

ՄԻՌ

ԱՄԱՍՁԻՐ
ԿՐՕՆԱԿԱՆ-ԳՐԱԿԱՆ-ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ԳԱՇՏՕՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԱՆԻԹԵՒՆ ԵՐՈՒՍԱԼԵՄԻ ՀԱՅ ԳԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

Վ.Ը. ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ԸՐ.ՋԱՆ 1944

"SION," an Armenian Monthly of Religion, Literature and Philology
Printed in

JERUSALEM — PALESTINE

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Հանգիստ Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպիսկ. Նեանեանի.	հետ 98
ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ	
Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպիսկ. Նեանեան.	ԽՄԲ. 100
Պատրիարք Երուսաղէմի 1939 - 1944.	
Կենսագրական գիծեր՝ Հանգուցեալ Տ. Մեսրոպ Սրբ. Արքեպս. Նեանեանի.	104
Մայր Աթոռը եւ Մայր Հայրենիքը.	ԽՄԲ. 107
ՄԱՐԴԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԸ	
Երուսաղէմի եկեղեցականն ու Վանականը.	Կ. Ծ. Վ. Ի. 112
Մարդը.	ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 116
Մեսրոպ Պատրիարք Նեանեան.	Յ. ՕՇԱԿԱՆ 119
(Հայ Մասենագրութեան մեջ)	
Հաւատքի մարդը.	ՏԻՐԱՅՈՒ ԱՐԱՄԱՅԻՍ 128
Իր նկարագրին ազնուութիւնը.	ՊԱՐԳԵՒՆՆԻ ՎՐԴ. ՎՐԹԱՆԷՍԵԱՆ 130
“Առաջին շողն արեւուն” (քերթուած).	ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎՐԴ. ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆ 132
Աւանդապահը.	ՀԱՅՐԻԿ ՎԱՐԴԱՊԵՏ 133
Իր քաղումը.	ԳՐԻԳՈՐ ԱՐԵՂԱՅ 135
Յարգանքի խօսք.	ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՔԷՆՅ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ 137
Մայրավանքի հին զանգակ (քերթուած).	Թ. Ա. Մ. 139
ՍՈՒԳԻ ՕՐԵՐ	
Վախճան եւ Թաղում Երանաւորն Տ. Մեսրոպ Ս. Պատրիարքի.	140
— Մահն առաջ.	140
— Օրուան մը պատմութիւնը.	141
— Անմիջական կարգադրութիւններ.	141
— Վերջին Օծում.	142
— Թաղման Կարգ.	144
— Յուղարկաւորութիւն.	144
Հոգեհանգստեան Աւարդողութեան պատօնապէս ներկայ եղողներ.	147
Մաղկեպատի զբոսը.	148
Ցաւակցական հեռագիրներ.	149
Ցաւակցական նամակներ.	152
Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ	
— Թաղման ուրօրհքը, Ընտրութիւն Տեղապանի, Քառասնի հանդիսութիւններ.	160

Ս Ի Ո Ն

ԺԸ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

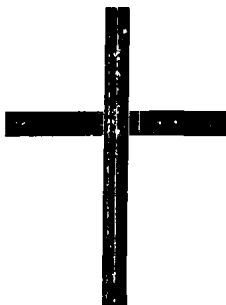
1944

ՅՈՒԼԻՍ-ՕԳՈՍՏ.-ՍԵՊՏ.

7-8-9

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ
ԱՄԵՆ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ա. ՊԱՏՐԻԱՐԷ

Հ Ա Ն Գ Ի Ս Տ

ԱՄԵՆ. Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ՆՇԱՆԵԱՆԻ

ԵՐԱՆԱԵՆՈՐՀ ՊԱՅՐԻԱՐԳԻՆ

ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ Ս. ԱԹՈՌՈՅՆ ԵՐՈՒՍԱՂԷՄԻ

1872 - 1944

Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը, խորունկ վշտով և անմը-
խիթար սուգով, կը յայտնէ մահը իր սիրեցեալ Հօր և պատ-
ուական Պետին, Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպիսկ. Նշանեանի,
որ հանգեալ ի Տէր Յուլիսի 26, Զորեքշաբթի կէսօրէ վերջ
ժամը 12.30-ին:

Իրմով կ'անհետանայ Ս. Աթոռս երախտիքով լեցուցած
բազմամեայ հաւատարիմ ծառայողը, մէկը՝ Հայաստանեայց
Եկեղեցւոյ բարի և քաղցր Հովուապետներէն, և Հայ Ժողո-
վուրդի ազնուական ու շնորհալի զաւակներէն:

Անոր հնգամեայ Պատրիարքութեան զուգադիպեցան իրա-
ւու յաջորդող աղէտներ, իր մահը վերջինը եղաւ այդ դժ-
բախտութիւններուն, զրկելով ինչպէս զինք, այնպէս ալ Ս.
Աթոռը իր բարի և հայրական տրամադրութիւններու արգա-
ւիքներէն, և այս պարագան աւելի քան տրտում կ'ընէ զմեզ,
անմխիթար իր մահուանը մէջ:

Կողբանք իր մահովը, կորուստը գորովալիք Հօր մը՝ որ տա-
րիներ շարունակ իր սիրովը և քաղցրութեամբ, ինչպէս նաև
լրջութեամբ թևարկեց Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը:

Կողբանք Ս. Աթոռոյ ներքին շահերու հաւատարիմ և հո-
գեռանգ միաբանը, Հայ Դպրութեան պրպտող ու թափանցող
մշակը և մեր իմացական և ազգային արժէքներու գուրգուրոտ
յանձանձողը:

Կողբանք Հայ Սաղիմի գինուորեալ Միաբանութեան գի-
տապետը, և Հայ Եկեղեցւոյ աւանդութեանց ինչպէս նաև Ս.
Աթոռոյ կարգ ու սարքին նախանձաւոր հմուտը:

Կողբանք մեզմէ յաւերժօրէն բաժնուող ամենէն սիրուած
ու յարգուած ազնիւ անձնաւորութիւնը և Ս. Աթոռոյ վաս-
տակաբեկ մշակը, և անփոխարինելի այն արժէքները որոնք իր
հետ գերեզման իջան: Մեր վիշտն ու կսկիծը չեն ամոքուիր,
ցորչափ իր մեկնումով գոյացած բացը կը մնայ:

Աղօթենք և մաղթենք որ Տէրը լոյսերու մէջ հանգչեցնէ իր
քաղցր հոգին, և Հայաստանեայց սգաւոր Եկեղեցւոյ և բազ-
մակարօտ ազգին շնորհէ նման հաւատարիմ և ծառայող հով-
ուապետներ՝ ի սպաս և ի փառս իր այրիացած Եկեղեցիին:

Օրհնեալ ԸԼԼԽ իր յիշատակը:

ԻՄՔԱՆԳՐԱԿԱՆ

ԱՄԵՆԱՊԱՏՏԻՒ Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ս. ԱՐՔԵՊԻՍԿ. ՆՇԱՆԵԱՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԺ ԵՐԱԽԱՆԴ ԵՄԻ

1939 - 1944

Մարդեր կան, որոնք աւելի են իրենց համբաւէն, երկրորդ այդ անձնաւորութիւնէն, զոր շատ յաճախ կեանքի բերումներն ու տրամադրութիւնները մասնաւոր հաշիւներով մեզի կը հազցնեն։ Հոգեւոյ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկ. Նշանեան, համբաւէն աւելի, արժէք մըն էր, ժամանակին հետ զանակ առ զանակ շինուած՝ բայց նուրբ և անհերքելի։

Չունէր իր երկու նախորդ պատրիարքներու համբաւը, ոչ ալ անոնց հանրային ու զբաղանք գործունէութեան լայն երեսները։ Հանգուցեալին կեանքը անցած էր առաւելաբար Ս. Աթոռոյ շրջանակին մէջ և անոր ծառայութեան ի սպաս։ սակայն կարելի է այժմէն իսկ ըսել թէ ստղտանքը պիտի չհամարձակի երբեք մօտենալ անոր անունին, և Երուսաղէմի պատրիարքներու պատմութեան նկարարահին մէջ, իր պատկերը պիտի մնայ միշտ պայծառ ու գեղեցիկ, այլապէս հաւասար իր նախորդներուն, որոնք եթէ իրենց մաքրին փառքովը և հմայքին մաքիսովը պայծառակերպեցին և հրապուրիչ ընծայեցին այս ժառանգութիւնը, Մեսրոպ Պատրիարքը իր յարատեւ ու հաւատարիմ ծառայութեամբ արի մշակը և բարի մատուակը եղաւ այս Աթոռին։

Արդարև Տիրով ծառայութեան նուիրուած իր աւելի քան կէս դարը, ինչպէս իր մահուան մէջ, այնպէս ալ իր մահէն առաջ, զինք արժանի էին ընծայած բովանդակ Ազգի և Միաբանութեան համակրանքին և գնահատանքին։

Հանգուցեալ Պատրիարքը զաւակն էր բարեպաշտ և ազնուական գերդաստանի մը։ Իր վաղամեծիկ ծնողաց և զինք որդեգրող պապուն կորուստներէն վերջ, պատանի Միհրանը ծնողաց սուգովը լեցուած, իր սփոփանքը կ'որոնէ մեր ամէնուն Մայր Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ սպասին մէջ, իբր ժառանգաւոր դալով Երուսաղէմ, ապա ուխտելով իր կեանքն ու ծառայութիւնը Ս. Յակոբեանց Աթոռին։

Եղած է ուսուցիչ և ապա երկար տարիներ Տեսուչ Ժառ. Վարժարանի, ու վարած ձեռնհասօրէն վանական պատասխանատու պաշտօններ իր սարկաւազութեան տարիներէն սկսեալ, և առաջին օրէն յայտնաբերած ուշադրաւ ձիրքեր։ Պաշտօնասէր, նախանձախնդիր և հաւատարիմ, սակայն քաղցր ու խաղաղասէր։ Խորշած է հոգիին կիրքէ և ծայրայեղութիւններէ, զիտակ թէ ամէն չափազանցութիւն կը պղտորէ մարդկային բարի տրամադրութիւններն ու առաքինութիւնները։

Օսմանեան Սահմանադրութիւնէն վերջ, կը բացուի իր կեանքին երկրորդ քաղաք և զործօն շրջանը։ Կը կարգուի պատուոյ ուղեկիր Իզմիրեան Սրբա-

զանի ի Կ. Պոլիս և ապա յէլմիածին ու հոն կը մնայ մինչև կաթողիկոսին վախճանումը, զաւագանակրի և քարտուղարի պաշտօնով: Մայր Աթոռոյ մէջ իր երկու տարիները զինքը սերելի ընծայած են էլմիածնի Միաբանութեան և հայ ժողովուրդին, շնորհիւ իր լուրջ և քաղցր բնաւորութեան և հոգեկան ու մտաւոր արժանիքներուն:

Երուսաղէմ վերադառնալէն յետոյ, իր հասուն մտքի և փորձառութեան բովանդակ թափով նուիրուած է Ս. Աթոռոյ կրթական և վանական գործերուն, իրեն Տեսուչ Վարժարանաց, Տպարանի և Ձեռագրաց Մատենադարանի:

Առաջին համաշխարհային մեծ պատերազմի շրջանին, Հանգուցեալ Սըրբազանի ներկայութիւնը Ս. Աթոռէն ներս՝ նախախնամական կը դառնայ, մէկ կողմէն հեռացնելով Աթոռին սպառնացող վտանգը, և մեզմեկով միւս կողմէն տնտեսական տագնապը վանքէն ներս և դուրս:

Պատերազմէն վերջ և Դուրեան Սրբազանի Պատրիարքութեան շրջանին, անոր մեծ աշակիցը կը հանդիսանայ կրթական, տնտեսական և վանական գործերու մէջ, մանաւանդ Դաւիթ Վրդ.ի մահով Լուսարարապետ ընտրուելէն յետոյ: Իր նախաձեռնութեամբ 1920 ին կը վերաբացուի Ժառանգաւորաց Վարժարանը և 1925 ին Տպարանը՝ Դուրեան Սրբազանի փափաքով: Գլխաւորաբար իր նախաձեռնութեամբ է որ 1928 ին կը կառուցուի Երուսաղէմի Սրբոց Թարգմանչաց երկսեռ նախակրթարանն ու վարժարանը:

Երուսաղէմը պէտք է ըսել թէ միակը եղաւ որ կրցաւ իր վրայ պահել նախապատերազմեան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հմայքն ու ոյժը: Բախտը այդ դերին ընդունակ երեք մարդեր անաշնորհեց Սրբոց Յակոբեան Գահուն: Ձեռք թարմացնել ծանօթ առաքինութիւնները Դուրեան և Գուշակեան Պատրիարքներու, բայց զիտեմ և վստահաբար կրնանք ըսել թէ այդ մեծութիւններու կարգին նորոգ Հանգուցեալ Պատրիարքը ոչ միայն զօրաւոր կշիռ ունէր, այլ անոնց յաջողութեան՝ փորձ և զօրաւոր ազդակ: Ան եղաւ բոլոր մեծ ձեռնարկներուն մէջ զինք կանխող երկու պատրիարքներուն հետը և ներսը:

Եթէ Դուրեան Սրբազանի վախճանումէն վերջ, նորափետուր Միաբանութիւնը կրցաւ պահել իր հմայքը և շարունակել սկսուած գործը, այդ անոր համար՝ վանդի Մեսրոպ Սրբազան իրը խարխիս նորասկիզբ բոլոր ձեռնարկներուն, կը վարէր այդ ամէնը: Իր Պատրիարքական Տեղապահութեան շրջանին, Դուրեան Սրբազանի մահէն վերջ, յառաջ տարուեցան կարգ մը յիշատակելի ձեռնարկներ. անոնց մէջ ամէնէն կարևորները եղան՝ Կիւլպէնկեան ութ սաներու կուսակոծն քահանայ ձեռնադրութիւնը, Կիւլպէնկեան Մատենադարանի, Դուրեանաշէնի և կարգ մը ուրիշ շինութիւններու կառուցումը: Սակայն ամէնէն իմաստուն գործը Սրբազանի Տեղապահութեան օրով, Երուսաղէմի Պատրիարքութեան ընտրութեան վերաբերեալ Սահմանադրութեան և Միաբանական Կանոնի յօդուածներու փոփոխման գործն էր, որ այնքան լաւ և շրջահայեցողութեամբ մշակուեցաւ:

Իսկ թորգոմ Պատրիարքի ութ տարիներու շրջանին, եղաւ անխնայ գործակիցն ու խորհրդականը այս վերջնոյն, իրեն հմուտ վանական աւանդութեանց և անցեալ իրադարձութեանց ու մանաւանդ մէտը ներքին պատահական շար-

ժուճներուն, որոնք այս կարգի Հաստատութիւններու մէջ հազուադէպ չեն :

Համեստ չէ նոյնպէս Դուրեան և Դուշակեան կրթանուէր Պատրիարքներու օրով Ս. Աթոռոյ մէջ սկզբնաւորուած և բարգաւաճած կրթական շարժումին և արդիւնքին մէջ Հանգուցեալին բաժինը : Երկուքին զործակից, և նոր սերունդ մը հասցնելու ու ժամանակին պահանջները զոհանջելու նախանձաւոր, Հանգուցեալը եղաւ այդ գեղեցիկ շարժման և արդիւնքին խարխիս ծառայող լաւագոյն ոյժը :

Կրթական այս բազմամեայ ու արժանաւոր արդիւնքէն դուրս, Հանգուցեալը տարիներով իբրև Լուսարարապետ ու ներքին վանահայր, բացառիկ յիշատակութեան արժանի դեր մըն է կատարած, առաջնորդելով Սրբոց Յակոբեանց զինուորեալ Միաբանութիւնը Սուրբ Տեղեաց իր դարաւոր պաշտօնի իրագործման : Անշուշտ դժուար է, ներսէն չեղողի մը համար դիրքութեամբ ըմբռնել այն գերազանց կարեւորութիւնը, զոր ունին Տնօրինական Սրբավայրերը, և առնոց մէջ մեր իրաւանց պաշտպանութիւնը Ս. Յակոբեանց Միաբանութեանը համար : Բանաւանդ բազմապիսի այն զոհողութիւնները որոնք եղած են և դեռ կ'ըլլան ամէն օր մշտնջենաւորելու և անկորուստ պահելու այդ սրբազան աւանդները ի փառս Աստուծոյ, Ս. Աթոռոյ և Ազգին : Այս տեսակէտով Մեսրոպ Երանշնորհ Պատրիարքը ազգային իրաւունքները արժեցնելու և զանոնք նախանձախնդրօրէն պաշտպանելու հաւատարիմ Միաբանը եղաւ, իբրև էն հմուտը Ս. Տեղեաց իրաւունքներուն և աւանդութեանց :

Իսկ Հանգուցեալ Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Նշանեան իբրև Պատրիարք այս դարաւոր Աթոռին, շարունակողը եղաւ այն ոգին զոր իր երկու մեծ նախորդները ստեղծած և արդիւնաւորած էին : Մինչև իր հիւանդութիւնը, ոչ մէկ նահանջ ըլլոր այն ճակատներուն վրայ, ուր գինը կանխողները զործեցին վստահութեանը մէջ ազգին և սիրոյն մէջ Միաբանութեան : Հակառակ դժնդակ հանգամանքներուն և պատերազմի մեծ աղէտին որոնք զուգահիշեցան Հանգուցեալ Պատրիարքի Գահակալութեան, ան իր պաշտօնավարութեան առաջին օրէն իսկ, Հաստատութեան կրթական և տնտեսական զործին մղում տալու համար ի մտի ունեցաւ իրագործումներ, որոնք դժբախտ իրադարձութեանց բերուածով մնացին անաւարտ :

Իր Պատրիարքութեան շրջանին վերանորոգուեցաւ Ս. Լուսաւորչի Եկեղեցին, գեղեցկացած ու պայծառազարդուած մեր դարաւոր ոճին մէջ . դժբախտաբար հակառակ բոլոր բարի կամեցողութեանց, կարելի չեղաւ տակաւին Սրբավայրին վայել նկարներով հանդերձել զայն : Թէև ծրագիր ու փափաք, սակայն ի յարգանս նոյնիսկ Հանգուցեալ Պատրիարքի յիշատակին, պէտք է ըսել թէ Ս. Աթոռը իմացական կեդրոնի մը հմայքին մէջ բարձրացնելու համար Մեսրոպ Պատրիարք ի մտի ունէր Հայ Երուսաղէմը ասպնջատունը ընելու հայ մտքի ամէնէն արժանաւոր աշխատակորներուն, որպէս զի, հոս, աղէտներէն խնայուած այս հոգեւոր ու ազգային ժառանգութեանը մէջ, տիրաբար մշակուէին Հայ Պատմութիւնը, Հայ Բանասիրութիւնը, Հայ Գրականութիւնը, Հայ Իմաստասիրութիւնը, կարճ՝ Հայ Արուեստը իր բոլոր կերպարանքներով : Որպէս զի իրականաբար և ամբողջանաբար Հայ Երուսաղէմի Յղացքը իր բոլոր կողմերուն մէջ :

Սակայն այս հեռահայեաց փափաքները չեն դադրած Միաբանութեանը ըլլալէ և կը սպասեն լաւագոյն օրերուն իրենց իրականութիւնը գտնելու :

Իր սրտին խօսող աշխատանքներէն մին էր Ձեռագրաց Մատենադարանի արդիացումը, հոն պահուած գանձերու հանրութեան սեպհականութեան վերածումը, լիակատար ուսումնասիրութեանց մէջ մեր ձեռագիրներու օգտագործումը կիւլպէսկեան Մատենադարանի կողքին :

Իր նոյնքան սրտառուչ փափաքներէն մին էր արդիացումը, ընդարձակումն ու կատարելագործումը Ս. Յակոբեանց Տպարանին, օժտելով զայն տողաշար մեքենաներով և բանալու գանձնք տպագրական լայն աշխատանքներու :

Կը վերլացնենք շարքը այս փափաքներուն, որոնք դժբախտաբար մնացին ծրագիր և երազ, և սակայն հակառակ իրենց այս նկարագրին, կը խորհինք թէ նուազ պէտք չէ կշռեն, քանի որ այսօրուան երազը վաղուան իրականութիւնն է :

Տխուր է անշուշտ փակել էջը կեանքի մը՝ մթին եղբրքի մը վրայ. անցնող տարին, տխուր տարի մը եղաւ, ինչպէս իրեն, այնպէս ալ բովանդակ Միաբանութեանը համար, և սակայն արդար պէտք է ըլլալ խոստովանելու թէ այդ բոլորը դուրս էին Հանգուցեալի մատչելիութենէն : Աղէտներ կան որոնք անխուսափելի են, և արտաքին չարիքին մէջ յաճախ բարիքի մը արմատը կրնայ զարգանալ :

Շատ բան ըրին իր նախորդները և ինքը, եթէ անոնք մեր փափաքներուն և ազգին սպասմանը մէջ ամբողջովին չիրագործուեցան, ատիկա չի նշանակեր թէ Միաբանութիւնը և իր պետերը թերացան իրենց կոչումին մէջ : Յաւիտենական է խօսքը, «Խորհուրդ մարդկան կամք Աստուծոյ» :

Այս բոլորէն վեր և այս բոլորին հետ սակայն, միակ իրողութիւնը որ կը մնայ, այն է թէ, Հանգուցեալը Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռին բարձրացաւ անվերապահ և միաձայն բաղձանքով մաքնուն, հազուադէպ պարագայ Հայ Երուսաղէմի պատմութեան մէջ, և ամէնուն արցունքին մէջէն առաջնորդուեցաւ իր յաւիտենական հանգիստը : Իր աննախնդաց յուղարկւումներուն համազգային սիրոյ գերագոյն արտայայտութիւնն էր բոլոր անոնց կողմէ՝ որոնք զինք ճանչցեր ու սիրեր էին : Հայն ու Յոյնը, Լատինն ու Անկլիքանը, Գլախին և Ասորին, Մարոնին ու Հապէշը, Արաբն ու Հրեան, ամէնքը զուգուրանքով շրջապատեցին իր դագաղը : Սիրոյ և սուգի համատարած զգացումը տակաւին չէ ջնջուած Սուրբ Գաղաթիս մէջ իր մօտին, և թէ Ս. Յակոբեանց այս հինաւուրց Հաստատութեան նկատմամբ ամէնուն կողմէ յարգալից այս վերաբերմունքին մէջ աննշան չէ իր դերը և անձին արժանիքը :

Հանգուցեալը կը վայելէր անվերապահ համակրանքը Բրիտանական Իշխանութեան, Պաղեստինի Կառավարութեան և Երուսաղէմի բոլոր կրօնական յարանուանութեանց, շնորհիւ իր լուրջ, քաղցր և ուղղամիտ նկարագրին : Յոխորտ կեցուածք և ընդհանուր շահերու անընտել տրամադրութիւն միշտ օտար մնացին իր բարի հոգիին : Իր սրտին հեզ քաղցրութիւնը և մտքին բարեացակամ հաղորդականութիւնը սիրելի և յարգելի էին ընծայել զինք ամէնուն :

Այն խօսքը՝ թէ մարդուն դէմքն ու արտաքինը պատկերն են անոր հոգիին, լրիւ կը ճշմարտութեամբ նաև Հանգուցեալ և սիրելի Մեսրոպ Պատրիարքին վրայ :

Արցունք և օրհնէնք իր յիշատակին և խաղաղութիւն իր բարի հոգիին :

ԽՄԲ.

ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ ԳԻԾԵՐ

ՀԱՆԳՈՒՑԵԱԼ Տ. ՄԵՍՐՈՊ ՍՐԲ. ԱՐԳԵՊՍ. ՆՇԱՆԵԱՆԻ

Տ. Մեսրոպ Արքեպս. ծնած է 1872 Սեպտեմբեր 30-ին (Հ. Տ.), Կ. Պոլսոյ Սամաթիա թաղը: Մկրտութեան անունն է Միքիման, որ ետքէն փոխուած է Միհրանի: Իր մայրը՝ Աննիւ, զինք աշխարհ բերելուն երրորդ օրը կը վախճանի 16 տարեկան, երեք ու կէս տարի ետք ալ կը վախճանի իր հայրը՝ Թօնոնի Նշան Լօքմակօզեան 28 տարեկանին ու ինք կրկնապէս որդ մնալով՝ կը մեծնայ խնամքին ներքեւ իր պապուն՝ Գրիգոր Լօքմակօզեանի, որ 40 տարիներէ աւելի ծառայած է արքունի թնդանօթարանի իւր առաջին մեքենավար: Ատեն մը կը յաճախէ Նաուլը Գափուի թաղային վարժարանը, ետքէն Բերա անցնելով՝ կ'աշակերտի Նարեկեանին 1881-1887 անընդմիջաբար: Նոյն տարիներուն իրերայաջորդ տնօրէնները եղած են՝ Մանուկ Սպեան (ապա Կոմիտաս Քահաճեան), Մինաս Ջերազ, Յարութիւն Ջազըրեան, Յարութիւն Կէլիպօլուեան եւ Քովմաս Թէրզեան: Ասոնցմէ զատ ուսուցիչներ ունեցած է՝ Մաղաքիա Վրդ. Օրմանեան, Գարեգին Վրդ. Սրուանտեանց, Ներսէս Վրդ. Արսլանեան, Յովհ. Քհնյ. Մկրեան, Նիկազար Մուրատեան, Մինաս Սիոսեան, Պօղոս Քէրէստէճեան, Միհրան Յովհաննէսեան, Արիստակէս Օյաջեան, Յարութիւն Յովհաննէսեան, Միլտոն Սերոբեան, Միհրան Պարթեւեան, եւայլն:

1887-ի Մարտին կ'որբանայ նաեւ իր խնամակալ պապէն եւ նոյն տարւոյ աշնան Յարութիւն Վեհապետեան Կ. Պոլսոյ Պատրիարքի յանձնարարագրով կը մեկնի Երուսաղէմ եւ Հոկտեմբեր 12-ին կը մտնէ Ժառանգաւորաց Վարժարան, ուրկէ շրջանաւարտ կ'ելլէ 1891 Մայիս 1-ին: Իր աշակերտութեան ժամանակաշրջանին տեսուչներն եղած են՝ Գէորգ Վրդ. Նրէշեան, Սահակ Եպս. Նապայեան (առժամաբար), եւ Մամբրէ Սպս. Մարկոսեան, եւ ուսուցիչներ՝ բացի վերոյիշեալներէն՝ Թորոս Ջուղայեցի աստուծածաբան (ապա Թէոդորոս Ծ. Վրդ.), Մարկոս Նաթանեան, Յակոբ Մեղաւորեան, Սապա Պիւլեան, որ Պետրոս Կիւրեղեան անուամբ աւելի քան երկու տարի իբրեւ միաբան ապրեցաւ վանքին մէջ, եւայլն:

1891-1895 ուսուցիչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի եւ տեղացւոց Ազգ. Վարժարանին, ապա՝ հաշուակալ եւ զանծապետ. Միաբ. Ընդհ. Ժողովի ատենադպիր եւ ատենապետ, անդամ Տնօրէն Ժողովի, տեսուչ Ջեռագրաց Մատենադարանի:

1906 տարւոյ Օգոստոսին կ'երթայ Արքեպ. յայց քաղաքական հայ բանտարկեալներուն եւ կըլքաջարկէ՝ եւ հոգեւորապէս կը մխիթարէ զանոնք ու անոնց մասին տեղեկագիր մը կը ղրկէ Կ. Պոլիս Օրմանեան Պատրիարքին:

Երբ Օսմանեան Սահմանադրութիւնը կը հռչակուի (1908 Յուլիս) Վեհապետեան Պատրիարք զինքը՝ պատուոյ ուղեկից կը կարգէ Մատթէոս Իզմիրլեան Սրբազանի, որ 12 տարեկան քսորէն վերջ կը դառնար Պոլիս: Վերջինս Ամենայն Հայոց Կաթողիկոս ընտրուելով երբ 1909 Յունիս 5-ին (Հ. Տ.) կը մեկնէր Կ. Պոլսէն՝ իրեն կ'ընկերացնէ Մեսրոպ Վրդ. ը՝ Օտեսա-Բեթթրապուրկ-Մոսկուա-Նոր-Նախիջեան-Պաքու-Թիֆլիս-Ալեքսանդրապօլ-Անի համբով, մինչեւ Ս. Էջմիածին: Բեթթրապուրկի մէջ՝ իբրեւ հետեւորդ Ս. Հայրապետին՝ կը ներկայանայ Նիքօլա Բ. Յարին Բիթէրնօֆի Պալատին մէջ՝ իւր աւերա Ծէօտորովն Մայր Կայսրուհիին՝ Կաչինայի Պալատին մէջ: Ս. Էջմիածին կը մնայ մինչեւ 1910 Դեկտեմբերի վերջը՝ իբրեւ զաւագանակիր եւ խանձակաւ քարտուղար Իզմիրլեան Կաթողիկոսի, որուն վախճանումէն ետք (1910 Դեկտ. 24) դարձնելու տեսութեան պաշտօնով կը հրաւիրուի Երուսաղէմ, ուր ժամանելով՝ 1911 Մայիսին կը ստանձնէ պաշտօնը, զոր կը վարէ մինչեւ 1930 Յունիս, նոյն ատեն ըլլալով տեսուչ

տպարանի (1913 - 1932) եւ Զեռագրաց Մատենադարանի (1911 - 1925): Թուրք տիրապետութեան վերջին երկու տարիներուն (1916 - 1917) կ'անդամակցի Երուսաղէմի Նահանգային Ժողովին իբրեւ ներկայացուցիչ Հայոց Պատրիարքարանին:

1917-ին աշակերտներու մեծագոյն մասին զինուոր տարուելուն պատճառաւ կը փակուի Ժառ. Վարժարանը երեք տարի: 1920 տարւոյ դպրոցական տարերջըրանի սկիզբը նախածնունարկ կ'ըլլայ անոր վերաբացուելուն 6 Թոշակաւոր եւ 13 ծրիաթոշակ աշակերտներով, որոնց թիւը ետքէն բարձրացաւ 25-ի: Նոյնպէս պատերազմի ստեղծած տնտեսական տագնապին հետեւանքով վանական վարչութիւնը կը ստիպուի փակել տպարանը 1915-ին ու այնպէս կը մնայ տասնմէկ տարի: Գլխաւորաբար իր նախածնունութեամբ եւ Հանգուցեալ Տ. Նդիշէ Դուրեան Պատրիարքի քաջալերութեամբ 1925-ի Մայիսին կը վերաբացուի տպարանը եւ առաջին անգամ մամուլին կը յանձնուին Լուսահոգի Պատրիարքին Իւրաքանչիւր Մատենային Եւրոպայի Եւ Ամերիկայի Սրբազանի Աւագ-Կարգի Գ. Հատորը, որուն տպագրութեան ծախքը նուիրած էր հանգ. Պողոս Փաշա Նուպար՝ Երջանկայիշատակ Տ. Բաբգէն Կաթողիկոսի (այն ատեն Նախկոպոս) միջնորդութեամբ: Կը հրաժարի տպարանի տեսչութենէն 1932 Մայիսին:

Դուրեան Սրբազանի Գահակալութենէն (7 Նոյեմբեր 1921) անմիջապէս ետք կ'ընտրուի անգամ Տնօրէն Ժողովի եւ կ'ըլլայ ատենադպիր մինչեւ 1925 եւ ատենապետ 1925-էն մինչեւ իր Գահակալութիւնը՝ 1939, երկու եւ կէս տարուան ընդմիջումով:

Գլխաւորաբար իր նախածնունութեամբ 1928-ին կը սկսի կառուցուիլ Երուսաղէմի Ս. Թարգմանչաց երկսեռ նախակրթարանն ու վարժարանը, որուն շինութիւնը կը տեւէ մէկ տարի եւ բացումը կը կատարուի յաջորդ 1929-ի դպրոցական տարերջըրանի սկզբնաւորութեան:

1922 Մայիս 15-ին՝ Միաբանական Ընդհ. Ժողովի ընտրութեամբ՝ կը կոչուի Լուսարարապետութեան պաշտօնին, զոր վարեց մինչեւ իր Պատրիարք ընտրուիլը:

Դուրեան Սրբազանի վախճանումէն ետք՝ 1930 Մայիս 5-ին Միաբ. Ընդհ. Ժողովէն կ'ընտրուի Պատրիարքական Տեղապահ. պաշտօն՝ զոր կը վարէ մինչեւ Լուսահոգի Թորգոմ Ս. Պատրիարքի Գահակալութիւնը՝ 1931 Դեկտ. 1: Այս առաջին Տեղապահութեան շրջանին Հոգատար Կառավարութեան հետ բանակցութեամբ սողի կ'ունենայ Կանոնադրի Երուսաղէմի Պատրիարքի ընտրութեան վերաբերեալ երեք յօդուածներու փոփոխութիւնը, յարմարցնելով զանոնք Երուսաղէմի Անգլիական տիրապետութեան հետեւանքով ստեղծուած նոր պայմաններուն: Այդ առթիւ կը կառուցուի նաեւ Վսեմ. Գալուստ Պէյ Կիւլպէնկեանի նուիրատուութեամբ Ս. Աթոռի մէջ Կիւլպէնկեան Մարտիրոսեան, որուն հիմնարկութիւնը իր ձեռամբ կը կատարէ 1930 Օգոստ. 1-ին: Կը շինուի Դաւիթ-Նաշիւր, Հանգուցեալ Տ. Նդիշէ Պատրիարքի Բահանայութեան Յիսնամեակի Յորեւանին առթիւ եղած նուիրատուութեանց զուամբով: Այս առթիւ յիշենք թէ Ինքը եղած է Դաւիթ եւ Աստուածաշունչ Թարգմանչեան 1500 ամեակի երկու Կեդրոնական Յանձնաժողովներու ատենապետը:

Երջանկայիշատակ Թորգոմ Ս. Պատրիարքի անակնկալ վախճանումէն եօթն օր ետք, 1939 Փետր. 17-ին, երկրորդ անգամ կ'ընտրուի Պատրիարքական Տեղապահ:

Եկեղեցական աստիճաններ ընդունած է՝

1889 Յուլիս 7-ին՝ Դպրութեան 4 աստիճաններ՝ Յարութիւն Պատրիարքէն.

1892 Օգոստ. 29-ին՝ Աւագ-Սարկաւագ՝ Սահակ Նպս. Խապայեանէ.

1898 Յուլիս 12-ին՝ Աբղղայ՝ Յարութիւն Պատրիարքէն.

1902 Մարտին՝ Վարդապետական գաւազանի 4 աստիճան՝ Յարութիւն Պատրիարքէն.

1922 Մայիս 20-ին՝ Մայրաքոյն Վարդապետ՝ Դուրեան Նդիշէ Պատրիարքէն.

1924 Սեպտ. 21-ին Նախկոպոս ի Ս. Էջմիածին՝ Հանգ. Տ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոսէն.

1936 Հոկտ. 21-ին՝ Արքութեան տիտղոս՝ Հանգ. Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսէն:

Իր հրատարակութիւններն են՝

1. — Ժամանակագրութիւն Գրէգոր Վարդաշէտի Դարանշնոյ, ներածութեամբ եւ յաւելումաւներով, 1916 :
2. — Հ. Թ. Սալայանի Երեսօնէի Պատմութեան գրաբար բնագիրէն աշխարհաբարի թարգմանութիւնը, երկու հատոր, ներածութեամբ եւ յաւելումներով, 1930 :
3. — Հարաւոր Պատմաճշման, թարգմանութիւն, 1932 :
4. — Տղան Առաք. Արեւոյն Ս. Յակոբեան, Հարիւրամեայ Յորեւանին առթիւ, 1933 (արտատպուած Սիոնէն) :
5. — Օրագրութեան Երեմի Զեւրէի Քեօթի-Քեօթի, ներածութեամբ եւ յաւելումներով, 1939 :

1926 - 1943 կազմած է Երուսաղէմի Օրացոյցները, ըստ Հին Տոմարի :

Ասոնցմէ զատ ունի բազմաթիւ հայացումներ եւ կրօնաբարոյական, բանասիրական յօդուածներ՝ Հին Իսրայէլի պատմութեան, սովորութեանց եւ Ս. Երկրի հնախօսութեանց վերաբերեալ՝ Սօնի եւ զանազան հանդէսներու եւ տարեցոյցներու մէջ :

Իր անտիպ գործերն են՝

1. — Երուսաղէմի Զեռագրաց Մատենադարանի 52 Աստուածաշունչներու ընդարձակ ցուցակը :
2. — Երեսօնի յանձնարար, Պատմութիւն եւ հնախօսութիւն, թարգմանութիւն :
3. — 'Ինչպէս Ս. Յակոբեան, հաւաքածոյ վերջին չորս դարերու կաթողիկոսական, Պատրիարքական կոնդակներու եւ եկեղեցական ու աշխարհական յայտնի ազգայիներու բազմաթիւ թղթակցութեանց :

Հոգեւոյս Թորգոմ Պատրիարքի անակնկալ մահէն վերջ 19 Ապրիլ 1939, Միար. Ընդհ. Ժողովը 35 բուլէներու ամբողջութեամբ Պատրիարք կ'ընտրէր Գեր. Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկ. Նշանեան : Իսկ 27 Սեպտեմբերին տեղի կ'ունենար Իր Գահակալութեան հանդէսը եւ Մեսրոպ Արքեպիսկ. իրեն արժանաւոր յաջորդ Հանգուցեալ Թորգոմ Արքեպիսկ. կը բազմէր Արքեպիսկ. Յակոբեանց Աթոռը :

Դժնդակ հանգամանքներ, եւ մեծ աղէտներ զուգահիւսեցան Իր Պատրիարքութեան : Վերջին աղէտը եղաւ իր կաթուածը, այնպէս որ Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեան չկրցաւ իրականացնել ինչ որ կը սպասուէր Իրմէն . եւ ինք հոգիով ու մարմնով ցաւատանք այսպէս փակեց Իր աչքերը :

Աւելի բախտաւոր օրերու մէջ վատահ ենթ թէ ան պիտի կրնար ընել շատ աւելին քան ինչ որ Իրեն պատեհութիւն տրուեցաւ ընելու : Սակայն մեծ իրողութիւն է որ Ան հաւատարիմ մնաց Ա. Աթոռոյ շահերուն եւ այդ մխիթարութեամբ ու առաքինութեամբ իշաւ գերեզման :

Հողը թեթեւ վրադ ծառայ բարի եւ հաւատարիմ :

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՆ ԵՒ ՄԱՅՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔԸ

Հայ զգացման և հայ պատմութեան մէջ սկիզբէն ի վեր այս զոյգ յղացքները անբաժան են եղած :

Հայ եկեղեցին իր կազմաւորման ու մանաւանդ պետականացման առաջին օրերէն իսկ, զինքը ծրագրողներու մտքին մէջ զոյացուեցաւ իբրեւ ազգային եկեղեցի, պատմական նշանակութեամբ անշուշտ, որուն կոչումը պիտի ըլլար, նաև քաղաքականապէս վտանգուած ժողովուրդի մը զոյութիւնը ապահովել և ամրապնդել բարոյական և հոգեւոր փրկութեամբ: Այս սկզբունքը, քայլ առ քայլ բայց միշտ աւելի անհեղուկ արդիւնաւորութեամբ զործարկուեցաւ, յաճախ ի միաս իր կրօնական շահերուն, բայց ի սէր հայ ժողովուրդին:

Փոխադարձաբար ո՞ր հայը, որ փոքր ի շատէ ծանօթ է իր ազգի պատմութեան, պիտի չընդունէր թէ իբրեւ ժողովուրդ և իբրեւ ազգ, դարերէ ի վեր մեր զոյութիւնը բովանդակապէս կը պարտինք մեր եկեղեցիին: Ամենադժուրակ պայմաններու երկարածի՞ք այն յաջողութեանը մէջ՝ որ իր պատմական կեանքը եղաւ, իր վրայ խուժող անվերջ դժբախտութեանց անդադրում տարափին տակ՝ որոնք մեր երկիրը մթաճնեցին սև ամպերով, ինչպէ՞ս պիտի մշտնջենաւորէր մեր ազգը իր զոյութիւնը եթէ Հայ եկեղեցիին մէջ չընէր մեր հայրերու դիւցազնական դիմակալութեան ոգին, զոր Հաւատքի և Հայրենիքի, այսինքն կրօնի և ազգասիրութեան զգացումներով կուտած արիւթիւնը միայն կրնայ տալ ժողովուրդներուն: Անոր համար է որ մեր մէջ անհնար է առանձնաւորել ազգային պատմութիւնը եկեղեցականէն. մին թեզանն է, միւսը՝ առէջը:

Ազգ և եկեղեցի. երկուքն ալ պէտք է ապրին՝ զօրացնելով զիրար. ասոր մէջ է միայն Հայութեան ճշմարիտ և իրական շահը: Ստոյգ է թէ քաղաքական իրադարձութեանց հետեանքով, էլ միաժնի վրայ օր մը չծագեցաւ բարի աստղ մը, ծնունդ տալու համար բարգաւաճ կեանքի նոր շրջաններու, այսուհանդերձ իր սէրը միշտ վառ մնաց ժողովուրդի սրտին մէջ, և իրաւունք ունէր Դաւրի-Թեցին՝ երբ կը գրէր. «Ի վերայ Աշոյի և էլ միաժնի ամենայն ազգն հայոց կապեալ կայ», որքան պատմական՝ նոյնքան բարոյական ճշմարտութիւն մըն է որ կ'արտայայտուի այս բառերով:

Սուրբին արցունքներէն՝ այսինքն ազգին վիշտէն իր բոցին սնունդ ճարող կանթեղը ժողովուրդի հաւատքին ու սպասումին մէջ անշէջ մնաց միշտ, Արա-գածի բարձունքին վրայ, ու էլ միաժնի, սգաւոր բայց որդեսէր մայր, ի Սփիւռս ցրուած իր զաւակներուն խօսեցաւ միշտ, իր յիշատակին քաղցրութեամբ, իր սրբատառ կոնդակներով, և իր հայրենաքարոզ նուիրակներով:

Ուրախ ենք արդէն յայտարարելու որ տարիներու լուռութենէն վերջ, Խորհրդային իրաւակարգը, այսօր հաշտ կեցուածք մը ունի եկեղեցիին նկատմամբ, և ատիկա իր բարերար պատճառները ունի: Վերջի այս քառորդին ևս, մենք ունեցանք Մայր Աթոռի մէջ հոգեւորականներու ընտիր հոյլ մը, ազգային և հոգեկան իրատես ըմբռնումով, որ առանց տարուելու կրօնական ու քաղա-

քական հակընդդեմ հայեցողութիւններէ, իր սիրտն ու միտքը ի սպաս դրաւ ինչպէս Էջմիածնի, այնպէս ալ հայ նորամանուկ Հայրենիքին: Հայ Եկեղեցին իր այս ուղղութիւն ոգիին շնորհիւ է որ դարերով կրցեր է պաշտպանել իր և իր ժողովուրդին բարոյականն ու կեանքը: Տարբեր չէր կրնար ըլլալ իր դերքը նոյնպէս Հայաստանի ներկայ Կառավարութեան նկատմամբ, և այս վերջինը կը թուի հասկցած ըլլալ այս իրողութիւնը:

Այս վերջի պատերազմին, Հայ Եկեղեցին զգաց Հայրենիքին սպառնացող վտանգը ու ստանձնեց անմիջապէս իր պատմական դերը, օրհնելու համար հայրենի դրօշը և զանգակներու ձայնով ու խաչին պաշտպանութեամբ ռազմաճակատ առաջնորդելու Հայ զինուորը: Հայ Եկեղեցին նոր չէր որ կը պաշտպանէր իր ժողովուրդին իրաւունքները օտար բռնակալներու դէմ, խրախոյսն ու աջակիցը հանդիսանալով երկրի Իշխանութեան: Մեր Հայրենիքին սպառնացող այս նոր պայքարին մէջ, շատ բնական էր որ Հայ Եկեղեցին իր մասնակցութիւնը բերէր հայրենական այս սրբազան գոյամարտին: Անոր համար Ազգընտիր Տեղակալը, պատերազմի առաջին օրերուն իսկ, յանուն Հայ Եկեղեցւոյ իր սրտագին կոչելով դիմեց ինչպէս Մայր Հայրենիքի, այնպէս ալ ի Սփիւռս եղող իր որդիներուն, որ մէկ մարդու պէս կենան հասարակաց թշնամիին դէմ, եւ իրենց լաւագոյնը ընեն օժանդակելու մեր վերածնած ու բարգաւաճ երկրին համար կռուող Կարմիր բանակին և Հայ զինուորին: Հայրենիքի և Էջմիածնի այս լայն զոհաբերութեան, Հայ սփիւռքը եւս խառնեց իր լուաման, եւ շինուեցան Սասունցի Դաւիթ Թանգային շարասիւններ, իբրև փրկութեան զէնք, թշնամիին սպառնալիքին ենթակայ մեր Հայրենիքին:

Հայ Եկեղեցւոյ անկեղծ հայրենասիրութեան ձայնը լսելի եղաւ ամենուրեք, և այս պարագան անգամ մը ևս եկաւ հաստատելու իր մեծ արժէքը: Եկեղեցւոյ այս ընթացքը պատճառ եղաւ որ Մայր Հայրենիքը գուրգուրանքով նայի Հայ Եկեղեցիին, և այս՝ ոչ անոր համար որովհետեւ մեր Եկեղեցին ունի փառաւոր անցեալի մը մէջ արդիւնաւորած արժէքներ, այլ որովհետեւ Հայ Եկեղեցիին բնաւ պակասած չէ իդէն ու ճիգը մեր ժողովուրդի կորսուած անկախութիւնը ձեռք բերելու և մեր մշակոյթին իր սպասը ընելու բաղձանքը: Յետոյ Հայաստանի Հանրապետութեան արդի իմաստուն վարիչները, նոր չէր որ ազգին պատմական ինքնութեան և բարոյական առաքինութիւններու փաստը պիտի ունենային, հասկնալ չուզելուն չափ թէ անհնար է անտարբեր կենալ մեր ժողովուրդին ճակատագրին վրայ այնքան մեծ և բարի ազդեցութիւններով և արդիւնքներով յայտնագործուած դարաւոր գորութեան մը հանդէպ:

Այսօր Եկեղեցին, ինչպէս Մայր երկրի, այնպէս ալ Սփիւռքի տրտմութիւններուն մէջ, իր հոգիի ամէնէն խորունկէն կը խայտայ որ իր և հայ ժողովուրդին դարաւոր երազը իրականութիւն է գտած, մենք ունինք մեր Պետականութիւնը, մեր քրտինքով և ճիգերով արդիւնաւոր քաղաքակրթութիւն մը՝ իր մշակոյթի քաղցր երեսներով և նուաճումներով:

Եթէ Հայրենիքին մէջ մեր Եկեղեցին այլևս չըբաղիր քաղաքական և կրթական գործերով, առիկա պէտք չէ նկատել իբրև փաստ անոր լքումին. վասնզի մեր գերութեան շրջաններուն Եկեղեցին արդէն աւամայ է զբաղած քաղաքա-

կան հարցերով, ու այսօր դերերու այս զատորոշումով, կորսնցնելէ աւելի կը շահի, երբ ազատ ըլլալ ինքզինքը լծելու զուտ կրօնական գործին, իր իրական դերին:

Ճիշտ է թէ Հայաստանեայց եկեղեցին ազգային շեշտուած նկարագիր մը ունի, և ասիկա պիտակ մը չէ իր անուան. սակայն իր ազգայնականութիւնը կը կայանայ իր ժողովուրդի ցեղային գիտակցութեան պահպանումին մէջ միայն: Այս սահմանէն դուրս, աշխարհի քաղաքական դրութեանց նկատմամբ, Հայ եկեղեցւոյ տեսութիւնը եղած է միշտ աւետարանական՝ տալ «զկայսերն կայսեր և զԱստուծոյն Աստուծոյ»: Ընդունել կրօնական և քաղաքական մարդերու անշատութիւնը, չծառայեցնել մին միւսին, և ճանչնալ քաղաքական կամ պետական կազմակերպութեանց սնորհնութիւնը, իբրև անհրաժեշտ պայման մարդկային կարգի պահպանման:

Երբ կայ Հայ Պետականութիւնը, եկեղեցին բնաւ պէտք չէ ինքզինքը միջոց ընէ ազգայնականութեան, այսինքն ստանձնէ այս պարագային առաքելութիւններ՝ որոնք դուրս կը ֆնան մանաւանդ Մայր Հայրենիքին մէջ, իր կոչումէն և նպատակէն:

Կրօնի ազատութիւնը Խորհրդային կարգերէն ներս՝ սկիզբէն ի վեր սկզբունք է եղած և կը ֆնայ, հակառակ այս մասին եղած և գրուած այլընդարկող խօսքերու: Իրողութիւն է թէ Սովիետ Իշխանութիւնը լայնօրէն կը յարգէ խղճի ազատութիւնը և չուզեր միջամուխ ըլլալ եկեղեցական գործերու: Սակայն այսօր ուրախ և հպարտ ենք յայտարարելու թէ Սովիետ Միութիւնը ընդհանրապէս և Հայաստանի Կառավարութիւնը մասնաւորաբար, իր վերաբերմունքը մեծապէս բարելաւեց դէպի Հայ եկեղեցին, տեսնելով անոր վերաբերմունքը դէպի Հայրենիքը, և ատոր ուշադրութեան արժանի փաստը պէտք է նկատել Հայկական Սովետական Ռեսպուբլիկայի Ժողովրդավարական Խորհուրդի Ժողովմասնակցութեան Ժողովումը՝ կազմակերպելու Ժողովմասնակցութեան միջև: Այս միակ փաստը պիտի բաւէր ցոյց տալու եկեղեցւոյ ազատ և անկաշխան դրութիւնը Խորհրդային կարգին մէջ:

Իսկ Ելմիսթին ամազգի հրատարակութիւնը, ուրիշ փաստ Հայաստանի Կառավարութեան Հայ եկեղեցւոյ նկատմամբ ունեցած իր բարեացակամ ուշադրութեան: Ելմիսթին հանդէսը իբրև ձայն մեր եկեղեցւոյ, սրտի ուրիշ բերկրանքով կը խանդավառէ զմեզ: Իբր կենդանի և բարախուն այն հաւատարմը, թէ Խորհրդային վարչակարգին ներքեւ Հայաստանեայց եկեղեցին պիտի չուշանայ վերագտնելու իր դարաւոր խորհուրդին ամբողջ շքեղութիւնը, դառնալու համար Հայոց Հայրենիքին և մանաւանդ Հայ սիւրբի, ոչ միայն հրայրքը, այլ նաև մեզ իրարու զօգող մագնիսը: Հանդէսը իր կրօնական, ազգադրական և բանասիրական երեսներով աւելի քան զոհացուցիչ է: Մեր ուրախութիւնը մեծ է մանաւանդ որ հոն ներկայ են մեր մտքին ու հոգիին խօսող աւագ ներկայացուցիչները, Էլմիսթնայ Միաբաններ, գիտնականներ, ակադեմականներ և արուեստի վաստակաւոր գործիչներ: Սրտապնդիչ այս խրախույսը, բարի ձեռքերէ արժարժուած Լուսաւորչի այս կանթեղը, պէտք ունի ինչպէս Մայր Հայրենիքի,

այնպէս ալ Սփիւռքի հայութեան լայն ավակցութեան և զուրգուրանքին, որպէսզի անիկա կարենայ ոչ միայն գերազոյն հանդիսարանը դառնալ Հայ հոգիին և արժէքներուն, այլ նաև Մայր երկիրն ու Սփիւռքը կամրջող քաղցր ծիածանը:

Եջմիածին հանդէսը, այդ վառուած կանթեղը, ինչպէս ըսինք, պէտք ունի մեր ձէթին ու պատրոյզին, իբրև մեր Եկեղեցիին ու ազգային արժանապատուութեան խորհրդանշանը: Ամէն ընտանիք յանուն այդ սրտազրաւ զգացումին և իր հոգևոր ու մարմնաւոր Հայրենիքի ձայնին, պէտք է ունենայ օրինակ մը այդ թերթին իր տանը մէջ, իբրև կենդանի և խօսուն յիշատակարան իր զոյգ սրբութիւններէն, Հայրենիքէն և Էջմիածնէն:

Մօտ ժամանակէն եթէ Տէրը կամենայ պիտի վերաբացուի հոգևոր ձեմարանը. մեզի եղած տեղեկութեան համաձայն, Կառավարութիւնը դրական պատասխան է տուած այդ մասին կատարուած դիմումին: Եթէ Եկեղեցւոյ ի նպաստ այս ձեռնարկն ալ արդիւնաւորուի, որու մասին ոչ մէկ կասկած ունինք, այն ատեն մեր Եկեղեցին Մայր Հայրենիքի մէջ տակաւ կը ստանայ իր կերպարանքը և ատակ կը լինի լիովին ծառայելու իր ժողովուրդին: Սակայն այս յառաջդրութեան և իրազօրծման մէջ ևս Էջմիածին պէտք ունի մեր կենդանի, ինչպէս նաև բարոյական և նիւթական ավակցութեան: Ճիշտ է թէ Մայր երկրին մէջ Էջմիածնի մտածումով խանդավառ պատրաստուած հոյլ մը ունինք մտաւորականներու, ինչպէս Բրօֆ. Աճառեան, Մալխասեան, Երուանդ Վրդ. Տէր-Մինասեան, Բրօֆ. Արբանյան, և ուրիշներ, որոնք ծանօթ են բովանդակ ազգին, մեր պատմութեան եւ ազգային ու հոգևոր արժէքներուն իրենց բերած նպաստովը. սակայն անհրաժեշտ է նաև որ արտասահմանէն ևս, առայժմ գէթ, պատրաստուած եկեղեցական ուժեր երթան Էջմիածին, թէ՛ Միաբանական կազմը և թէ՛ ուսուցչական շարքերը աւելի ամրապնդելու համար:

Իսկ այս բոլորէն առաջ և վեր անհրաժեշտ է որ Մայր Աթոռը որքան կարելի է շուտ ունենայ իր Գահակալը: Մայր Աթոռոյ Նուիրակը, Բրօֆ. Աշոտ Արբանյան, լուրջ և զիտուն անձնաւորութիւն մը, որ զլիաւորաբար այս անհրաժեշտ առաքելութեամբ կը զտնուի մեր մէջ, իր լաւագոյնը ի գործ կը դնէ արդիւնաւորելու համար իր առաքելութիւնը, Ազգին և Եկեղեցիի բարւոյն և օգտին համար: Սփիւռքի հայութեան կը մնայ իր եկեղեցական ու վարչական ներկայացուցիչներով ավակցիլ Էջմիածնի Պատուիրակին, խնդրելու իրմէն որ փառելի եղածին չափով փութացուի այս ընտրութիւնը:

Միւս կողմէն այդ մօտալուտ ընտրութեան արտասահմանը պէտք է մասնակցի իր կրօնական և աշխարհական ներկայացուցիչներու ամբողջական և միահամուռ մասնակցութեամբ:

Եկեղեցական ոչ մէկ իրաւասու ներկայացուցիչ պէտք է թերանայ մեր եկեղեցւոյ այս նոր ալեւալսիւմ մէջ՝ Մայր Աթոռոյ Գահակալի ընտրութեան բերելու իր մասնակցութիւնը, որպէսզի անիկա կատարուի ընդհանուր և անօրինակ շքեղութեամբ: Կաթողիկոսական իւրաքանչիւր ընտրութիւն հայ հոգիները լեցուցեր է միշտ անօրինակ խոնդավառութեամբ, անկտրելի կարելիութեանց խորին խորհուրդով: Այսօր նորէն ազգը բովանդակ ոտքի պէտք է կենայ անոր ամբիժ մտածումին առջև, հոգեկան խոր երկիւղածութեամբ: Այս կը պահանջէ

ոչ միայն բախտորոշ այս վայրկեանը, այլ նաև դարերու ուժով և ամբողջ ժողովուրդի մը հաւատքով գոտեպինդ նուիրական Հաստատութիւնը, Հայ Եկեղեցին:

Վերջ ամէն կարգի յոռետեսութեանց, Հայ հասարակութիւնը ո՛ր որ ալ ըլլայ, պէտք է իր ուղղութիւնը ընդունի էլ միաժամանակ, որ այսպէս ամէնէն անշահախնդիր միջնորդը կը հանդիսանայ Մայր Հայրենիքի և կարօտակէզ Սփիւռքի միջև:

Սակայն որպէսզի այդ յարաբերութիւնները ըլլան սերտ, աննկատ և ամբողջական, անհրաժեշտ է որ Ընդհանրական Հայրապետը, իբրև գերագոյն ուղղիչը, ուսուցողը և աւանդապահը Հայաստանեայց Հաւատքին, կարենայ հսկել ժողովական օրէնքներով, Հայրապետական հրահանգներով, տնօրինութիւններով և հաստատուն աւանդութիւններով ճշտաբանուած ու ճանշցուած հայ դաւանութեանը անթերի գործադրութեանը վրայ, ի հարկին եկեղեցական ժողովոյ գումարումով:

Երկրորդ՝ իբրև վերին դատաւոր եկեղեցական ատեանի, ընդունի և նկատի առնէ կրօնական և եկեղեցական, և այդ երկուքին վերաբերող վարչական հարցերը, որոնք իրենց կը մատուցուին կամ որոնց ինք պէտք կը տեսնէ միջամտելու: Այս է, յընդհանուրն, Ամենայն Հայոց Հայրապետի դիրքը հանդէպ իր հոգևոր հօտին, մասնաւորաբար այն վիճակներուն, որոնք արտաքոյ են Ռուսաստանեայց մարզէն: Եթէ չհաշուենք օրհնութեան և ձեռնադրութեան վերաբերեալ շնորհաբաշխութիւնները անշուշտ:

Այս բոլորի բարւոք հսկողութեան և գործադրումին համար էլ միաժամանակ որ և է ատենէ աւելի պէտք ունի այժմ Սփիւռքի բովանդակ Հայութեան հաւատարմութեան. ու մենք ամէնքս ամէն ժամանակէ գերիվերոյ աստիճանով հարկադրուած պէտքէ զգանք ինքզինքնիս կատարելու անոր հանդէպ մեր պարտականութիւնը:

Մայր Աթոռը ընդհանուր վերատեսուչն է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ: Այսօր առաւել քան երբեք Հայրենիքէն անշատ Սփիւռքին համար Լուսաւորչի Աթոռը պէտք է միակ և անխախտ պատուանդանը ըլլայ ինչպէս իր Հաւատքին այնպէս ալ իր սիրոյն: Միասնական այս անվերապահ մտածումին ու կեցուածքին մէջ է ոչ միայն մեր եկեղեցւոյ զօրացումը, այլ նաև մեր ուժացումէ գերծկարենալ մնալու և աւելի ամուր կապերով մեր Հայրենիքին հետ կարենալ ըլլալու փրկութիւնը:

Էլ միաժամանակ իր վերելքի ճամբուն մէջ է, և իբրև մեր ազգային և կրօնական իտէալին անհամեմատ սրբութիւնը, ամէնքս կը հրաւիրէ իրեն նկատմամբ միահամուռ և աննահանջ պարտաճանաչութեան:

Թօթափենք կսկիծն ու կասկածը մեր հոգիներէն, մօտաւոր ու տարագիր որդիք Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյ, զի Մայր էլ միաժամին է որ կը խօսի իր զաւակներուն: Բարձրացնենք մեր նկուն նայուածքները վերածնող Հայրենիքին, որուն օճախին ճարճատը, արօրին ճօխնչը, հօտալին գեղգեղը և գործաւորին մուրճին ձայնը քաղցրօրէն կը հնչէ, և իրեն կը կանչէ իր տարագիր ու հեռաւոր զաւակները:

Ե Ր ՈՒ Ս Ա Ղ Է Մ Ի ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՈՒ ՎԱՆԱԿԱՆԸ

Կեանքեր կան որոնք ըստ Սաղմոսեւրգուին վայրի ծաղիկին պէս կ'անհետանան երբ մահը իր շուռը կը փչէ անոնց վրայ. իսկ կեանքեր ալ կան որոնք յաւիտեանս յաւիտենից կը ֆնան երբ Աստուծոյ ողորմութիւնն ու արդարութիւնը կը հովանաւորէ անոնց վրայ, երբ անոնք պահած են Անոր ուխտը, յիշած են Անոր պատուիրաններն ու կատարած: Պատկերը նոյնն է վանական կեանքի մէջ. հարկաւորներ կ'անցնին առանց հետք մը ձգելու, բայց և կան այնպիսիներ որոնք ոչ միայն կը ծաղկին երկրի վրայ, այլ և յետ մահու մարդոց հովանոր տաճարներէն ներս, անոնց սուրբ ու արդար զգացումներուն ու մտածումներուն մէջ կը կախեն մշտապա լուսաշող կանթիղ մը: Իւրաքանչիւր տաճարի որ անկերթ կը ֆնայ: Հոգեւոր Սրբազան Պատրիարք Հայրը մին էր այնպիսիներէն:

Այս մտածումն է որ զիս կը փոխադրէ իր թարմ հողակոյտէն գէպի իր մշտապա կանթիղը հոն կատարելու որդիական սրբազան պարտականութիւն մը, իր խնկելի յիշատակին առջեւ — ի յայտ բերելու անոր թանկագին կեանքին մէջ գանձարանուած արժէքներու անհսկեպիծը, որմէ շուրջանակի դուրս կը տարածուին իր նկարագրին բոլոր ձաւագայթները:

Կը հաւատամ թէ որքան մեծ պարտականութիւնն է այդ իրրեւ մին իր հոգեծին գաւակներէն, իբրեւ մին իր կեանքի ակա՛նատ մկաններէն, նոյնքան Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ հաւատաւոր գաւակներու պահանջն է և իրաւունքն արտադրութիւնը՝ ճանչնալու, զնահատել կարեւորու իսկական գէժքը երուսաղէմի Առաքելական Աթոռին Հայկազնեան Յանրադութեան մեծանուն այն Գահակալին որ իր կեանքի յիտուն և եօթը տարիները անվերապահօրէն նուիրաբերեց իր Եկեղեցիին: Կեանքի նուիրաբերումի իր այդ երկար շրջանը ունի իր զանազան երեւոյթներ և անոնցմէ իւրաքանչիւրը իրեն յատուկ արժէքն ու հրապոյրը: Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռի

սահմաններէն ներս Յարութիւն Ս. Պատրիարքի մահէն վերջ իրմով կազմակերպուած, ղեկավարուած ու յառաջդրւած են կրթական բոլոր աշխատանքներն ու ջանքերը: Իր երիտասարդութեան քսած և հինգ տարիները գրեթէ միանուագ տուած է ժառանգաւորաց վարժարանին և երուսաղէմի Ազգային երկսեռ նախակրթարաններուն:

Դուրեան Սրբազան Պատրիարքի շնորհալի ժառանգաւորաց վարժարանի Ընծայարանը և Սրբոց Թարգմանչաց ազգային երկսեռ վարժարանը իրենց բարեկարգ վիճակներով ու գնահատելի արդիւնատուութեամբ Հոգեւոր Սրբազանի կրթական աշխատութեանց քսանհինգամիակին պատկը կրնայ նկատուիլ իսկապէս:

Յանրադար քսանհինգ տարիներու ընթացքին կազմակերպել մանկապարտէզ, նախակրթարան, բարձրագոյն վարժարան և Ընծայարան, ու այս բոլորը միասին ղեկավարել, անշահախնդրօրէն աքնիլ ու տառապիլ հաղաւորուր մատաղ կեանքերու ապագայ երկանկութեան ու բարոյութեան համար, անոնց մտաւոր, բարոյական ու հոգեւոր զարգացման համար, գերազանցօրէն գիտակից մտաւորականի և ճշմարիտ հոգեւորականի նկարագիրը կը յայտնաբերէ:

Նոյն այդ քսանհինգամեայ շրջանին մէջ կը մտնեն իր գրական, պատմական և բանասիրական աշխատանքներէն երեք կուռերները, Գրիգոր Վրդ. Գառնապետի ժամանակագրութիւնն և Ձեկալի Օրագրութիւնը ընդարձակ ուսումնասիրութիւնները, ինչպէս նաև Տիրգրան Սաւադանեանցի գրաբար Պատմութիւն երուսաղէմի գործին աշխարհաբար թարգմանութիւնը: Այս երեք աշխատանքները իրենց արժէքաւոր ներածականներով ու յաւելումներով ցոյց կուտան անոր մէջ ոչ միայն բանասէտի, պատմաբանի և գիտական աշխատողի անուրիւթիւնն ու գրչի եռանդն ու յարստութիւնը այլև հաւատքի, օրոյն և նուիրումի մարդը որ կրցաւ իր կրթական մշակի քրտնաթոր ճակատով լծուիլ նաև նախկինայ մատենագրութեան հետազոտութեան և ուսումնասիրութեան տաժանելի աշխատանքին, յագուտ հայ պատմութեան և հայ մշակոյթին. որ կրցաւ Դուրեան Սրբազան Պատրիարքի մէկ թելադրանքին վրայ Սաւադանեանցի

Պատմութիւն Երուսաղէմին ի լոյս ընծայել աշխարհաբարով ու այնչափ խնամքով, առաւելագոյն սիրով և յարգանքի պարտք մը կատարած ըլլալու համար հանդէպ իր Պետին և միեւնոյն ժամանակ Երուսաղէմն ու մանաւանդ՝ Հայ Երուսաղէմը ծանօթացընելու Հայ ժողովուրդին:

Այս կրթական և գրական աշխատանքներէն ու է մէկը բաւական եղած է ուրիշներու ամբողջ համբաւն ու փառքը կազմելու և սակայն անոնք ի միասին կը կազմեն Հոգեւոյս Սրբազանի թագին երկու երեսները միասին:

Այս թագին երկու երեսները զարդա-

րող զանազան գոհարներէն աչքի կը զարնեն մասնաւորաբար երկուքը, անոնք որ կը ցոլացնեն անոր մէջ ապրող Երուսաղէմի հաւատարիմ եկեղեցականն ու վանականը:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ իւրաքանչիւր Աթոռ, իւրաքանչիւր եկեղեցական կազմակերպութիւն ունեցած է իր դիմադիմը, նպատակը, Այս իրողութիւնը աւելի որոշ կերպով կը տեսնուի վանական կազմակերպութիւններու մէջ: Անոնք իրենց պատկանած եկեղեցւոյ մէջ կրօնական հիմնական ըմբռնումներով և դաւանութեամբ իրարու նմանելով հանգեւած կենցաղական և իմացական տարբեր ուղիներով քալած են յաճախ, տարբեր գպրոց-

ներ կազմած են, տարբեր նպատակներ հետապնդած են և իրենց հետ սրբազան ուխտով կապուած միաբաններէն պահանջած են բացարձակ և անվերապահ հաւատարմութիւն: Մեր եկեղեցւոյ վանքերու պատմութիւնն ալ այդ կը հաստատէ Ոսկեանց և Սուքիասեանց շրջանէն մինչև Արմաշն ու Արմաշականութիւնը: Հաւատարիմ վանականներ անոնք եղած են որոնք անկեղծօրէն և գիտակցաբար որդեգրած են իրենց Ուխտին նպատակը և իրագործած ու արդիւնաւորած են զայն մեծագոյն չափով:

Երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը և աւոր կողքին Սրբոց Յակոբեանց վանական ուխտեալ Միաբանութիւնը Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Հայրենիքէն դուրս ամէնէն հրաշարեան և կենդանի Հաստատութիւններէն մին եղած է Առաքելական Աթոռի մը և սրբաւայրի մը շուրջ տաղաւարուած և կապուած առաւելագոյն Տնօրինական մեծ Որբավայրերու պահպանման և պաշտպանութեան նուիրական գործին: Յետոյ իբրեւ միջազգային եկեղեցական գերոյնի հաստատութիւն առանձնապէս կատարած է նաեւ ներկայացուցական պաշտօն: Արեւելեան և Արեւմտեան Քրիստոնէական մեծ ու փոքր եկեղեցիներու մէջ ներկայացուցած է Հայաստանեայց Մայր եկեղեցին: Հետեւաբար Երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութեան և Միաբանութեան այս առաքելութեան նպատակին լծուած կրօնաւորի պարտականութիւնը եղած է հոգածու նախանձախընդրութեամբ և զոհարերութեամբ պահպանել ու պաշտպանել Աւետարանական Սրբաւայրերը իբրեւ Քրիստոնէական հաւատքի ներշնչաբաններ բոլոր այն շնորհաւոր հաւատացեալներու համար որոնք ուխտով Սուրբ Եկեղի կուգան իրենց Փրկչի Մարդեղութեան և Փրկագործութեան Սրբազան հետքերը տեսնելու: պարտականութիւնը եղած է նաեւ ներկայացնելու Հայաստանեայց եկեղեցին իր կարգ ու կանոնի կատարելութեանց մէջ, իր Աստուածաշատութեան և ծէսի հոգեպարար գեղեցկութիւններուն մէջ: Երբ այս զոյգ պարտականութիւնները գտած են իրենց կոչումին հաւատարիմ հայ կրօնաւորը անոր մէջ գոյաւորած են Երուսաղէմի տիպար վանականութիւնը:

Հոգեւոյս Սրբազան Պատրիարք Հայրը

վերջին յիսուս տարիներու մէջ գտնուած այդ կրօնաւորներէն ամէնէն զմալլելին եւ զաւ. փարեցաւ այդ զոյգ պարտականութիւններուն իր կրօնաւորական կեանքի բուրն հանգրուաններուն մէջ և յարատե Զանադրութեամբ անխախտ պահեց անոնց արժէքը, վեր հանելով զանոնց զազափարական բարձրութեան, նուիրումի և ծառայութեան խտէլի: Նուիրում և ծառայութիւն — Քրիստոնէական բարոյականի և հոգեւոր կեանքի էական պայմանները, որոնք կազմեցին վերածնունդ մանականութեան հրաշագործ զօրութիւնը: Այդ զօրութեան արդիւնքներով ապրած էր Հայ եկեղեցին զարբերու ընթացքին և այդ զօրութիւնն էր Արեւմտեան եկեղեցւոյ հսկայ նուաճումներուն զազանիքը: Երուսաղէմի արդի վանականները կրնային տիրանալ այդ զազանիքին և լեցուիլ անոր զօրութեամբ վանդի անոնց տրամադրուած էին պահանջը: Ընկած ու անհրաժեշտ բոլոր պայմանները:

Հոգեւոր Սրբազան Պատրիարք Հայրը ոչ միայն կենդանի օրինակին Զահր եղաւ իր մեծ խտելի իրագործման ալ և իր աշխատանքներով մեծագոյն բաժինը բերաւ անոր ճանքուն յարգարման: Ահա թէ ինչ կ'ըսէ ինք իր բերնով. «Ո՞վ կարող է ուրանալ թէ Երուսաղէմի Պատրիարքութեան արժէքն ու նշանակութիւնը առաւելագոյն չափով կապուած են Տնօրինական Սրբաւայրերուն հետ, և միջազգային այս քաղաքիս մէջ, որ է կեդրոն և խանդավառ ջրիտոնէութեան, միւս պատրիարքութեան համահաւասար մեր գրուած գիրքն ու վայելած առանձնաշնորհումներն են որ բարձր ու պատկառելի կ'ընծայեն Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցին յայտ ընդհանուրին: «Մասնաւորապէս կ'ուզեմ շնչտել նա պարագան» թէ մենք ամէն բանէ առաջ վանական կրօնաւորներ ենք և ուխտեալ Միաբաններ Սուրբ Աթոռիս, ու իբր այդ աւագ և նուիրական պարտականութիւն ունինք Աստուծոյ ծառայութիւնը գերադասել միւս ամէն ծառայութիւններէն ու առաջին տեղը տալ մեր եկեղեցականի և կրօնաւորի պարտականութեան և բնաւ չհեղափոխու ու չխուսափել անոնցմէ, որպէսզի մեր ուխտին ու խղճմանքին դէմ չմեղանչենք և բարի օրինակ հանդիսանանք Սուրբ Աթոռիս մէջ

պատրաստուող նոր սերունդին և Ս. Եկեղեցիի հովանիին տակ ապրող հաւատացեալ հօտին:»

Հաւատարմի իր վանական ուխտին և իր համոզումներուն, Հոգեւոր Սրբազան Պատրիարք Հայրը եղաւ նաև հաւատարմի եկեղեցականը բառին լայն իմաստով:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյ ուղղափառ դաւանութեան և վարդապետութեան ջերմ հաւատացեալը և պաշտպանը հանդիսացաւ և չհանդուրժեց ունէ սոյթաքում զարտուղի և մղար ուսուցում:

Նոյն այդ կեցուածքը կը տարածուէր եկեղեցւոյ նուիրապետական կարգի, ներքին կազմակերպութեան կարգ ու կանոնի, աւանդութեանց և սովորութեանց, պաշտամանց և արարողութեանց վրայ:

Արարողական պաշտամունքը կը նկատէր հանդիսաւոր արտայայտութիւնը մարդու կրօնական և հոգեւոր բարձրագոյն ըմբռնումներուն և հետեւաբար արժանի լաւագոյն ուղարկութեան:

Եկեղեցւոյ բարեկարգութիւնը իր տեսակէտով պէտք է սկսուէր Եկեղեցւոյ պաշտաններէն: Բոլորանուէր, զաղափարական, սրտի և մտքի տէր պաշտօնեաներով միայն եկեղեցին պիտի հասնէր իր վերածնութեան: Ներքին կարգ ու սարքի սրբաբարձրութիւնը մասնագիտական, պատմաբանական և բանասիրական ուսումնասիրութեանց աշխատանք մըն էր իրեն համար և ոչ թէ անհատական քմահաճոյքի և իմաստակութեան խաղալիք:

Իրեն տրուած չէր ճարտասանական բնական ձերքը, բայց կը սիրէր քարոզել: Խնամքով կը պատրաստէր իր քարոզները, կը խօսէր պարզ ոճով և տրամաբանական պատճառաբանութիւններով կ'աշխատէր անխափան իր ունկնդիրներուն փոխանցել իր ներշնչումներն ու կրօնական պատգամները: Իր մտածելակերպին և դատողութեան մէջ, առողջ էր միշտ: Առանց աղմուկի կը կռուէր, կը վերլուծէր իրողութիւնները և կը վճռէր արդարութեամբ:

Ունեցաւ ամբաստի կեանք, իր վարք ու բարքով, իր նիւտ ու կցողով: Երարաբերութիւններու մէջ վայելչաւոր և ընկերական էր, արտայայտութեանց մէջ լուրջ և փափկանկատ, զերծ տգեղութիւններէ, և

խայթող սլաքներէ կամ վիրաւորիչ հեգնութիւններէ:

Կը կրէր աշամանդէ սիրտ մը, քրիստոնէական գթառատութեամբ և բարութեամբ անսահման: Պատրաստ էր միշտ զոհաբերելու իր ունեցածը դժբախտներուն և իր կարեկցութիւնը փնտռողներուն և առատապէս կ'օժանդակէր բարենպաստակ ձեռնարկներու և Հաստատութեանց և չէր մոռնար վարձատրել ու է մէկուն որ ծառայութիւն մը կը մատուցանէր իրեն: Բարեսրտութիւնը իսկապէս իր բարոյականին ամենամեծ յատկանիշն էր:

Գերի չէր փառասիրական ձգտումներու, և զերծ էր ինքնագովութենէ: Ուրիշներու յառաջդիմութիւնն ու բարձրացումը զինքը չէին տանջեր, և ոչ ալ կը ներէր իր անձին ու է արկածախնդրութիւն կամ յանդգնութիւն, ուշադրութիւն դրած ըլլալու համար: Ինքզինքը սահմանափակած էր վանական ներքին կանոններու շրջանապատին մէջ, այդ պատճառաւ ալ իր վերելքը միշտ Միաբանութեան գնահատութեան արդիւնքն եղած էր: Սուրբ Աթոռին իր երկամեայ բացառութեան շրջանին (1908-1910) իբրեւ պատուոյ ուղեկից Մատթէոս Իվմիրեան Եպիսկոպոսին և յետոյ անձնական քարտուղար և գաւազանակիր Կաթողիկոսին, Պուլտոյ և Թիֆլիսի մէջ իրեն կը հրամցուին առաջնորդական պաշտօններ, Ս. Էջմիածնի մէջ՝ Մայր Աթոռոյ անդամակցութիւն և եպիսկոպոսական տատիճան. բայց այս բոլորը Մեսրոպ Վարդապետ կը մերժէ շնորհակալութեամբ չը վշտացնելու իր օժակից և միաբանակից եղբայրները և չխախտելու վանական կարգ ու կանոնը:

Այդ կարգ ու կանոնի ոգին տառն աւելի այնչափ տիրական էր իր մէջ ու այնչափ անայլալ որ երբ Միաբաններէն մէկը գիտակցաբար կը յանդգնէր յորդեցնել իր անկարգութեան ու անկանոնութեան բաժակը առտոտելու Աթոռին և Միաբանութեան պատիւը, որ պատիւն էր Հայ Եկեղեցիին ու Եկեղեցականութեան ու անոնց միջոցաւ բովանդակ Ազգին, անոր ազնիւ ու ներողամիտ սիրտը կ'այեկոծէր խորապէս ու անվարան կը գործադրէր արդարութեան և օրէնքի իրականքն ու պահանջը:

Նուիրումի և ինքնուրացութեան յատկութիւններով լեցուած Եկեղեցական մը և Վանական մը ճոխացած կրթական, գրական և վարչական գնահատուած ծառայութիւններով, անտարակոյս աւելի մեծ արդիւնքներ կը խոստանար Առաքելական Գահին վրայէն, սակայն զինք չըջապատող դէպքերու և պարագաներու դժբախտ դասաւորումներով Ֆիզիքապէս տկարացած անողոք հիւանդութեան մը ճիւղներուն մատնուեցաւ և իր կեանքի և պատրիարքութեան վերջին երկու տարիներուն տառապանքը եղաւ իր բաժինը — իր Տիրոջ Գեթսեմանիի փորձառութիւններով, և ցըմբուր քամեց այդ տառապանքի դառն բաժակը: Ուխտած էր քանիցս ցմահ կրել իր ուսին վրայ դրուած լուծը և հոգւոյ յօժարութեամբ իր առողջ մտքի և առողջ յիշողութեան անսպառ ոյժով կատարեց այդ Ուխտը, և երբ մօտեցան իր վերջին օրերը՝ զգաց Թէ պիտի չկրնար տեսնել իրականացումը իր փայփայած յոյսերուն, Թէ պիտի չկրնար վերադառնալ իր գրասեղանին, իր սիրած պարտականութիւններուն, իր սկսած ու կիսաւարտ ձեռնարկները մարողացնելու, իր պաշտած Եկեղեցւոյն թափուր գահերը իրենց գահակալներով տեսնելու, ամպոտեցան երկնքի գոյնով իր աչքերը այնչափ երկնքին մօտեցած իր մշտաբուրդ առողջութեամբ, և չողջողուն կայականորէն և չողջողուն չըթուցնէր ըսաւ. «Մն գժբախտ եմ եղած ի ձեռք, բայց հոգիս խաղաղ է, հաշտուած եմ մահուան հետ»: Այդ եղաւ իր վերջին խօսքը, երբ առաւ իր վերջին Հաղորդութիւնը գնաց ընդունելու իր յաւիտեական հանգիստն ու խաղաղութիւնը:

Իր արցունքներուն հետ կը խառնենք մեր արցունքները և պիտի մխիթարուինք միայն իր մխիթարութեամբը:

Յարգանք իր անմահ յիշատակին:

Երանութեան անթառամ պսակը իր հոգւոյն:

Կ. Մ. Վ. Ի.

Մ Ա Ր Դ Ը

Կեանքը, զոր ունեցաւ Հանգուցեալ Սրբազանը, տեսարան մը բլլալէ աւելի, գիրք մըն է մանաւանդ. զայն զիտեղով, հիանալէ աւելի կը սողի մարդ, այսինքն կ'աճի փորձառութեամբ և հոգիով միանալով Կամայն:

Ձեռ ուզեր կանգ առնել Մեսրոպ Սըրբազանի կեանքի այն մանրամասնութիւններուն առջև, որոնցմէ աւելին թերեւ չատեր պիտի ուզէին ցոյց տալ իր տարր իրենց կենսագրութեան: Ազդեցութիւններ չիկնէ և տպաւորութիւններ գործելէ աւելի՝ բան մը բլլալու և ընելու իղձ՝ ապահովաբար ամէնէն մաքուր ճիգը եղաւ իր կեանքին: Շնորհիւ այդ խղճմտանքին էր անտարակոյտ, որ անիկա իր սերունդին ամէնէն շօշափելի արժէքը եղաւ և մնաց մինչև իր կեանքին վերջը: Անշուշտ ճիշտ պիտի չբլլար բոլորովին իր ջանքերով և առաւելաբար անձնական միջոցներով կերտուած իր գեղեցիկ անձնաւորութեանը մէջէն դուրս թողուլ ազդեցութիւններ՝ որոնք նպաստեցին իր շինութեան: Ասոնք ոչ միայն կը ճշգրն իր արժէքը, այլ նաեւ բան մը կը յաւելուն, ամփոփելով իր դէմքը այն գեղեցիկ շրջանակին մէջ՝ որուն վարժուած էին մեր աչքերը տարիներով:

Միջավայրի հանգամանքներ, կանխահաս դաստիարակութեան մը բարիքը և առտընին կեանքի սրտառուչ պայմաններ վաղուց տուած էին անոր՝ ինչ որ գուցէ անհրաժեշտ է որպէսզի մէկը, դեռ պատանի, կարենայ կարգալ իր ապագային խորհուրդը: Երուսաղէմ ինչպէս նաեւ Պոլիս, ազգային ու կրօնական զարթոնքի խորհուրդներուն մէջ էին, երբ պատանի Միլիշանը, իր քերականի կայքէն կը դիտէր ապագան: Պատանին մը համար, որուն հոգեւոյն վրայ խորհրդաւոր հրապոյրներով սկսած էին ներգործել Եկեղեցւոյ և ուսման ճամբով իր ազգին ծառայելու իղձը, պիտի չկրնար բլլալ անշուշտ զինքը այդ ուղղութեամբ մշակելու և յառաջացնելու աւելի յարմար միջոցներու մը քան Երուսաղէմը, որ այդ օրերուն, շնորհիւ կարգ մը դուրսէն և ներսէն եղած ուժերուն, վերազարթնումի

չունչով մը կ'ուռէր, կրօնական և կրթական յառաջադրութիւններով և իրագործումներով տոգորուն:

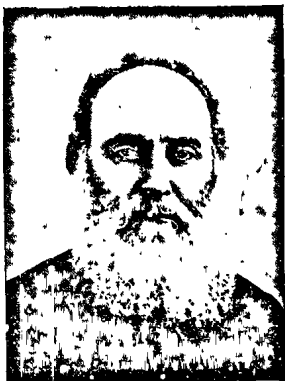
Իր աշակերտութիւնը եղած էր փայլուն. անոր համար, տակաւին դեռահասակ ուսուցիչ կարգուած էր Ժառ. Վարժարանի: Խրիմեան որ այդ օրերուն երուսաղէմ կը գտնուէր, մեծ սէր և գուրգուրանք կը տա՝ ծէր պատանի՝ բայց արդէն սարկաւազ ձեռնագրուած Միլիշանի նկատմամբ: Վստահ ենք թէ Մեծ հայրենասէրին հետ ունեցած հոգեկան այս հաղորդակցութիւնը իր բարերար ազդեցութիւնը պէտք է ունեցած բլլայ պատանի Միլիշանին վրայ, որ տակաւին մինչև իր վերջին օրերուն՝ յաճախ հպարտութեամբ կը պատմէր այն անուշ դուրսգնելը՝ որոնց մէջէն Խրիմեանի մեծութիւնն էր անցեր: Իսկ իր երիտասարդութեան՝ առիթը պիտի ունենար վայելելու մտերմութիւնը ուրիշ մեծութեան մը, իզմիրեանի, որ իր խստակրօն բայց տաք սրտին մագնիսովը պիտի հրապուրէր զինք, յետոյ իր ետեւէն մինչև Պոլիս և Էջմիածին տանելու համար Մեսրոպ Վարդապետը, որուն հիացումը այդ մեծ եկեղեցականի մասին, ժամանակին հետ չաղստեցաւ:

Նկարագրի ամէնէն յատկանշական գիծը որ իր ասպարէզի առաջին օրէն իր մէջ յայտնաբերուեցաւ, իր սէրն ու հաւատարմութիւնն էր հանդէպ Ս. Յակոբեանց Աթոռին և անոր ներքին շահերուն: Այդ արամագրութիւնը երբեք դիմազեղծումներ չունեցաւ իր մէջ, և այս կը ցուցնէ թէ իր այդ կեցուածքը հոգեկան աշխատանքի մը առաքելայն էր միշտ իր ներսը: Ձեր վայելած ծնողական հոգածութիւն, ատոր փոխարէն ընդունած էր որդեգրութիւնը Ս. Աթոռոյ, և շատ բնական էր որ իր համակրանքին մեծագոյն բաժինը ու ապա իր բովանդակ կեանքը նուիրաբերէր իր իրական խնամատարը եղող այս Հաստատութեան: Եւ յետագայ զգացումով կ'ըսէր «Կը փափաքիմ որ արեւին առաջին ճառագայթները Ս. Յակոբայ Գմբէթին վրայ իննան, և առտուան ցօղին կաթիլները անոր վրայ թափեն իրենց քաղցրութիւնը»:

Եւ այս արտայայտութիւնները միայն բանաստեղծական խօսքեր չէին իր մէջ. անիկա իր զաւակին խանձարուրը յարգա-

րող մօր մը պէս կը գուրգուրար Ս. Յակոբին պատկանող ամէն բանի վրայ, և մեծ կ'ըլլար յաճախ իր յուզումն ու սրտնեղութիւնը, երբ ուրիշներ՝ անխնամ և անտարբեր լինեալներունք մը ցոյց կուտային վանքին պատկանող իրերուն և առարկաներուն նկատմամբ:

Աթոռին հանդէպ իր ունեցած սէրն ու գուրգուրանքը, աննահանջ կորովի կը վերածուէր յաճախ իր ներսը, թէ և առանց արտաքին ցոյցի և պոռոտ արտայայտութիւններու, որոնք շատ անգամ այդ առաքինութեան աղքատութիւնը կը մատնեն ենթակային մէջ: Այդ ոգիին իւր արդիւնք պէտք է ընդունիլ իր ջերմ նախանձախն

դրութիւնը ժամանակի ճաշակոյսնեցու նկատմամբ: Հակառակ իր մեղմ, վերապահ եւ խաղաղասէր բնավորութեան, անիկա անհնաժամ բուռն պայքարներու մղուեցաւ, իբրեւ խորսխաւոր ուժերէն մին ճաշակոյսնեցու խմբակին: Իսկ իր կեանքի վերջին օրերուն, յանուն նախանձախնդրութեան յարուցումը անմիտ և վտանգաւոր պայքարին մէջ, ան բնաւ չչեղեցաւ իր համոզումներէն, և առարկայ չըբաւ ինքզինքը երկու կողմերու իրարեւորող փափաքներուն: Բոլոր ամոնք որոնք հեռուէն պահ մը հակառակ կարծիքը ունեցան իր նկատմամբ, Սրբազանը լսելէն վերջ, ոմանք՝ «խաղաղ իր ճամտանքով» և ուրիշներ՝ «զարմանքով» ողջունեցին իր մէջ հոգեկան կորովի անթեղուած այդ կայծը, որ յանկարծ

կ'արծարծէր տաքցնելու համար իր հիւանդութեան ու ծերութեան պատճառով այլեւս ցրտիլ սկսող ու փոթորկող մթնոլորտը:

Սակայն հակառակ իր ջերմ նախանձաւորութեան և յառաջդիմասէր ուղղութեան, ան խորհեցաւ միշտ ծայրայեղութենէ, քաջ գիտնալով թէ ամէն չափազանցութիւն կը պղտորէ մարդկային առաքինութիւններու աղբիւրը: Այս տեսակէտով Աւետարանի ճշմարիտ աշակերտ մըն էր, քաղցր ու խաղաղասէր:

Բանաստեղծ մը կար Մեսրոպ Սրբազանին մէջ, որովհետեւ սիրտը կար իբրեւ կեդրոն իր էութեան. ու այդ սիրտը յաճախ շատ լայն կը բանար իր թեւերը: Դպրոցական մանուկներէն սկսեալ մինչև իր մօտաւոր ու հեռաւոր բարեկամները կը վայելէին այդ քաղցր ու ազնիւ վերաբերմունքը իրմէն: Դիտէր բարեկամ ըլլալ և ունենալ: Զիշտ է թէ իր անձին և ասպարէզին յարգանքը շատ զօրաւոր էր իր մէջ, և ինք յաճախ կը ստիպէր ինքզինքը, խոյս տալու կարգ մը մտերմութիւններէն: Իր այս քիչ մը կոնկուած վերաբերմունքը, կամ եկեղեցականի արժանապատուութիւնը սակայն, վանական կեանքի բերուածներով և ասպարէզին դառնութիւններէն փոխանակ խըստանալու և չորցնելու իր մէջ այդ զգացումը, կամ եսականացնելու, ինչպէս է շատերու պարագային, ըրած էին զինքը աւելի խոր և մարդկային:

Այսպէս սէրն ու բարեկամութիւնը կենցաղագիտական արարմունքներ էլէին իր մօտ, ոչ ալ լոկ բարոյական պարտականութեամբ յառաջ բերուած բան մը, այլ ինքնաբեր ու զեղուն, սիրտէն եկող կեանք մը: Ասկէ՝ այլոց տրտում գոյութեան, դժբախտութեան նկատմամբ իր համակիր չահագրգուրութիւնը, իր քաղցր հակումը անոններու, որբերու հանդէպ: Ծաղկատագրական պայմաններու մէջ զրկուած ընտանեկան վէճիտ երջանկութենէն, Մեսրոպ Սրբազանը իր մէջ ունէր խոր անձուկ մը, որ այս կարգի դիմաւորումներով թէ՛ կը յորդէր և թէ՛ կը գոհանար:

Այս զգացումին մէկ ուրիշ արտայայտութիւնը, ճառագայթութեան էր ճաշակի և պատշաճութեանց մարդուն իր մէջ: Իր անձնական ու պաշտօնական յարաբերութիւն

ները քաղցր էին ու ազնիւ։ Արտաքին աշխարհի հետ իր լայն շփումները և իր խորապէս սրտի մարզու նկարագրերը անուշեր էին իր անձնաւորութիւնը։

Փառասիրութիւնը, այն զգացումը որ կրնայ լլկել տխրած հոգիները միայն, իր սրտէն հեռու մնացող հրալքներէն մին եւ դաւ։ Գործեց՝ տքնեցաւ և նուիրուեցաւ միշտ, ոչ թէ ի խնդիր անուան կամ համբաւի, այլ պարտք մը կատարած ըլլալու խոր գիտակցութեամբ։ Աւետարանի այն ծառան էր ան որ իր տիրոջմէն, այսինքն Աստուծոյ, իրեն յանձնուած քանքարը չէր կրնար չչահաւորել յօգուտ այս ծանր և Հայաստանեայց եկեղեցւոյ։ Իր գործունէութեան կէս դարը մեր եկեղեցիի սպասին մէջ, խոնարհագոյն աստիճաններէն մինչև իր ասպարէզին բարձրագոյն կատարներէն մին, անիկա ըրաւ անխնայ ու հաւատարիմ վճռականութեամբ։ Եւ այդ ուխտը, այդ խոր ներհայեցողութիւնը, իբրև դարաւոր պատգամ՝ իրեն կուգար մեր սրբազան անցեալէն։ Հայաստանեայց եկեղեցին անոր մըտքին առջեւ պատմութիւն մը, յաշորգունութիւններու շրջան մը ըլլալուն չափ և աւելի՝ այժմէական դաս մըն էր, ինչպէս նաև անհաննջ դրօշ մը զոր վեր պէտք էր բռնել մեր հոգեկան՝ ինչպէս մարմնաւոր կործանումներուն վերեւ։ Մեր եկեղեցին տաածելու իր այս կերպը՝ զինքը կը միացնէր մեր երանաշնորհ մեծ նախնիքներու վաղնջաւոր իմաստութեան։

Իր հոգիին մէջ միշտ պայծառ և հաստախարիսխ նստաւ վստահութիւնը, հաւատքը զոր ունէր իր հայրերէն, իր եկեղեցիէն, Աւետարանէն աւանդուած ճշմարտութեանը վրայ։ Մեքսիկայի Սրբազանք բարեպաշտ, երկիրդա՞, հաւատացեալ հոգի մըն էր և սիրտէն կը գուրգուրար իր եկեղեցիին հաւատալիքներուն վրայ, «արդիական» նկատուած մտածելու կերպերը, որոնց խնայօրէն հաղորդ էր, ոչինչ կրցած էին փոխել իր մէջ, անիկա կը հաւատար Գրիստոնէական եկեղեցւոյ դարաւոր պատգամին, «Երէկ և այսօր նոյն և յաւիտեան»։

Անխառն հաւատքի այս վիճակը իր մէջ կը քաղցրանար մանաւանդ շնորհիւ իր պարզ և բարի հոգիին։ Հակառակ իր լայն փորձառութեան և մարդեր տեսած ու ճանչցած

ըլլալու պատեհութիւններուն, բարի և միւսմիտ ինչ մը կար իր մէջ, պատշաճողական ազնուութենէն վեր բան մը, որ արտայայտութիւն ըլլալէ աւելի՝ վիճակ է։ Իր ոճն ալ իր նկարագրին պէս պարզ էր ու անսեթեւեթ, անոր քերականութեան մէջ հազուադէպ էին անպակն ու մակբայը, կը գրէր այնպէս, ինչպէս կը կատարեն թուաբանական գործողութիւնները, ժուժկալ՝ բայց անուշ ոճով մը։ Գեղեցիկին գիտութիւնը ունէր, և գեղեցիկը իրեն համար բարին էր միայն։

Զսիրեց ճշաւ անտի փառքը, անհուն էր իր խորշանքը ցուցամոլութեան, մարդկային այդ ունայնամտութեան դէմ, որ օձի պէս կը սողոսկի յաճախ ամէնուս սիրտեւէն ներս։ Նոյնիսկ իր Պատրիարքութեան Աթոռին վրայ, արգիլեց ստէպ պաշտօնին պահանջը եղող հանդիսակատարութիւնները։ Մեծ և իրաւ հոգիները կը խորշին սուտ փառքերէն, բայց ճշմարիտ փառքը, ժամադիր կ'ըլլայ իրենց անհրաժեշտօրէն, զանելու համար զիրենք օր մը, ուշ կամ կանուխ, արդարութեան լոյսին տակ, խիղճներուն խորը, կամ պատմութեան ըստուերին մէջ։

Իր նկարագրին մէկ ուրիշ ցայտուն գիծն էր իմաստութիւնը, կամ, այս բառին աւելի գործնական առումով, ողջմտութիւնը։ Այդ առաքելութեան շնորհիւ էր որ ան յարգուեց ունէր թէ՛ հին սերունդի և թէ՛ նորերու քով, մինչև իր գծնդակ հարուածի նախորեակին։ Հեզ՝ բայց լուրջ ու ծանրախոհ, ան պատկառանք կը պարտադրէր բոլոր իրեն մօտեցողներուն։

Բնախօսական կարգին մէջ, որպէսզի առողջ և մաքուր լինի, պէտք է որ ներսէն սկսի և ներքինապէս կատարուի աճումը։ Օրէնքը նոյն է նաև հոգեկան աշխարհի համար։ Ինծութիւնը այն աստեղն միայն ազնիւ է և իրական, երբ սիրտն է անոր աղբիւրը։ Հոգեբանական այս երեւոյթը իրողութիւն մըն էր Հանգուցեալին վրայ։ Իր մօտը նրստած երբ կը լսէիր զինքը, կը զգայիր թէ առջեւն են իրական մեծութեան մը, որ գրաւիչ էր բայց ոչ ճնշող, և որ բոլոր սիրուելիք բաներուն հմայքն ունէր։ Իր կեանքի հուսկ յետին օրերուն, երբ ոյժի զօրութեան և ազդուութեան ամէն ձև կամ ձայն

ՄԵՍՐՈՊ ՊԱՏՐԻԱՐԲ ՆՇԱՆԵԱՆ

(ՀԱՅ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ)

Երուսաղէմի նորոգ Հանգուցեալ Պատրիարքը, Հայաստանեայց Ս. Եկեղեցւոյն իր կիսադարեան սպասին հետ ու մէջ, գրտած է ժամանակ, ու ասիկա՝ այլապէս դժուար պայմաններու ընդէմ — բանասիրութիւնը հայեցողական խառնուածքով մը միայն կարելի կրթանք մըն է, ու Երուսաղէմի մէջ Միաբանութիւն մը, շատ մը բաներէ առաջ, կը հպատակի գործծնութեան միլոմներու — ոչ նուազ արդիւնաւէտ ու բարեբախտ ուրիշ աշխատանք մը կատարելու, կրօնականէն դուրս գետնի մը վրայ, անշուշտ իր անձնաւորութեան մայր թելագրանքներուն ընդմէջէն, ըլլալով հանգերէ իրաւունքներու աշխուշ հսկող մը միջազգային մրցութեան կրկէսին վրայ որ Սուրբ Տեղիք ընդհանուր որակւորման տակ, այնքան ծանր, հեռահայեց, փառասէր ախորժակներ կը տեսարանէ, դարերէ ի վեր: Երուսաղէմի միաբանը ամէն բանէ առաջ այդ իրաւունքին պահպանման նուիրուած զինուոր մըն է: Իր սերունդին մէջ, Մեսրոպ Սրբազան այդ պարտքին անթերի գոր-

ծաղրումը ունեցաւ իրեն գերագոյն մտահոգութիւն: Ու ասոր հետ, այս մայր ձեռնադրութիւն տրամագծորէն հակադրուող ուրիշ կրթանքի մը զինուորն էր անիկա, այս անգամ խաղաղութեան, խորացման, անաղմուկ ու լուրջ խորհրդածութեան կապուած այն պայքարին զոր մենք կ'ընդունինք նոյնքան տիրական ընդառնումով: Միայնուն, համեստ, դառն ճիգերու կարօտ աշխատանք մը: Մեսրոպ Նշանեան այդ աշխատանքը կատարած է ի հաշիւ հայ մատենագրութեան:

Այն սերունդին համար որուն վերջին վաստակաւորներէն մէկն էր անիկա, հայոց գրականութիւնը չուրէք առանձին, ինքնանպատակ, ինքնաբաւ գոյութիւն մը: Մխիթարեանները, Էջմիածնականները, Պոլսեցի կրօնական գրողները հայոց գրականութիւնը ըմբռնեցին ու գործադրեցին իրենց յատուկ օրէնքներով, հասարակաց արդիւնք մը սիրոյն: Երբ, այսօր, մեզի համար տակաւ պարզուած է գրական յագգիւր, ու անոր գործադրութիւն եղանակները դարձած են իրենց հարազատ գերին, կէս դար առաջ, գրական ճիգը համագործ բառն իսկ — Մատենագրութիւն — հեռու էր այսօրուան մասնաւորութիւն տարողութենէն ու կ'ընդգրկէր շատ աւելի տարածուն, հեռահայ գործունէութիւն մը, ճիշտ ու ճիշտ նման, դարաւոր այն միւս լղացքին որմէ ծնունդ է առած հայոց պատմագրութիւնը, — գրեթէ մեզայատուկ կրթանք, ուր իմացական ամենազան հետաքրքրութիւններ իրենց գոհացումը կը հետապնէին: Մեսրոպ Նշանեան, իր մատենագրական վաստակը իրագործած է անապայք սերունդին ախորժակներով, միշտ լուրջ, միշտ պայծառ, ինքնաբաւ փոթի մէջը վեներտիկներուն, Վիեննացիներուն, Էջմիածնականներուն ու Զարթօնքի Սերունդին այն բանաւորներուն որոնք ոտանաւորն ու բանահաւաքութիւնը, տոսման ու աղագործութիւնը կ'ընդունին իրենց ձեռնհասութեան ծիրին: Խորաբմտ, ընդհանրական, գերազանց հաւատք մը սրբազան շարժիչն էր այդ գործծնութեան: Զանազան առիթներով եւ կատարած հմ վերլուծումը այդ հաւատքին, գլխաւորաբար Զարթօնքի Սերունդին նուիրուած գիրքերու մէջ (Համապատկեր Արեւմտահայ Գրականութեան, Ա. Հատոր) ու կը ֆիսմ գգոյն ինքզինքս կըրկ-

նուազած էին իր մէջ, կը ֆիսմ տակաւին քողջը հմայքը, շնորհք իր հոգիին, որ երբեմն իր մարմնին ալ էր:

Մահը մեծագոյն արժեքափն է կեանքին, որ կուգայ յաճախ քօղազերծելու ոսկեթիւ պատմութեանը կամ մեղադրանքին ցեցակեր մաշկեակ մարդերէն, ժամանակի ընթացքին հիւսուած: Որքան իրաւ է քերթողին խօսքը. «Զիրարդ գեղեցեակացոյց զիս մահ, արար տարփելի»: Սակայն մահը միշտ չի գեղեցեակցներ մարդերը:

Իր գագաղին շուրջ ու ետեւէն խոնուող բազմութիւնը, լացն ու տրտմութիւնը, և մանաւանդ սրտագրաւ յարգանքն ու զուրգորանքը, բանն էր կ'ըսէին, լուծեան պերճախօս լեզուով, թէ սրտառուչ արժէք մըն էր որ կը պահէր յաւերժ Ս. Յակոբեանց եղբայրութիւնը:

Յիշատակդ անմեռ՝ բարի ու քաղցր Մրբազան:

ԵՂՅԵՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

նելէ: Կը գոհանամ հոս անցողակի արձա-
նագրելով որ այդ հաւատքը պայծառ ու
ջերմ հայրենասիրութիւնն էր, մէկ ուրիշ,
նորոգեալ Լուսաւորչայ խաւաֆը, մեր ժո-
ղովուրդին խորը արմատ կապած, բարիքը՝
այդ ժողովուրդին վերանորոգման համար
կազմակերպուած, անոր պատմութեան,
մշակութիւն մեծ կերպարանքները վերլու-
ծել ձգտող, հասնելու համար կարելի պար-
զութեամբ ցուցմունքներու, չընկու համար
օրէնքներու, համաձայն՝ նոր ժամանակի
պահանջներուն, անհրաժեշտ մեթոտներուն,
Այն դարը որ կը կենայ մեր ետին, տեսաւ
այդ աշխատանքին արդիւնաւորումը: Ուրիմ-
եան մը աւելի է քան գրողի, եկեղեցականի
մը անունը, ըսել կ'ուզեմ՝ իր բովանդակ
անբաւարարութիւնը կ'աշխատի ազատա-
գրել մտադրութեան սա լայնքովը: Նոյնն է
պարագան Սրուանձտեանցին: Ուրիշներ,
օրինակ Մատաթիա Գարագաշ, աւելի ըն-
դարձակ փառասիրութեանց՝ ասպետներ:
Զուտ բանասիրականի մէջ եղան որ հա-
սան ալ որոշ նուաճումներու: 1850ին Հա-
յոց Մասեմագրուքիւնը համապարփակ, մը-
թին, խորդաւոր կրթանք մըն էր: 1950ին
անիկա հաւանաբար գիտական վերլուծում-
ներու ցամաքութեան մօտեցող բայց ապա-
հով ծանօթութիւններու, մասնաւորաւ
արդիւնքներու թանգարան մը պիտի դառ-
նայ: Կեանքին օրէնքն է ասիկա:

Մեսրոպ Սրբազան անշուշտ չի պատ-
կանիր համալսարանականներու երբեմնփար-
թամ, աւելի յաճախ տմոյն փաղանգին: Ա-
նիկա այս ձախորդ յարգարանքը կըցած է
գարմանել, ինքզինքը կտրմանկերպելով
ձայնին ու մղումներուն մէջը այն աշխա-
տաւորներուն որոնք կը դժուարանան իրենց
թափանցումները ընդարձակել աւելի անդին
քան իրենց կարողութիւնները: Կը մնան այս
ուժեղներու տաքներուն հպտակ, ու կը խը-
նայեն աւելորդ, երբեմն անտարբէր մօտեցող
համագործակցութեան փառասէր տաժանքը ի-
րենց պարկեշտ, հաստատ ճիգին: Գաղտ-
նիքն է թէ որքան բարձրէն կը թոյն յա-
ւակնութիւնները համալսարանականներուն,
Բայց Մեսրոպ Սրբազան, առանց Գերմա-
նիա կամ Մոսկուա ըրած ըլլալու, իր աշ-
խատանքին մէջ տուած է փաստեր, այդ
մեծ ոստաններուն ներքը կազմաւորուած

միտքի արթնութեան: Վիէննացիներուն մեծ,
մանրակրկիտ, յստակ իմացականութիւնը,
էջմիածնականներուն խորունկ, թրթռուն,
գիտակից հայրենասիրութիւնը, ու Պոլսեցի-
ներուն (այսինքն Պոլիս աշխատողներուն)
վայելապաշտ ճաշակը որոշ տարրերով գոյ
են Մեսրոպ Նշանեանի անունով մեղի հա-
սած վաստակին մէջ: Ո՛չ՝ յաւակնոտ, այ-
լամերժ, որով է յաճախ խնդրական մաս-
նաւորում, մասնագիտացում, որ կը հեռա-
նայ իրականութեան հորիզոններէն, քմայք-
ներու երկիրը առաջատար պարզած ու ետ
դառնալու անկարող: Ոչ ալ անփոյթ, հաստ,
ինքնաբաւ, պարզամիտ աշխատանքը սըր-
տով հարուստ բայց միջոցներով տնանկ
հայրենասէրներուն:

Գործը որ կը մնայ կապուած իր անու-
նին, կը հպտակի, ինչպէս գիտել տուի
վերը, իր անձնաւորութեան ներքին մղում-
ներուն, չընկու համար օրէնքներուն: Ա-
նիկա չէ ընդարձակ, բազմազան եւ կամ
մասնագիտական, երբ գրուի մօտիկը Ալի-
շանի մը, Տաշեանի մը, Այտընեանի մը
անուններով մեղի հասած արդիւնքներուն:
Անիկա չի բանար մեր անցեալէն նոր հորի-
զոնի կտորներ, ինչպէս կը զգանք որ կը
կատարուի այս գիւթանքը Ադոնցի մը վե-
րակազմումներուն ընդմէջէն, կամ չի գտա-
ներ նոր երակներ, հայ մշակութիւնը ընդհան-
րական աւազանը (bassin) առաջնորդող, օ-
րինակի մը համար Թորամանեան, Անառ-
եան: Այս մեծ անուններուն հետ Մեսրոպ
Նշանեանի գործը զուգակշիռներու նպատակ
մը չէ սակայն իմ հետապնդածը: Աւելի
համեստ: Բայց աւելի գործնական: Երբ
Ալիշան գրեց իր Հին Հայաստանը, կը
հաւատար թէ կը կատարէր գիտունի աշ-
խատանք մը: Անոր Շնորհալի եւ պարա-
զայ իւրը գրական վերլուծման, կենդանա-
գրման ուրիշ փառասիրութեան մը փատուր
կը կազմէին: Այդ գիրքներուն վրայէն հաղիւ
թէ կէս դար է անցած: Բայց ժամանակի սա
պղտիկ խաւը բաւ է եղած չքացնելու եր-
կու գիրքներուն ալ ներքին իսկութիւնը:
Վիէննացիները 1850ին եօթը երկինքն իսկ
քիչ կը կարծէին իբրեւ թառ ընծայելու ի-
րենց սոսկեգրեանն սոսկեղնիկ թուունի երբ
կը յայտարարէին թէ գտած էին մեր ժո-
ղովուրդին գերագոյն արտայայտութիւնը...

քերականութեան մը մէջ: Անցան այդ պարզամտութիւնները, միամտութիւնները: Հին Հաւասթ Հայոցը կը մնայ, այս անգամ Ալիւշանեան գիրքի մը ոչ թէ անունը, այլ անհուն աշխատանքի նոր կրկէս մը ուր համատական լեզուաբանութիւնը, թերեւ Փոլը-լորը, կարճ՝ բարձրագոյն հմտութիւնը պիտի փորձեն քանի մը հիմնական գիծեր աղօտակի ընդորոշել: Ենթադրելու եւ պարզապէս միշտ լեզու թէ՛ք մըն է, գեռչփորձուած, մեր օրերու այն երիտասարդ մտաւորականին համար որ պիտի ուզէր մեր պատմութեան ամէնէն լեզու անձնաւորութիւններէն մէկուն շուրջը, առիթով վերակազմել մեր ժողովուրդին գերագոյն կերպարանքներէն մէկ քանին: Ոսկեղաքը՝ ոչ եղնիկի լեզուն, գեռ իրեւ մշակոյթի հանդիսարան, կը մնայ քողածածուկ: Այս վերապահումները՝ Քալէսիի դառնամ աւելի պարզ մարդոց մտալից ցանկերուն:

Մերոպ Սրբազան, վաղ երիտասարդութենէն իսկ, ունի իրեն համար կազմակերպուած ամուր, պարկեշտ իր ծրագիրը բանասիրական իր կրթանքին: Ըսի թէ մարդէն էր պարզ ու հաստատ արդիւնքներու հետամուտ: Ձեռ երթար առաջ, երուսաղէմի իսկ պայմաններուն ծնունդ սա ծրագիրը նոյնացնելու իմացական տարողութեան մը խորհիւ փատտին: Մթառ մեռեան անունով ամրդ մըն ալ ունէինք մենք այդ 1900ին որ բանասիրական հանդէս մը կը խմբագրէր, գեղի վարժապետներու կողմէ հաւաքուած նախապաշարումներով, բաւարաններով... ծառայելով հայ բանասիրութեան: Ու դուք էնք կրնար գիտնալ որ Միհրան Յովհաննէսեան անունին տակ ուրիշ վարժապետ մը, կը համարձակէր ժթու դարու հայ գրականութեան պատմութիւնը գրել անորակիւ միամտութեամբ մը, հեղինակներու և վրէժերու յիշատակովը բարձրացնելով այդ գոթախտ կրթանքին... Ասոնք հոս արտմութեամբ միայն չեն գլորուիր իմ կողմէ: Մերոպ Սրբազան անշուշտ կրնար իր յիշատակին, նման Տաշեանի մը, Սրբոց Յակոբեանք ձեռագիրներուն ոչ թէ ցուցակը միայն, այլ և անոնց ներքապրող մշտաբնութիւն հոգիին սեռեւ ձգտող ճիշդ մը մէջ սպասելով իր կէս դարը: Ձէ ըրած, վասն զի երուսաղէմը Վիեննա մը չէ:

Մերոպ Սրբազան տարփանքն ունէր ձեռագիրին: Անիկա, իր ազատ ժամեր ամբողջութեամբ յատկացուցած էր ձեռագիրները ձեռնելու, հոտուտալու, կարգալու, անոնցմով խանդավառուելու, տրտմելու, ապրելու սրտառուչ կիրքին: Ու անոնց ուսումնասիրութիւնը իր մէջ, այդ կրական կերպարանքները կը վերածէր, նոյն ատեն խորունկ գոհունակութեան մը վայելքին: Կը հաւատար թէ այդ աշխատանքին մէջ անիկա կը կատարէր իր պարտքն աւելին, իր ժողովուրդին: Առանց յաւանքութեան: Ըսի թէ ինչու: Առանց միախառնութեան: ձեռագիր մը ուսումնասիրելը չէր նմաներ մամիկի մը պատմած թուղթին սեռեւ: Առանց հալեցողական ուրախ խնդրական փառասիրութեան, քանի որ համալսարանական վարկ մը արժեքներու պարտքն էր յաճախուած (բառին տուէք զարկական առումը): Ձեռ-ՌԱԳԻՐԸ, Ամէնէն առաջ, ԻնժՆ, Իրեն ՀԱՄԱՐ: Աւելի վերջը իր բողոքականութեան բարիքին համար: Աւելի վերջը՝ իրմէն գալիք ուրիշ գեղեցկութիւններու հաշտոյն: Գուրգուրանք, իրանական ուսումնական կ'ըլլային իր բառերը երբ իրեն այցելողները կը ջանար հաղորդ ընել իր ըզգացումներուն, սեղանին վրայ փիլիսոփայականին ներքապրող պահուած ձեռագիր մը բացատրելու ասեմ: Ու դուք հաշիւ կը հասկնաք բացատրելի ձեռագիրի մը հսկայ թելադրանքները: Մերոպ Նշանեան ոչ միայն կը սիրէր ձեռագիրը, այլ և կը հաւատար անոր: Ըսել կուզեմ՝ բանասիրական կրթանքին համար պայման էր նկատէր անոր ոչ միայն ճանաչողութիւնը, անով յալեցուցում, այլ և անոր թուղթին, մեխին, յիշատակարաններուն, մանրանկարներուն, զարդեղէնին հետ կապ ապրումներուն ալ տեսակարար բարիքը: Այս բացատրութիւնները մօտիկ են անշուշտ կիրքին: Բայց խելքը չպակսեցան այդ պատմական մարդուն: Ու չեղան անիկա իր քանքարը հոգիներուն վտանգող մենագարը: Անիկա այդ կիրքը պիտի ունենար իրեն մղիչ ազդակ որպէսզի ձեռագիրը, ձեռագիրները դառնային ծոցը այն ժողովուրդին ուրիշ ծնունդ էին առած:

ձեռագիրին պաշտամունքը: Պարզուածեամբ, դիւրին բառերով սահմանաւոր սա

գործունէութիւնը մի աճապարէք ստորագնահատել, Բարդ, ծանր, սպառիչ պրպցումը որ կը կործանէ ամէնէն բարի կամեցողութիւնն անգամ: Ապերախտ, որովհետեւ քիչերէ միայն գնահատելի սա ճուրհումը որ կանքի գրութիւն մը կ'ըլլայ երբեմն, մեզ աշխարհէն, մեր շրջապատէն տարագրող: Ձեռագիր մը կարդալը միայն վայելք մը չէր իրեն: Ինք կ'ըսէր ինծի որ այնքան պարզ թուող այդ աշխատանքը երբեմն աւելի սպառիչ էր որքան կրնար ըլլալ ապաւեր գազաթ մը վերելակելը: Ձեռագիր մը իր նուաղումներուն, արաւաղումներուն, մեղքերուն (խարդախանք, կտրատում, կեղծում եւայլն) մէջէն ազատագրելը Մեսրոպ Սրբազան չէր հասցուցած սրամտութեան մը հաճելի բայց թեթեւ ալ ժամանցին: Ձեռագրով մը խանդավառելը իրեն համար համազօր էր կոչումի: Այս ամէնը կը զգար իրեն այցելողը մը: Այս ամէնէն անդին: Անշուշտ: Կը մտածէի ուրիշներու, այս անգամ միտքի հսկաներու որոնք ձեռագրիւն ճամբովը — որ քար է ե ներկ, ձայն է ու աւերակ — հասած էին շքեղագոյն յարութիւններու, հողերէն ոտքի հանելով չիլած մշակոյթներուն փառքը: Մեսրոպ Սրբազան, ըսի անգամ մը, մարդը չէր կրնար ըլլալ արկածախնդրութեան: Ու այս վերապահումը հեռու է իմ մէջ մեղադրանքի որն է երանգէ: Վիեննացիները այդ արկածախնդրութեան տրուած օրինակներն տուին մեզի: Բարձրագոյն իմաստանութեանց բախտը բախտ է միշտ: Բայց կուտամ եզրեր: Սրուանձեռանց եզր մըն է, ինչպէս ուրիշ եզրեր են Այտրենեան մը, Ազոնց մը: Միտքէս պիտի չանցնէր Մեսրոպ Նշանեանը արժեւորել բանասիրական բարձրորակ կրթութանքին (Նիցչէ, Թեոման, Միլլէ, Շթէյնզլէր) խիստ կշիռներովը, չափերովը, քաղաքաւ կրթութիւններ գտնելու outillageովը: Ասոնք յստակ խօսքեր են: Բայց չեմ ալ նանրամտիբ անոր մէջ պարզ տպագրող միայն ընդունելու, ինչպէս կ'ախորժին մտածելէ բոլոր անոնք որոնք ուրիշներուն աշխատութիւնը կը ջնան արդատութեան վերածել:

Մեսրոպ Նշանեան համալսարանական պատրաստութեամբ, գերմանական շատ ճշտապաշտ, շատ մանրամաղ, հմտական մե-

թոսներով պաշտպանուած աշխատաւորը չէ մեր այն բանասիրութեան որ կը մշակուի արեւմտեան մեծ ուստաններու մէջ, մերազնէ կամ տարի, բայց միշտ իրենց աշխատանքին համար հզօր միջոցներով մասնագիտացած գիտուններուն կողմէ: Ասիկա, երբ մէկ անգամէն կ'ըսեմ սա տողերուն վրայ, նկատի ունիմ անշուշտ նման կրթանքներուն ծանր, հեռահաս, արդար փառքն ու բարիքը, որքան նոյն այդ կրթանքներուն անունով գործադրուած թեթեւ, անիմաստ, ցուցամով նանրանքը, սնտիքը: Ու, համաձայն իմ սովորութեանս կուտամ անուններ, ոչ անշուշտ ըլլալու համար աւելի պարզ, աւելի համոզիչ: Իր գերին համար մասնաւորուած անուն մըն է Այտրենեանը: Բայց քանի մը տասնեակը կ'անցնի գումարը Միթթարեան քերականներուն Թոունսոններէն մինչեւ Գարազանները, որոնք վարժապետներ մնացին, բարին նեղ սահմանէն ներս, անկարող բարձրանալու օրէնքներէն անդին ուրուացող քաղաքակրթական թելադրանքներուն: Ուրիշ անուն մըն է Տաշեանը որ, գիրքը ցուցակագրելը մօտիկը եղաւ վերածելու մեր մշակոյթին համարումին: Պէտք է խոստանալի որ այս անուններուն հետ մեր մշակոյթին հասկացողութիւնը չէ նորոգուած անշուշտ եւ կամ ճայ ճողիթ յղացքը չէ ինչպէս աւելի յստակ կերպարանքներու: Բայց այս մարդոց գործին ընթերցումը մեր մտքին մէջ կը բանայ լաւ, լայն, խոր պեղումը մարդեր, միշտ մեր մշակոյթին մէկ սեռէն, որոնք այդ անուններէն առաջ կը մնային դառուած, թաքնուած մշուշին, հէթիաթին թանձր քօղիք տակ, քառասյան, խորհրդաւոր: Հայ աշխարհաբար հասակ մը գտաւ Այտրենեանով: Հայ գիրքը կերպարանք եղաւ Տաշեանով: Ազոնց մը մեր պատմութեան հէթիաթունակ դէմքերը, շրջանները, նոյն մեթոսներով պիտի յաջողեր ազատագրել առասպելէն ինչպէս ժամանակայինասիրութեան նախապաշարուածներէն: Անշուշտ հեռու ենք մեր պատմութիւնը լրիւ տեսնելէ ողբացեալ բանասէրին հատուկոտոր իրագործումներուն ընդմէջէն: Բայց այսօր աւելի իրաւ կը զգանք Մամիկոնեանները որքան չէր ատիկա մեզի համար Ազոնցէն առաջ: Այս օրինակներուն առջեւ մենք ինքնաբերաբար

կը լրջանանք: Ու ասոնք մեղի կուգան ա-
մէնէն չոր, անհամբոյր նկատուած կըր-
թանքէ մը, բանասիրութեան: Ուրեմն զուր
բառ մը չէ բարիքը: Զուր բառ մը չէ փառ-
քը, այդ մշակներով մեղի հայթայթուած:
Բայց հա՛ա միւս կողմը մեծայիմ: Նոյն այդ
մեթոտներով, պատրաստութեամբ, թերեւ
նպատակներով օպագազէն ուրիշ աշխա-
տաւոր մը, մօտ կէս դար պիտի վատնէ,
հազարաւոր էջերու վրայ, բայց պիտի հաս-
նի տրուում, ցաւազար արդիւնքներու:
Պիտի գրուին այդ էջերը որպէսզի թուական
մը, անուն մը, դէպք մը տեղ փոխեն: Ակին-
եանի Յիլիեան պատմական գիրք մը չէ, այլ
փառաւոր նմոյշ մը այս անկարողութեան,
չարիքին, եթէ խիստ չէք գտներ բառը,
կրնայ ըլլալ որ բազմաթու Մխիթարեանը
ըլլալ օտուած շատ զօրաւոր յիշողու-
թեամբ, ինչպէս շատ ապահով մեթոտով
մը, գիտնայ շահագործել ընթերցումներուն
նիւթեղէն հետքերը ու դիզել առաքումնե-
րու, էջերու, փաստներու ճոխ մթերք մը, իր
դատը պաշտպանելու: Աստիք բանասիրա-
կանին մէջ անշուշտ բարձր արժանիքներ
ըլլալէ առաջ բարձր դիւրութիւններ կ'ըն-
ծային այն խմացակամութեան հստատ որ
գիտէ այդ նախանիւթերէն ինքզինքը ա-
զատագրել, ելլելու համար բանասիրակա-
նին հիմնաւոր նպատակին, — զի՛ւր՝ մշա-
կոյթի մը, քաղաքակրթութեան մը, միտքի
դրութեան մը, հոգեղէն յօրինուածութեան
մը, կարգացէք Յիլիեան (Հ. Ն. Ակինեան)
ու ինծի ըսէք թէ ձեր մտքին մէջ մարմին
դարձաւ մեր Ե. դարը, առանց իր անխու-
սափելի մակդիրին որ ոսկի է Վիեննայէն
երաշխաւորուած: Բայց կարգացէք Ադոնցի
Բագրատունիներու փառք ու ինծի ըսէք թէ
աւելցա՛մ եմ թէ ոչ: Բանասէրը բառերու
միջատահաւաք մը չէ: Կեանքին աննահանջ
բանուորն է անիկա: Հ. Ակինեան պարզուկ
խակ ողջմտութեամբ մը մտածած է արդեօք
թէ ի՞նչ պիտի շահին Նիլիէի շուրջ ստեղ-
ծուած այդ աղմուկէն ինքը, առանձնապէս
հայ բանասիրութիւնը, բայց մասնաւորապէս
ւելի ընդհանրօրէն, հայ մշակոյթը: Բացի
ձեռ բնագիրները, որքան որ կրնաք, հերիք
է որ կեանքի կտաւի մը վրայ բանիք. ձեզի
հետ ենք: Մի բանաք անուններու, վկայու-
թիւններու: Թուականներու անապատ էջե-

րու վրայ բայց ընդմիշտ մեռած մատենը
արձանագրութեանց: Բանասէրը արուես-
տագէտ մըն է, այսինքն՝ պարտաւոր է ըլ-
լալ: Ու այս բառը հոս կը նշանակէ կեանք
ներշնչելու ընդունակ միտքը: Նախարարու-
թիւն՝ ոճ, փայլ, լեզու հասկնալ այս պա-
հանջին ետին: Սոփեստութիւն օսակոյն ցու-
ցակներով, բազմատականներով, առաքում-
ներով հաւատալ թէ կը ծառայենք հայ
մշակոյթին: Ուրեմն մեթոտը երկսայրի զէնք
մըն է որ բարիքին չափովը ընդունակ է մեզ
չարիքի գառածելու: Յետոյ պտտք է ըսուին
այս առարկութիւնները այդ յաւակնոտ զբո-
րոցին երեւին (Վիեննայի Մխիթարեանները)
որ իր առաքելութիւնը մեր մշակոյթին ըս-
պասարկելու կը վերածէ անտեղի տոնքի-
չութիւնեան մը: Իմ բոլոր համակրանքը,
այդ դպրոցին իմացական անկախութեան,
աննախապաշար աշխատասիրութեան որոնք
օսակոյն կը տառապին վարժապետական յա-
ւակնութիւններով: Մատթիա Գարագաշ
մը, Հ. Յ. Գաթրճեան մը ինչո՞ւ պիտի
չունենային երջանիկ գիտակցութիւնը իրենց
անբաւարարութիւնը ձեռնարկներու շուրջ
որոնք վեր էին իրենց հասկացողութենէն:
Աշխարհի բոլոր տեղիմանները անբաւական
պիտի գային, առջինին համար, հայոց պատ-
մութիւն մը (Քննալիւնը) ոտքի հանելու
որքան ատեն որ մեր միտքը կը գործէ թուղ-
թերու երեսին ու չի յաճողի թափանցել
կեանքին խաւերը, այդ թուղթերուն նետդո-
ներովը պատաննուած: Մեր բոլոր գիրքե-
րուն պատանակութիւնները, անոնց հեղի-
նակներուն շուրջը կարելի բոլոր ծանօթու-
թիւնները պիտի տային իրաւունք որպէսզի
Հ. Գաթրճեան ձեռնարկէր հայոց մտքե-
նագրութեան կառույցին, քանի որ այդ աշ-
խատանքը պայմանաւոր է միշտ կեանքին
զգայարաճովը որ կախարդական տարագ
մը չէ հոս, այլ արուեստին զգայարաճը:
Այս անունները, մերձեցումները շատ մի
տեսնէք սա էջերուն վրայ: Պատրանքը
այնքան զօրաւոր է որ քանի մը սերունդի
վճռական կեցուածք է հարկաւոր, զայն
կէտէ մը ճեղքելու համար: 1900ին սրբա-
պղծութիւն էր Սիսուանը անբաւարար
նկատուելով 1940ին մարդիկ էին բանալ զայն:
Երկու սերունդին միջև մեր միտքը տրված
էր բանասիրականին ու կենսականին տար-

բերութիւնը, Ու մի ալ հարցնէք թէ ի՞նչ է բարիքը սա նկատողութիւններուն անունի մը, գործի մը չուրջ որոնք հիմնովին օտար մնացին այս տագնապնեւուն: Կուտամ կարելի պատասխանը:

Անյաւակնոտ, պարզ աշխատաւոր մըն է Մեսրոպ Նշանեան: Այս մասին ոչ մէկ երկուութիւն: Ձէ անկեալ նոյն ատեն մարդը հաւաքական, ազգագրական, պատմապաշտ սխորթականեւ որոնցմով խանգաւառ էին այս դարու սկիզբը գաւառներու առաջնորդները, իրենց թեմական աշխատանքները քիչիկ մը ծիրանաւորելու հետամուտ, վարժապետները որոնք գրիչ բռնելու փառք մը պիտի ուզէին արժեւորել, «խրեանց ուխտան» ծառայելով հայոց դպրութեան, անխուսափելի թղթակիցները կեդրոն քաղաքներու, ազատ ասպարէզներու նուիրուածներ, բժիշկ, փաստաբան, պաշտօնեայ, բուրն ալ իրենց խելքը ցուցադրելու հետամուտ: Մեսրոպ Նշանեան կը գտնուի կարաւանին: Ունի օրինակներ անչափախնդիր, բարերար աշխատանքի: Դպրոցին — եթէ մեծ չէք գտներ բառը — կարկառուն դէմքն է Սրուանծտեանցը որ իր գեղջուկ միջոցներովը Վիէննացիներուն ու Վիեննայիցիներուն գործին մօտ կշիռ մը գտաւ իր մեկի ձգած անփոխարինելի գանձովը: Մեր մատենագրութիւնը (կը գործածեմ բառը իբր գրուած բանեւ ուսում) շատ զիւրութեամբ կրնայ անգիտանալ անտեղի բառակոյտը Ակինեանի Նիլեի, բայց կը գործի Սիւմանթո դիւցազնալէպով, Հնոց ու Նորոցով ուր արձանագրուած են ա'լ ոչ-հանգիպելի փշրանքները մեր ժողովրդի իմաստութեան, շիջած զգայնութեան, անփերադարձ թռող հաւատքին: Մեր ազգագրութիւնը չի կրկար մոռնալ այդ գեղջուկ վարդապետին անունը բայց արդէն անտարբեր է Հ. Ակինեանի հատորակերտ փառքին, վասնզի չի բաւեր հում նիւթն հաւաքել ու դասաւորել թուղթէ խանութներու ներսը: Մեսրոպ Նշանեան:

— Անկեալ մասնաւորուած, պարկեշտ աշխատաւոր մըն է, իւրայատուկ կալուածի մը մէջ որ ձեռագիրիւ ուսուցնասխորթութիւնն է, այլամբժ ու խորակշիռ: Անոր հայ մատենագրութիւնը շահագրգռող վաստակը կուգայ ձեռագիրներէ: Հսի թէ ինչ ընդար-

ձակ յոգնութիւն, աշխատանքի ինչ անսպասարկելի կը թելադրուին մեզի այդ հոգեկան ձակէն:

Ով որ հիններէն մեզի հասած հրիտակները հասկնալու համեստ գոհունակութիւնը եղած է յանձնառու իր իմացական գործունէութեան պարտադրելու, կը զգայ այս կարճ տարազին ետին ամբողջ տաժանքը որ ձեռագիրն է, մանաւանդ մեր մէջ, ուր քաղաքական հսկայ, մշտական վերիվայրութիւններ կը խանգարեն նման աշխատանքի մը համար պահանջելի կեդրոնացումի, ամփոփումի, ազդիւրները, հաւաքուած մթերքը, այս ամէնը օգտագործելու կարելիութիւնը վերածելով փխրուն, պատմական ժամովաճառութեան մը: Էջեր պէտք են նման աշխատանքի մը համար մասնաւորուած տիպարին հիմնագիծները ճշտելու, ինչպէս աշխատանքին խի ներգոյյակ դժուարութիւնները պարզելու: Մեսրոպ Սըրբազան, քիչ շատ իր խորիւրդները, զիւրանները պահպանել կրցող պատմական վանքէ մը ներս (զուր տեղը չէ որ մեր բանասիրական զբաղումները նախասիրած ենք կատարել նման պայմաններ հաւաքող մեր աւագ վանքերէն ներս, Վիեննայի, Վիէննայի, Էյմիսիանի), որոշ չափով ալ խնայուած ճակատագրին քմայքներէն, ունենալով իր տրամագրութիւնն տակ անգնահատելի մը թերքն ալ Սրբոց Յակոբեանց Ձեռագրաց Մատենադարանին, կը միացնէր իր ժողովարելի յարմարութիւններ, օգտաւորելու համար այդ գանձէն հայոց Մատենագրութիւնը:

Ուրախ ենք կարենալ յայտարարելու որ երկու արժանաւոր գործեր, երկուքն ալ ժամանակագրութիւն, իր միջոցներովը, խնամքովը ազատագրուած են դառնալու համար հասարակաց սեպակահանութիւն: Աստուծոյ անսպասելի, ժամանակագրութիւնի իրիզը 'Խաղաղութիւն, յոյս տեսած առաջին մեծ պատերազմի ամէնէն մթին օրերուն, մեծարժէք գործ մըն է որ սակայն մասնաւորներու մօտ միայն ունեցաւ որոշ անդադարձ, ստեղծեց շահեկանութիւն բայց չը գտաւ այն սրտագին արձագանք որ ինքնաբերական էր ու ընդհանրական Սրուանծտեանցի գործերուն համար: Իմ մասին հանդէս ունիմ յայտարարելու որ թէկուզ ան-

բաւարար, հատուածական, Գարանաղցիի գիրքը թանկագին վկայութիւն մըն է չըբ-
ջանէ մը: Մետրոպ Նշանեան իր երիտա-
սասրդութեան ու անդրադիմ հասունութեան
ամբողջ կորովը վատնած է այդ վաստակին:

Գարնէալ, ուրախ ենք կարենալ ըսելու
որ երկրորդ իր աշխատասիրութիւնը (Օրա-
գրութիւն Երեմիա Քէօմարճեանի) կուգայ
նոյն մտահոգութենէն: Ձէլէպիի ստուար
վաստակէն Մետրոպ Նշանեան լոյսին է բե-
րած տարօրինակ յիշատակարան մը(*): Եր-
կու հատորներն ալ պատմական, չըբանային
նպաստը ուրիշ աշխատասիրութեան մէջ
վերծանելի բարիք մըն է: Այս երկու մայր
երկերուն միջև մեր մատենագրութիւնը
ուճի ուրիշ ալ ժառանգութիւն մը իրմէն.
— ատրկա Սաւալանի Պատմութեան (Երու-
սաղէմի) արդի բարբառով հրատարակու-
թիւնը(**): Այսպէս պարզուած Մետրոպ
Նշանեանի գործը, պարտաւոր է դիմաւոր-
ել մէկէ աւելի գծուարութիւններ:

Ըսեմ անմիջապէս որ իմ մտքէն չանց-
նիր մեծ գրագէտը, խորունկ մտածողը, ծանր
համարումներու յաջողակ հմտաբացիներ,
— բարիքներ ասանք որոնցմէ գուրկ է
Ֆիաքաճ Արեւմտահայ Գրականութիւնը: Բայց
կ'այցուիմ անհուն այն ճիգէն զոր մեր ժո-
ղովուրդը իր բազմաթիւ մշակներուն մի-

ջոցով վատնեց պատմա-բանասիրական կալ-
ուածին վրայ: Տխուր ջանադրութիւն, քանի
որ երկու դարէ ասորի մեր ճիգը չէ պսակ-
ուած ցանկալի արդիւնքներով: Բայց կը
մտածեմ թէ այդ կալուածին վրայ որքան
դանդաղ, խնդրական են ստոյգ ստացում-
քը: Դիտէ՞ք որ հազար հինգ հարիւր տարե-
ներու վրայ երկարող Փրանսացի ժողովուր-
դին պատմութիւնը 1850ին կը պարզէր նոյն
այն կերպարանքը զոր կը հաստատենք մե-
րինին վրայ 1900ին: Փոխուած՝ գաղիա-
ցիներուն պատմութեան մէջ 1850էն աս-
դին: — Ահագին բան: Ազգայնեմբը! — Մե-
թոսի փոփոխութիւն մը: Մինչև այդ ցան-
կալի օրը, ես ստիպուած եմ գոհանալ ինծի
մատուցուածով ու արժեքորել վատնուած
ճիգը, համաձայն աշխատանքներու պար-
կէտութեան, յաւակնութեան:

Մետրոպ Նշանեան շարունակութիւնն է
մեր Զարթօնքի Սերունդին այն ոգիին որ
մեր հայրենասիրութեան մտածեց հաստատ,
իրաւ վկայութիւններ հայթայթել, իր ներ-
կայէն ինչպէս ու մանաւանդ իր անցեալէն:
Ոչէ սերունդը զբաղէտներէ չէր բաղկա-
նար: Բայց մէկ կը զգար հարցի մը մէջ որ
մեր վերամոդոլումն էր: Երբ 1900ին, Պո-
լիս, այդ ոգին, զինքը զգաց անյաղթելի
արգելքներու դիմաց ու ջանաց թուրքերէ

ները (որոնցմէ մասնք լոյս ալ տեսած են) դարձե-
նալ կուգած ձեռագրին հանդէպ խորունկ իր յար-
գանքէն: Այս յիշատակութիւնները քրտագին վը-
կայութիւններ են: Առաջին մեծ պատերազմէն
սողիւ իրերայալքող ու զբաղէտ պատերազմե-
րու սա դիմքը, — բանասիրական ու պատմակա-
նին հանդէպ բուռն սիրով մը երանգաւոր —
թերեւս սանձաւորած է ժամանակին մէջ շահելու
քան տկարասնալու: Ձեմ բաղդատեր իբրտու Դուր-
եանը, Դուշակեանը, Նշանեանը, Ատիկա պիտի
Նշանակէր իբրարէն օտար մտքի ձեւը հասարակ-
կաց խառնարանի մը մէջը նետել: Բայց կ'անց-
նիմ աւելի անդին: Դուրեան Սրբազանի զննեց-
կագոյն արդիւնքը բանասիրականին մէջ (Քճճճ-
ղասակմը) կրնայ զարդիլ իր կշիռէն, այդ հարցե-
րուն շուրջը անխուսափելի յայտնաբերով,
քանի որ ընդարձակ մեկնութիւնները միշտ խո-
ցելի կողմը ունին: Սրբազան Քճճճը կը պատ-
կանի գրականութեան, որով է աներազմ կ'աշտ-
պանելու բանասէր Դուրեան մը: Դուշակեանի
երկու հատորները (Խիլմեան և Դուրեան) լաւ խմ-
բագրուած, քրտագին զբոսած reportageներու ար-
պատութիւնը կը մզեն ու իրենց շատ հանձն
ընթերցումը չեն պաշտպաներ ինչպէսներուն վրայ

(*) Տեսե՛՛՛՛՛ Սիմոններ (1939 Սեպտ. Թիւ 9, և
չար. 1940 Թիւ 1-8) ուր կատարուած է բաւա-
րար ընդլայնութիւն Օրագրութեան վերածուած ու
այդ առիթով Երեմիայի զբաղան նկարագրիւն
շուրջ կարելի համադրումը: Տառնի մտտ ձեռագիր
էր արամազարած ինծի լուսահոգի Սրբազանը, այդ
աշխատանքին համար: Փափաքողը, այս տողե-
րէն աւելին տեսնելու կրնայ զիմիկ այդ ուսում-
նասիրութեան որ զբաղան իր նկարագրիւն չէ գո-
հած անդուշտ բանասիրակնիցն, բայց փորձած է
միջին երբ մը հարել մատենագրական պղծութե-
նեղու, տարբեր՝ վիճենացիներուն սիրելի մե-
թոսներէն:

(**) Մետրոպ Նշանեան այս մայր վաստակին
հետ ունեցած է բանասիրական նշաններ որոնց-
մէ ամէնայն չանցկանն է Շաղկապ (Էջմիածին) հա-
ւաքածոյին մէջ բաւական ընդարձակ լուսաբա-
նութիւն մը Երեմիայի պատմութեան շուրջ: Ու-
րիշ վաստակ՝ Թարգմանածոյ, իր նորավէպներու
հաւաքածոն ուր ճաշակ, ոգ, վայելչութիւն ու
զբաղան զգայարանք Մետրոպ Սրբազանի մտտ
զրոյդի որոշ խառնուածք մը ոչ միայն կը յայտ-
նարբերէ, այլև կը պաշտպանեն: Իր Դիւան Ս.
Յակոբայ ընդհանուր խորագրին տակ հաւաքուած

պարտագրուած պայմաններուն յարմարիլ, այդ չարաշուք ազդեցութենէն համիմատարար զերծ կայաններու մէջ — վանքերը — մեր պատմութեան զգայարանքը կրեց որոշ փոփոխութիւն: Այլևս մեր պատմութիւնը մեզի համար աստան հիացումներ, խանդավառութեան տիպար հերոսներ ծնող վառարան մը էր: Ձեռագիրը կը գտնուէր Վաւիլի իբրեւ ձեռագիր: 1860ին հին պատմաութիւններ տպելը հայրենասիրական աւարտ մըն էր: 1930ին՝ գիտութեան պարսփմը: Մերօրայ նշանեան իր երեմիան անշուշտ չտպագրեց այն հոգեկան խռովքով զոր կը զգանք Շահնաւարեանի մը յառաջաբաններուն մէջ, իրմէ հրատարակուած պատմութեան օրինակներուն սկիզբը: Բայց խուլ գիտակցութիւնն ալ ունէր թէ կը բերէր իր պղտիկ բաժինը հայոց պատմութեան մեծ չէնքին որ մթերք է, ատաղձ, նախանիւթ: Առանց Դարամաղցիի, երեմիայի մեր Ժէր դարը պիտի չունենար այն գրեթէ յստակ շրջագծեալ նկարագիրը որով կը զատուի անիկա զինքը կանխողներէ:

Գրեթէ զբազէտի եղանակ մըն է կենդանագրելու իր կերպը: Ձեռք ձանձրանար հինցած, հիմնովին չիլած երեմիայի մը կենանքին նուիրուած հարիւրը անցնող էջերուն գիմաց: Կոկիկ, հրապուրիչ կենդանագիր մըն է Դարամաղցիին ժամանակագրութիւնը յառաջաբանող հատուածը: Նոյնն է

նոր, խորունկ, իր կողմէն միայն դիտուած տեսութիւններով: Նշանեանի կենդանագրումները (Ստալամ, Դարամաղցի, երեմիա) օրոք գրեցեր կը յառաջաբանեն, հասարակ պատմութեան չեն պատկերացր: Գրելու այն անփառունակ եղանակն որ մայրելի է առաջին զգրիւն, ինքնատիպ ոճ մը, զբազան շքեղ նորոններ, յաւակնոտ օրհանգիլի չեն անցնիր իմ մտքէն երբ կը գրեմ այս օրոքերը: Բայց կ'այցուիմ Այվազեանի, Գարազաչի, Քէչեանի ու Նմանների պատմական ռեժի, անհրապօրը ու անտաղանգ: Մերօրայ Սրբազան գրագետ մը է, երբ այս բառին ետին ուղեք տեսնէ մեծատաղանդ արուեստագէտ մը: Բայց գրագետ մըն է իր կրթանքին սպասարկու բոլոր մեծ անուններուն հետ ու չափովը: Գրեթէ ամբողջ վերնատիկն ու վերնաւոր իրմէն աւելի տանելի ոճ մը չունեցան, իրենց ամէնէն մեծահամբաւ գործերը երբ հրատարակեցին: Ազգայաբանը, խոմի Է. Ոսկերի մը կը թուի միայլատ, երբեմն ծանծաղ: Նշանեանի յառաջաբանները ժուճկալ, կոկիկ, կենդանի յօդներ են:

պարագան Սաւալանին: Ուրիշ: Անշուշտ: Այդ ուրիշը կախարդական բանաձև մըն է գրեթէ, մեր բանասիրական վաստակաւորներէն շատ քիչներուն համար իմաստ, թեւազրանք պարունակող: Մերօրայ Սրբազան չէր եղած յաւակնոտ, իր ուժերէն վեր աշխատանքին ուխտաւորը: Պարզ մարդ մըն էր, իր կարողութեանց ծիրին ներսը ինքզինքը ամփոփած: Կը ջանայի մօտեցնել զինքը այդ ուրիշին, որ, այս անգամ հեռու կախարդական բանաձև մը ըլլալէ, արդար փառասիրութիւն մը կը ներկայացնէր ամէն յամառ, համեստ, հաստատ աշխատողի վաստակը համագրական կերպարանքի մը առաջնորդող: Երկու խռոցը գործ անիկա հանած էր Ժէր դարէն: Կը ճանչնար այդ դարը որ եւ ուրիշն էր ասելի հանգամանաւոր թափանցումով մը: Ազգային աղբիւրները, ձեռագիրը, Ս. Յակոբայ դիւանը զինքը կը պաշտպանէին քան Վիէննայի մէջ միայն թուղթերու վրայ աշխատող Ալիէնեանը օրինակի մը համար: Իմ կարծիքով, այս կարեւորութիւնները իրեն թեւազրող, տարտամ էին ու տրտում: Կը հասկնար ու մեղմալձոտ ժպիտով մը աչք կուտար իր աշխատանքի սեղանին, ծանրաբեռն օրուան անհրաժեշտ թղթէղէնին սպասովը: Կը զգայի որ չունէր քաջութիւն իրեն պարզուած գեղեցկութիւնը հերքելու, ինչպէս հետագին սոփիստութեամբ մը կը ծառանան բանասէրները, իրենց կրթանքը նորոգել ձգտող ամէն թեւազրանքի: Ինք ձեռագիրներ չէր ցուցաւ կագրած, ու մանրանկարներու վերլուծումով արուեստ ընելու յաւակնութիւններ չէր սնուցած: Կը հասկնար դար մը կեանք նուաճելուն հզօր գեղեցկութիւնը բայց արդարօրէն կ'իմաստանար ճիշդիւնը որ աւելի դժնդակ էր ինքնին, քան ձեռագիրներուն թնճութիւնը քակելու պարզութիւն տառապանքը: Կ'ընէր մտիկ ու կը փակէր իր աչքերը: Քանի քանի անգամներ հեռացած եմ իրմէ գրեթէ թալկած իր օսանքիօքներով դարը: Ձեռք էր իմ եռանդը, հաւատքի հետ չփոխուելու չափ: Քանի մը տարիներու վրայ նորոգուած պրպտում մը որ այս անգամ անշուշտէր ամբողջական վաւերագրերուն կշիռն ու կիրքը, պաշտպանուած արդի գիտութեան, ուսումներու

կարելի նպաստներովը: Նոյն այդ շրջաններէն եւրոպական մատենագրաններու մէջ հաւանական առատ ու ընդարձակ ուրիշ նշխարներ: Իր աշգեբուն զէմ պաղեստինագիտութիւնը հիմնովին նորոգուած, տաւորէն շահեկան արդիւնքներով գեղեցկութիւն մըն էր, կային օտարներու գիւտներուն ներքը միշտ հաւանական փշրանքներ: Բայց մանաւանդ աղբիւրներուն քմէնէն ապահովը, ինքը Ս. Յակոբը, իր գիւտներով որ պատմական առօրին էր մերձաւոր դարերուն, այսինքն անոնցմէ ազատուած ամէն գրաւոր նշխարներու: Ու մանաւանդ Ս. Յակոբայ զանձը, որ ոսկիին, արծաթին, ադամանդին վրայ մեր ժողովուրդին արուեստի զգայութիւնները կերպարանող գեղեցկութեանց թանգարան մըն է: Գիրքը, բայց ձեռագործները, հեռու Ամսթերտամէն ու աւելի հեռու Կապթաթայէն, որոնք կը պատմեն ոչ միայն հոգիները, զէմքերը, այլև մարդերուն ֆիզիք կերպարանքները: Ու արուեստի առարկաները, պարզ ինչպէս բարդ ոճերու հանդրոյց, որոնց ամէն մէկուն ծոցը ամիզօք ծնած մեր մէկ արեւակիցը դրեր էր իր աղօթքի խնդրանքը . . . : Ու աւելի հաստատ փշրանքներ, վկայութիւն, կոնդակ, յիշատակարան, ձեռագիրներու մանրակարները. — բոլորը իր սլրական ժէֆ գարը սեւեռող, խոսքնող, կերպարանքի մը կապող: Ու պատմական ուրիշ աղբիւրներ, եւրոպական, արաբական, թրքական, քրօնիկներու ձեռով, բոլորն ալ խօսող, թելադրող իր միշտ սիրական դարէն: Թող ինչային այս ամէնը ծանր, խոհուն, հեռահայեաց ուսումնասիրութեան, որպէս զի նուաճուէր երեմիայի դարը, մենք այսօր կ'ունենայինք յառաջաբաններու փոխարէն վերջնապէս շահուած, սեւեռուած կերպարանք մեր այդ դարուն: Նման աշխատանք մը չէր կրնար չարգաստուիլ:

Մենքու Սրբազան, ռանցեալ զաւուրբն, կը գուշակէր իմ թելադրանքներուն ամբողջ խռովքը: Կարդաց իր երեմիային վրայ իմ գրական ուսումնասիրութիւնը: Հոն նորութիւնը չէր որ կը վերահորէր զինքը, այլ իր ըմբռնումներուն զըլխովին անմատչելի մեթոտի մը փաստը: Լոյսէն յոգնած, ձեռագիրներու վրայ ինքզինքը պուտ պուտ սպառած իր նայուածքը

կը յառէր իմ վրայ, իմ փառասիրութիւնը հեռագգալով անշուշտ, բայց ասոր իր անհաղորդական մնալն ալ փոյթ չընելով ոսկեզօծելու տարիքին, խնլքին, կամքին, ուժին փաստներովը: Յետոյ, կը լռէր: Պատուհանէն կ'անցնէր վեղարի մը արտում խոյանքը, երկտասարդ, առոյգ ու խոստըմնալից: Կը դառնար ինծի, տալու ընթացք իր ցաւին: Այդ ցաւն էր խօսիլ Ս. Յակոբայ Մատենագրանին չքեղ, աննախ ձեռագիրներէն որոնք կորսնցնելու վրայ էին կարելի իրենց հայրը, քանի որ նորերը, եւրիտասարդ հոգեորականութիւնը, իրնախասիրանքը կը կերպարանէր ժամանակակից գործոն աշխատանքներէն, ձգելով որբ ու անայց, աչքէ ու սրտէ հեռու, դարբերու ծնունդ ու այնքան աղուոր ձեռագիրները: Չէր հասկնար որ խառնուածքները իրենց շեշտը կը գնեն համաձայն իրենց ազգամունքներու: Երիտասարդ հոգեորականութիւնը երուսաղէմի ամէնէն բանուկ պողոտաներուն վրայ իր չէնքերը կը ճարտարապետէր տեղին մէջը իր ժամանակին: Կէս դար առաջ ձեռագիր մը կեանքին բերելը հզօր գեղեցկութիւն մըն էր, Կէս դար յետոյ վանապատկան հողի մը վրայ արդիւնաբեր կալուած մը՝ նոր գեղեցկութիւն:

Կը մեռնի, կը հաւատամ, այս աշխարհէն իր տեսած դառնութեանց մէջ ամէնէն աւելի ամուր զգալէ վերը դառնութիւնը ձեռագիրներու լքումին: Ան իր հեռ հող իջեցուց իր տարփանքը այդ ձեռագիրներէն:

Ծ. ՕՇԱԿԱՆ

ՀԱՒԱՏՔԻ ՄԱՐԴԸ

Քրիստոնէական կրօնքի մէջ ամենակարեւոր տեղն է բռնում անհատական հաւատքը:

Ինչպէս որ մարդու նկարագիրը տարիներին ու պայքարների ընթացքում է որ վերջնական ձև ու կերպարանք է առնում, նմանապէս էլ հաւատքը, չի կարելի մէկ օրուայ մէջ նրա հաստատուն հիմքերը դնել, տարիներ են հարկաւոր օրպէսզի «մանանխի» փոքր ու աննշան հատիկը՝ արմատներ արձակի, բարգաւաճի ու ուռճանայ մեր հոգեկան կալուածի մէջ:

Հուսաւորուած մարդու համար գոյութիւն չունեն դաւանաբանական այն գունաւորուած խնդիրները որոնք դժբախտաբար, շատ անգամ շղթայում են հոգեկան թռիչքները և պատնէշ հանդիսանում սրբոյ վարդապետութեան ընդլայնումին:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ սկզբնական շրջանում երբ մարդկային օրէնքների փոխարէն Ս. Աւետարանից բխած պարզ ու յստակ օրէնքներն էին կիրառուում քրիստոնեայ ժողովուրդները աւելի երջանիկ կեանք էին վարում, աւելի սէր ու գուրգուրանք էին տածում միմեանց հանդէպ:

Մեր սրբազան հայրապետները իմաստութիւնը ունեցան յաճախ զերծ պահելու մեր ազգային եկեղեցին դաւանաբանական պայքարներից որոնք հազիւ թէ մի նպաստ բերին՝ Նոր Աւիսի համամարդկային գաղափարի:

Քրիստոնէութիւնը աշխարհայեացք եւ տեսութիւն լինելուց աւելի «ճեբքի» ապրումն է եւ մտգնիսական զօրութիւն...

Ու բաղդի բերմամբ երբ մեր խղճի ձայնը չի կորչում կեանքի, պայքարի ժխորում, երբ կարողանում ենք զննել իրերի խորքը, հասկանալ մեր էութեան բուն նպատակը, այն ժամանակ ենք զգում միայն, Նազդիւրեցու հոյակապ անձնաւորութիւնը: Նրա մատնանշուած վերածնունդը այլևս — «Հիւանդ երեկոթ» չի նկատուում, ինչպէս որ սովոր են կրկնելու մեր օրերի իմաստականները իրենց հրապարակային շաղ-փաղփանքների ընթացքում:

Այդ ռենքերին կեանքով՝ ապրեց նախ

մեր բազմերախտ Հայրապետ՝ Ս. Գրիգոր Հուսաւորիչ, յստակօրէն ըմբռնեց քրիստոնէական կրօնքի վեհութիւնը, իր անձնական փորձառութեամբ հիմնեց հաւատքի վէմը Հայաստան աշխարհում:

Այդ զօրաւոր Հաւատքը ունէր խարսխած իր էութեան մէջ, երբ հոգեբուխ ցննուութեամբ կարգաց նիկիոյ Հաւատոյ Հանգը՝ նաեւ մի պահ իր արժեքնի հայեացքը տեւեռելով իր նորակառոյց կաթողիկէին, զեղումով գրեց հետեւեալ կարճ բայց լի իմաստով ու տեսիլքով նախադասութիւնը:

«Իսկ մեք փառաւորեսցուք որ յառաջ քան զյաւիտեանս երկիրպագանելով Սրբոյ Երրորդութեանն և Միոյ Աստուածութեանն Հօր և Որդւոյ և Հոգւոյն Սրբոյ այժմ և միշտ և յաւիտեանս յաւիտենից. Ամէն»:

Թափանցէք նախադասութեան խորերը: Այն ինչ մենք ժողովներ էին տեղի ունենում Աստուծոյ գոյութիւնը կամ էութիւնը ապացուցանելու համար, Ս. Գրիգոր Հուսաւորիչ անխախտ համոզումով և զբոյր համարձակ շարժումով բացատրում է Աստուածային Երրորդութեան խորհուրդը, և սիրով տրամադրում է գեղեցիկ մարդկութեան հաւատքով սրսկուած իր վկայաբանութիւնը:

Հանգուցեալ Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանը շատ խորն էր ուսումնասիրել մեր նախկին Հայրապետների ու վանականների բերեղացւած քրիստոնէական ըմբռնումը: Դէմ էր արդիական մտածելակերպին ու շարժումին սակայն ինքն աւելի շատ ապաւինած էր հաւատքի զօրութեան քան Աստուածաբանական բարդ ու հանգոյցաւոր մեկնութիւններին...

Մեր եկեղեցական հայրերը, քրիստոնէական կրօնքի, փորձառապաշտ դպրոցի փայլուն ներգաղացիչներն են, և այդ պատճառով էլ անհատի հոգին աւելի մօտ ու հարազատ են գտել Աստուածային միութեան, քան մտային և տրամաբանական formulisները:

Ըստ իրենց անհատի բարոյական պարտքն է պաշտել զԱստուած և ոչ թէ իր սահմանափակ մտքով խարխափել անորոշութեան մէջ, ի խնդիր Աստուծոյ գոյութեան:

Հոգեւոր Պատրիարքը պատկանում էր

Հայ հոգեւորականների այն փառանքին, որոնք պողպատեայ հաւաքողով պատուանդանները եղան Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի հիմնած Մերուքիւն Մերցոյին:

Դարերի ընթացքում եթէ փոթորիկները չկարողացան փոշիացնել հայութիւնը, եթէ սգառան մորթերով գայլերը չարաչար պարտուեցին խորտակելու մեր ազգային եկեղեցւոյ միութիւնը, դարձեալ երախտապարտ պիտի զգանք մեր աւանդապահ եկեղեցականներին, որոնց վերջին շառաւիղներէն էր երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքը:

Ու եթէ այսօր հայ ժողովուրդը հպարտ է իր անցեալով, երջանիկ է իր ներկայով ու ապագայով, պիտի չմոռնայ իր նշանեաններն ու Նարոյեանները որոնք կէս դարից աւելի մեղքամով պէս հալեցին ու լուսաւորեցին, պայքարեցին ու տառապեցին, ի փառս Հայաստանեայց Կաթողիկէ և Առաքելական Ս. Եկեղեցւոյն:

Սակաւ է այն ժողովանք թիւը որոնք ամփոփուած իրենց իրենց մէջ, տարիներ շարունակ հաւատարմօրէն ծառայում են իրենց որդեգրած գաղափարին, վարում են պատասխանատու պաշտօններ, սակայն առանց աղմուկի ու թիթեկահարութեան:

Լուսահոգին մէկն էր այդ ընտրեալներէն, որ իր ամբողջ կեանքը նուիրեց իր պատկանած եկեղեցու պայծառացման, եղաւ այդ հոգեղէն հաստատութեան աւանդապահ ասպետը, ու մնաց մինչև վերջ համեստութեան շուքի տակ:

Նրա բնութագրական փայլուն յատկանիշներն էին կազմում իր աշխատասէր և ուսումնասէր հոգին, արտակարգ եռանդն ու աշխոյժը, բարի վարքն ու բարքը, որոնք անհրաժեշտ տարրերն էին մաքուր ու յստակ նկարագրի:

Բարեպաշտական ու կրօնական զգացումներով տոգորուած՝ նա մատաղ հասակից յայտնարեւել է առանձին սէր ու գուրգուրանք դէպի իր կրօնն ու Մայրենի եկեղեցին: Իրրե բարութեամբ օժուել եկեղեցական, հետևաբան ժանեց անձնական հաշիւները, ատեց փառասիրութիւնը, եղաւ աւելի շատ խանդի, դժոյժի մարդ քան խօսքի և բեմի:

Իր ամբասիր կեանքով ապացուցեց որ դեռ չէր մարել Հայաստանեայց եկեղեցու նախնի զինուորեալ հոգեւորականներին անվեռ ճողիկները: Ու որպէս ճշմարիտ և հարազատ ժառանգորդ պարփակեց իր ներաշխարհում, նրանց հոգեղէն առկայծումները,

և իր հերթին ինքն էլ պայծառակերպուեց նրանց սրբազան խտէալներով ու տեսիլներով:

Ահաւասիկ հաւատքի ու գաղափարի մի անձնաւորութիւն, որ խզել էր կապը նիւթական աշխարհից, կարել անցել էր սահմանագիծը եւ երկնքի թագաւորութիւնը հաստատել էր իր ուկրանոսի պէս անեղր ու անհուն սրտի մէջ...

Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանը եղել է նաեւ պայքարի մարդ, բայց այդ պայքարը մղել է ոչ թէ իր անձնական փառքի համար, այլ յանուն արգարութեան ու ճշմարտութեան:

Քանի անգամներ իր կեանքի գնով պաշտպանեց Ս. Յակոբեանց վանքի մեր ազգային այս բազմադարեան ամբողջ իրաւունքները. թրկնապահը եղաւ Առաքելական Ս. Աթոռի և թոյլ չտուեց որ վերջինս կորցնէ իր աւանդական սրբութիւններն ու կարգը ու կանոնը:

Բարոյական ազդեցութիւնը շատ խորն է եղել Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան վրայ. սիրելի է բոլորին հայրական սիրով, դուրգուրալից վերաբերմունք է ցոյց տուել և աշխատել է իր կարեաց չափով օգտակար լինել բոլոր իր պաշտօնակից եղբայրներին:

Եթէ Դուրեան և Գուշակեան Պատրիարքները իրենց պայծառ և համայնադիտական իմացականութեան շնորհիւ մի պահ կերտները կզան Սիոնի բարձունքում, եւ ստուերի մէջ ձգեցին Նշանեանին, սակայն իր նախորդներին այդ փառքի շրջանում, ոչ թէ քաշուեց դժոյժից ու կղզիացաւ մի անկիւնում, այլ ընդհակառակը իր բազմամեայ փորձառութեամբ նրանց մեծագոյն խորհրդատունն ու ջնակիցն եղաւ:

Այսպէս էր մեր յաւէտ անմոռանալի Պատրիարք Նշանեանը, մեր հազուադէպ հաւատքի մարդը, որ յիսուն և հինգ տարի լուռ ու մունջ աշխատեց բարեխղճ կերպով: Դժուար է մի առ մի թուել իր ազգ-օգուտ ծառայութիւնները, որոնք զրաւական են իր աշխիւ նկարագրի:

Շուրջ քսան տարի շարունակ վարել է Ս. Յակոբեանց վանքի Լուսարարապետի դժուար և պատասխանատու պաշտօնը:

Զափազանցութիւն չի լինի եթէ խոստովանենք որ իրեն ժամանակակից հոգեւորականների մէջ ամենից քաջահմուտն էր մեր եկեղեցւոյ սրբազան արարողութեանց մէջ:

Դուրեան Պատրիարքի օրով ժառանգ

գաւորաց Վարժարանը սկսեց ապրել իր ոսկէ գարը, պաշտօնի գլուխ եկան երանաշնորհ Տ. Բարգէն Աթոռակից Կաթողիկոսի նման պատրաստուած ու նուիրուած ուսուցիչներ, մեծ հոգ տարին դաստիարակել մի այնպիսի սերունդ որ գործը գերադասէր խօսքից, իրական կեանքը երազներից . . . :

Աչքի անցէ՛ք Հայոց վանքի վերջին յիսուն տարիների պատմութիւնը գրեթէ ամբողջական և կեդրոնական դէմքը եղած է Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանը. սակայն ինչպէս վերևում յիշեցի, իր քրիստոնէական վայել կիցուածքի և համեստութեան շնորհիւ մինչև վերջ անծանօթ մնաց հայ ժողովրդի մեծամասնութեան :

Ահա թէ ինչու Լուսահագի Պատրիարքի անապորոյն մահը Հայ Եկեղեցւոյ համար սեպու՞մ էնք մի ահաւոր հարուած, մանաւանդ մեր Եկեղեցւոյ այս տրամաշուք շըրջանում երբ նրա պատմական Աթոռները սեքողով են պատած . . . :

Մեր Հայրենիքի վերածնութեան այս փառապանծ օրերում, թող իւրաքանչիւր Հայ հոգեւորական գայ այն համոզման որ Հայ Եկեղեցին մեծ անելիք ունի, մեծ պարտք ունի կատարելիք հանդէպ իր ժողովրդին. ւէ՛ որ Ս. Էջմիածինը և մեր միւս հոգեւոր կեդրոնները խարխիւները եղան մեր ցեղի անազարտութեան և գոյութեան :

Այսօր, երբ մեր Հայրենիքը դարձել է ճշմարիտ դրախտավայր, երբ Հայ ժողովուրդը ձեռք է բերել իր փափաքած անկախութիւնը, մենք, հոգեւորականներս, անարժան ժառանգորդները կը լինենք Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի, եթէ չաշխատենք շուտով վերցնել մեծ սուգը մեր Եկեղեցուց որ դարձրել շարունակ գերազոյն ազգական է եղել մեր ցեղի զարթոնքին ու բարօրութեան :

Երուսաղէմի Սրբազան Պատրիարքի յիշատակը յաւերժացնելու, նրա հոգին երջանկացնելու համար, աննկուն հաւատքով փարնէք մեր Եկեղեցուն ու սիրենք զայն, ինչպէս որ սիրեց ու ծառայեց ինքը, Դա կը լինի գերազոյն փաստը մեր յարգանքի տուրքին, հանդէպ նրան որ կենդանի է և կենդանի պիտի մնայ մեր մտքի մէջ, Հայ Եկեղեցու մեծ սպասարկուն և հաւատքի մարդ՝ Տ. Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեանը :

Օրհնէ՛ք Ձեր յիշատակին, ամբասիրեկեղեցական :

ՏԻՐԱՏՈՒՆ ԱՐԱՄԱՍԻՍ

ԻՐ ՆԿԱՐԱԳՐԻՆ ԱՁՆՈՒՈՒԹԻՒՆԸ

ՀՈԳԵԼՈՍ ԱՄԵՆ. Տ. ՍԵՍՐՈՊ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԿ ՀՕՐ

ՅԵՒՍԱՍԿԻՆ

Մինչ՝ կը սգայինք և կ'ողբայինք, Կ. Պոլսոյ թագմարտէք և թագաշնորհ, Հոգեւոյն Ամեն. Տ. Մեսրոպ Նարոյեան Ս. Պատրիարք Հօր անակնկալ և դառնաղէն մահը, որով՝ մեր Եկեղեցւոյ սրւններէն մին յանկարծ և յեղակարծօրէն կը փշուռէր և պարապութիւն մը կը ձգէր իր ետին և աւելին՝ իր մահով Կ. Պոլսոյ երբեմնի պանծալի և այժմ անշլքացած Պատրիարքական Աթոռին ապագան անորոշութեան կը մատուէր. ահա երկու ամիս վերջը ուրիշ կարեւոր, դառն և մեծաղէն կորուստ մը կ'ունենանք՝ յանձին Երուսաղէմի Առաքելական Ս. Աթոռիս երանաշնորհ և ամենասիրելի Ամեն. Տ. Մեսրոպ Ս. Պատրիարք Հօր մահովը : Սուգ սուգի վրայ, ասով՝ երեք Աթոռներ թափուր կը մնան :

Հանգուցեալ և Հոգեւոյն Ամեն. Տ. Մեսրոպ Նշանեան Ս. Պատրիարք Հօր ապամամ, անակնկալ և դառնակնիք մահուան առթիւ, երբ Սփիւռքի բովանդակ Հայութիւնը ընդհանրապէս և Ս. Աթոռոյն Միաբանութիւնը մասնաւորապէս խոր սուգէի, վշտի և տրտմութեան թախիծով կեցուած են և կը սգանք և կ'ողբանք իր անփոխարինելի մահը, Նորին Ամենապատուութեան նուիրական և սիրելի յիշատակին առջև, խոնարհած, իբրեւ հոգեւոր որդի և աշակերտ Նորին Ամենապատուութեան, պարտականութիւն կը զգամ քանի մը տող գրել մեր բոլորին սիրելի և անմոռանալի, երջանկայիշատակ Ս. Պատրիարք Հօր մասին : Անշուշտ անձնաւորութեան մը մօսին, երբ մեզմէ կը հեռանայ տխուր և անմոռանալի յիշատակներով, իբրեւ նահապետ և Պատրիարք Ս. Աթոռիս, խիստ դժուար է իր նկարագրին մասին գրել, վասնզի՝ մարդու մը նկարագիրը տալ կը նշանակէ պատու կերպցնել անձի մը ամբողջ էութիւնը :

Հանգուցեալ և երջանկայիշատակ Ս. Պատրիարք Հայրը, իբրեւ հարազատ Միաբան Ս. Աթոռիս, ի մանկութենէ իր անձը ի սպաս դրած էր Ս. Աթոռին ծառայու-

Թեան և անոր բազմաբնակից հաւատարիմ Միաբաններէն մին եղած է և իրեն համար հայութեան բոլոր խաւերուն մէջ ամբասիր, լրջալսոն և նկարագրի ազնուութեան համբաւը և անունը ապահոված էր, իսկ Ս. Աթոռոյ Միաբանութեան մէջ բարձր արժանիք, հմտութիւն ունեցող, խաղաղասէր և բարձրագոյն բնական մըն էր:

Նորին Ամենապատուութիւն, Հոգեւոյ Ս. Պատրիարք Հայրը, խորապէս բարի, ազնիւ, կրօնասէր, բարեպաշտ և շնորհազարդ անձնաւորութիւն մը եղած էր, փրկարկուած և սիրուած առաքինութիւններ զորս իր վրան կը մարմնացնէր:

Հանգուցեալ և հրանաշնորհ Ս. Պատրիարք Հայրը, իր երկու մեծ անձն նախորդներուն՝ Հոգեւոյ եւ Երջանկայիշատակ Ամին. Տ. Եղիշէ Գուրեան եւ Ամին. Տ. Թորգոմ Գուշակեան Ս. Պատրիարքներու ալ բազուկը և խորհրդականը եղած էր, և մեր ալրջի հայ եկեղեցականութեան աստուածարեալ և հմուտ դէմքերէն մին էր, իրեն կրօնական՝ հակառակ այս ասպարէզին դժուարութեանց եւ դառնութեանց, լրջալսոն նկարագրի ազնուութիւն մը շինած էր իր մէջը, որ պատիւ կը բերէր մեր եկեղեցականութեան, բանասէր և պրպտող մտք մը ունէր, կը թափանցէր իրերուն խորքը, վկայ իր բանասիրական հրատարակութիւնները:

Կարգ կանոնի խիստ նախանձախիղիւ, օրինապահ, աւանդապաշտ թերեւ ասանդամու, Ս. Տեղեաց բազմադան և բազմաբն և անդուութեանց օտար և ազգային իրաւանց գիտակ և հայոց ի մասնաւորի ի Տնօրինական Տեղիս ունեցած ազգային մեծարժէք իրաւանց պահպանութեան և տեւականացման խիստ պաշտպան և ջատագով մեծ անուն մը ունէր: Հմուտ էր ամէն բանի, Աստուածային պաշտամանց առթիւ ցոյց տուած է միշտ վայելչութեան գեղեցկութիւն և ինքնատպութիւն և դէմ կը կենար ու է դանցառութեան: Վարչագէտ էր բառին լայն առումով, վասնզի՝ վարած էր վանքին մէջ ամէնէն պատասխանատու և դժուարին պատասխանները, իսկ օտար Միաբանութեանց և Իսլամական բարձր շրջանակներու մէջ անխտրի կը յարգուէր և կը սիրուէր ամէնքէն:

Բաց աստի, իր բովանդակ կենսքը կրթանուէր ծառայութեան տուած էր: Իր վրայ կը կրէր նկարագրի աշնուութիւն և ազնուականութեան շնորհ և քաղցրութիւն մը ունէր, իր բարեգովը եղած էր խաղաղասէր, դէմ եղած է ծայրայեղութեանց, իսկ ամէն բանէ աւելի և ամէն բանէ վեր, Նորին Ամենապատուութիւնը իրեն հարազատ զաւակ և Միաբան Առաքելական Ս. Աթոռոյ, իր հաւատարմութեամբ օրինակելի և տրպար անձնաւորութիւնը եղաւ և արժանացաւ փառաց պսակին:

Երկրցս Պատրիարքական Տեղապահ ընտրուեցաւ, հուսկ ուրեմն Հոգեւոյ եւ Երջանկայիշատակ Թորգոմ Ս. Պատրիարք Հօր վախճանումէն (10 փետ. 1939) ետքը յօտար չէր անոր յաջորդել, նկատելով որ արդէն ինք տարիքը առած էր. և սակայն Ս. Աթոռոյ Միաբանական Ընդհանուր Ժողովէն միաձայնութեամբ Պատրիարք ընտրուեցաւ Նոյն տարւոյն մէջ, 19 Ապրիլին, Միաբանութեան փափաքին ընդառաջելով և տեղի տուաւ սոյն միահամուռ ընտրութեան առջև: Իր Գահակալութեան առթիւ, 27 Սեպտեմբերին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Նորին Ամենապատուութեան խօսած Ուխտի քարոզէն քանի մը մէջ՝ բերուեցին կ'ընեմ, որոնք ցոյց կուտան Հոգեւոյ Սրբազան Պատրիարք Հօր համեստութիւնը եւ ազնուութիւնը նկարագրին. «Աղեօժ կարողացա՞յ հաւատարիմ գտնուիլ Ուխտիս ու լիովին կատարեցի՞ր պարտականութիւններս, այդ մասին դատասան ընել ինձ չի պատկանիր»:

Վասն զի՝ Հոգեւոյ Սրբազան Պատրիարք Հայրը, խորապէս հաւատացած էր ճշմարտութեան սա՝ պատգամին. «Աստուած է յաջողէ զամենայն յամենայնիս»:

Աղօթքի ի խորոց սրտի առ Աստուած, որ Տէրը լոյսեբուր մէջ հանգչեցնէ իր բարի և ազնիւ հոգին ի դասս Սրբազան Հայրապետաց և բովանդակ Միաբանութեան ալ Ս. Հոգեւոյ անսպառ միախորութիւնը պարգեւէ, իրեն հոգեւոր Հայր, Սրբազան Տէր, պիտի պարիս քու հոգեւոր որդիներուդ սըրտերուն խորքին մէջ, Թող քու անմոռաց յիշատակդ միշտ օրհնեալ ըլլայ մեր բոլորին մէջ, ամէն:

ՊԱՐԳԵՒՆՆԵՐՆԵՐ

“ԱՌԱՋԻՆ ՇՈՂՆ ԱՐԵՒՈՒՆ”

ՀՈԳԵՒՈՐ ՀՕՐՄ՝ ՄԵՍՐՈՊ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԿԻՆ

Քրսաների՛ք գարուններ
Սանեցան շուտ մեր կեանքին,
Վարդարանի զեթի հասեր
Թեյին վրայ օրերու :
Ինչ երազ այն՝ օրերուն
Երբ դեռ մասաղ կուգայինք
Քու սուրբ աջոյդ ի համբոյր...
Ու օր մը երբ ուխտեցինք
Նուիրուիլ այս սուրբ Ուխտին
Եւ ծառայել Աստուծոյ,
Զայնն էր անուշ եւ յսակ
Քու հոգիէն բարձրացող.
“Կուգեմ որ դու՛ր զաւակներս
Նուիրումովն ձեր այս Տան
Տենչա՛մ որ շողմ արեւուն
Եւ մաքուր ցօղն երկրնին
Իրենց ծագած վայրկեանին,
Իյնան անուշ ու խաղաղ
Սուրբ Յակովբայ մեծապանծ
Եւ հրաւագեղ սանա՛րի
Ներկնասրլաց զըմբէթին...”:
Տարիներ վերջ իբրեւ փունջ
Իննեակ գոյնով տարադէմ
Մեզ փրկեցեցիք իրարմով,
Մինչեւ սեղանը Ուխտին

Բարձրացուցիք քու ձեռքով
Եւ Զօնեցիք Աստուծոյ...:
Ուզեցինք որ մեր միակ
Խնդրանքն ըլլայ Տիրոջմէն
Որ շողմ իր արեւուն
Ու ցօղիկն ալ առնուան
Կաթին այս սուրբ Տան վրան...
.....
Բայց ի՛նչ տեսնու՛մ, այս գիշեր
Մեր հոգիին մէջ ինքզինք
Անհունօրէն է կըրկներ...:
Յաւ ու արցունք չիք առ չիք,
Այսերէն մեր կը սահին :
Ու կը նայիմ զըմբէթին
Սուրբ հագած քու մահուան
Շողի ցօղի փոխարէն
Արցունքներ է որ կ'իյնան
Իր զըմբէթի բաժակէն :
Բայց քու հոգիդ միշտ խաղաղ
Իբրեւ ժրպիտ մը անհուն
Շողով, ցօղով քաթաւուն
Կ'իյնայ նոսայն առ նոսայն
Ուխտին վրայ Մըրսուան
Սուրբ Յակովբայ մեր այս Տան :

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՎՐԻ. ԱՔՐԱՀԱՄԵԱՆ

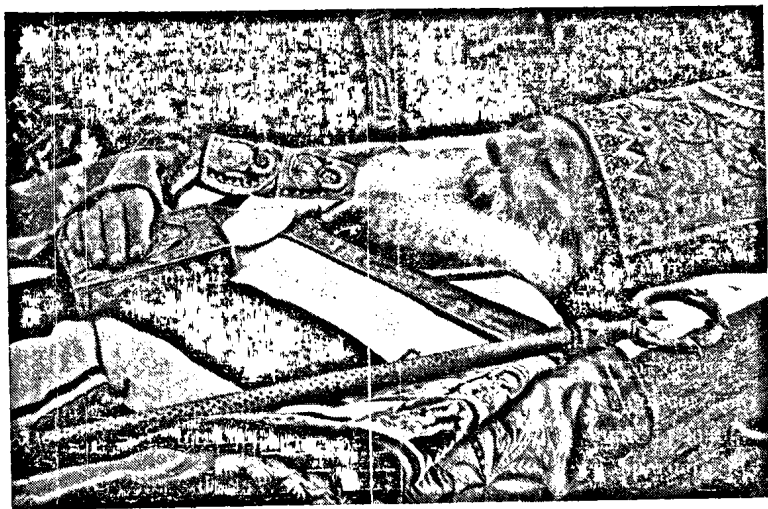
Երևանում, 27 Յուլիս 1944

ԱՒԱՆԴԱՊԱՀԸ

Կ'իշնայ այս նուիրական ժառանգութեան կազմին՝ կիսադարեան կեանքի մը ահագնազդորդ փուլքովը: Այս իրողութիւնը, սրտակեղէք ու աննուէր, մտածել կուտայ այն գերի մասին՝ որ իրն էր ու իրմով տիրական միայն, և, այն բացին՝ որ իրմով խորամտ կը բացուի այս Զինուորեալ Ուխտին կեանքէն ներս: Կը մտածենք այսպէս, որովհետեւ այդ գերը, որուն արթուն հսկողն էր և անքուն աչիւր, սրտառուչ սըր-

արեան և կեանքերու, գերմարդկային ճիւղերու և տառապանքներու զինով սեպհականած, հրաշակերտած էր այս նուիրական այլուրութեան բարձունքին վրայ, Գրիստոնեայ հայուն պաշտելի Ս. Յակոբը և ազգսեպհականութիւնները, եւ հասած մինչեւ իր օրերը, անաղարտ ու պայծառ: Այդ ոգին՝ նախնեաց մեծ հաւատքին ու բարեպաշտութեան կիզիչ այդ հուրը, աննուաղ ու կենդանի, հրաշագործան զօրութիւնը եղած էր այս Հաստատութեան բարեկարգ ու բարգաւաճ պահպանումին, դարէ ի դար, եւ Հայ Նրուսաղէմը իր անցեալին, փառ-

Լուսահոգի Սրբազան Դազադի մէջ.

բութեամբ Հաւատքի Սրբարանէ մը կուգար դարաւոր, շունչ առ շունչ, ոգի առ ոգի, իբր անշէջ բոց հաւատքի հրայրքին, սերունդէ սերունդ, փոխանցուած, այս Ս. Տան մեծագործ, աղօթամբմունջ, հաւատաւոր եւ ուխտեալ հայրապետներէն՝ իրեն, աւանդաբար: Այդ ոգին՝ նուիրագործ ու սուրբ, գիտէր ան, իբր ուխտեալ տապանակիւր, թէ ինչպէս այս փարթամ ու պերճ ժառանգութիւնը, Ս. Տեղեաց նախնածելի ու պատուաբեր զիրքն ու իրաւունքները, քար առ քար, ոտն առ ոտն,

քին ու պատմութեան յանձնած՝ այս ժողովուրդին ընտիր ու տաղանդաւոր, հաւատքով և գործքով հզօր զաւակներուն անունն ու մեծ արարքները, որոնց ուխտն էր եղած պահել հայ հաւատքին ու բարեպաշտութեան լոյսին կանթեղը, մշտապառ ու պլպլուն, համաքրիստոնէական սրբութեան այս ուստանին մէջ, միւս երկու հզօր իրաւակից ազգերու նախնածին ու խոռ նայուածքին զիմաց: Այդ ոգին էր որ ստեղծած էր անձնուրաց, անփառասէր, ինքնանուէր ծառայութեան այն գիտակցութիւնը, որ իթա-

նող զօրութիւնը եղաւ այս զինուորեալ Ուխտին լրութեան՝ սկիզբէն մինչեւ մեր օրերը, անընդհատ եւ մշտագործօն։ Այդ ոգին առաջնորդուած այս Տան արժանաւոր եւ մեծագործ Հայապետները «Պաիսապան Ս. Գերեզմանի» Քրիստոսի» տիրող սին ներքեւ ստուերածած տեսան միշտ շող-շողուն փառքի մեծափառութեան այլ պիտակներ, պահապանի այդ ծառայութեան մէջ դտան մեծութիւնն ու արժանիքը անձին ու ազգին փրկութեան սուրբ գործին յաւերժացման՝ որ տակաւին կը յամառի տեւել ինչպէս երէկ եւ այսօր նոյն եւ վաղը։ Գիտակից ծառայութեան այդ ոգին էր որ, երկու մեծագործ ու աղօթամբմունջ Հայ-բապետներ այս սուրբ ժառանգութեան, համանուն եւ համագործ, խաչակրութեան գործին յծեց. մին՝ բոկոտն, ճգնաւորի պարեզօտով սոսկ, ցուպ ի ձեռին, գաւառէ գաւառ, մինչեւ խորքը բնաշխարհին, տարիներով, դռնէ ի դռու, անհաւասաներուն յիթական եւ բարոյական հարուածներէն փառտելու այս նուիրական Աթոռը, դրամ էր ժողուած, պայծառ ու շէն պահելու գալն. մինչ միւսը՝ անուրն ի վիզ, Պոլսոյ մէջ, անհաց եւ անջուր, գիշերներ էր լուցուցած, աղօթքի մրմունջներով, հաւատքի ու սրտի դռներ բախելով, պարտքի չլքածներու կապանքէն ազատելու այս Տան եւ Ս. Տեղեաց սպառնացող վերահաս վտանգները։

Հաւատքի ու արեան, կրօնքի ու ցեղի ծառայութեան այս սուրբ գործը, քանի՜ քանի՜ հաւատաւոր, անձնուրաց, ինքնանուէր ու գիտակից պատրիարքներու, եպիսկոպոսներու ու վարդապետներու փաղանգներ, սերունդէ սերունդ, նոյն ոգիով, սիրով ու նուիրումով չէր լծած այս ժառանգութեան գործին յաւերժացման։

Այդ ոգին պահպանման խիստ ու խոժոռ, հեղինակաւոր ու հմուտ աւանդապահը եղաւ՝ մեր օրերուն, Մեսրոպ Պատրիարք Նշանեան, յիսուն տարիներու արդիւնագործ ու երկար ծառայութեան ընթացքով։ Կրօնքի ու արեան այս հրիտակը, դէմքերով ու գէպքերով, այս նուիրական Տան անցեալէն, ծագման ու բարգաւաճման իրենց դիմաբեզուներով, պայծառակերպ ուած իր միտքին մէջ, սուր եւ անսողիւտ յիշողութեան մը ընդմէջէն, իր Ուխտին

հաւատարմութեան, ամէն օր, նոր եռանդ ու զրգիւ հուսալին կարծես։ Ու նախնիքներէն իրեն եկած այս աւանդը, աննուաղ ու աննկուն, պայծառ ու բարեկարգ պահելու հզօր ձիգին զսպանկած էր իր հոգեկան ու իմացական զօրութիւնները։

Ու իր դերը, որուն հոգեկին փարած էր այնքան՝ նուիրումով ու գիտակցութեամբ, այդ սրբութեանց տալ էր իր արժանի փառքն ու շքեղանքը, առանց թոյլատրելու դոյզն շեղում մը այն աւանդութենէն՝ որ, կեանքն ու գործն էր եղած, հերթական պարտականութեանց կատարումին՝ այս զինուորեալ Ուխտին՝ Ս. Տեղեաց աւագ իր ծառայութեանց մէջ, դարեւով, անխափան։

Կը հաւատար թէ, որպէս զի այս սերունդը արժանաւոր ժառանգորդը ըլլար նախնեաց հաւատքին, բարեպաշտութեան, կրօնական երկիւղածութեան, նուիրումին ու սիրոյն, եւ հեշտ ծամել իր պատառը, արիւնով ու արցունքով, քրտինքով ու տառապանքով զանգուած ժառանգութեան, անսպթաք եւ հաւատարիմ պարտ էր ըլլալ այն ուղիին՝ որով կեանքն ու փառքի թափ էր առած այս Հաստատութեան հարուստ անցեալը, դեռ մինչեւ երէկ։

Այդ կեանքին — ձայն արեան — ու այդ փառքին — ոգի կրօնական — մաքուր ուած կը փափաքէր տեսնել լուրջ ու զինուորակից նուիրումները այս Միաբանութեան Ուխտեալ հետր անդամներուն, երեցին ինչպէս կրտսերին, կրօնական ու ազգային այն սպասին որ ոգին էր կազմած այս Հաստատութեան գոյութեան. կը սիրէր յուսալ որ այդ գործը, բարեկարգ ու բարգաւաճ, առանց հեղաշրջումի եւ առանց քննածութեան թմբիրին, մշտարթն ու աշխուրջ հսկողութեամբ, անընդհատ, յառաջ տարուէր յօգուտ եւ ի փառս կրօնի ու ազգին, այս երկրին մէջ, զգմիւթամբք ելանելու բարենախանձ ու բարեմիտ ոգիով մը։

Գորովի ինչ զեղում եւ հոգեկան ինչ խայտանք կը ճառագայթէր իրմէ՝ ի տես այն գիտակից ու պարտաճանաչ Միաբաններու, որոնք, անթերի ու խղճի մտօք, կը կատարէին Ս. Տեղեաց հերթական իրենց պարտականութիւնները։

Ուխտին հաւատարմութեան մէջն է աւելի, աներկաւորէն ու ճշմարտապէս,

ծառայութեան մեծութիւնը, արժանիքներու բիրեղացումը, խղճի ու հոգիի անդորր խաղաղութիւնը՝ քան վաղանց ու սին մեծափառութեանց:

Այդ Ուխտին մէջ, կենդանի ու վառ պահեց մշտնախնեաց հաւատքին ու նուիրումին բոցը, անոր լոյսին մէջ՝ պայծառացած տեսաւ, իր փառքին ու արժանիքներուն ստոյգ մեծութիւնը, ու կրօնական իր հոգիին՝ անդորրութիւնն ու մխիթարութիւնը, բեղուն յիսնամակի մը ամբողջ ընթացքով:

Գարունն օտարորդի ու նորամուտ գաղափար — ոգիին հետ եղաւ անհաշտ ու անզիջող — աւանդապահ իր միտքը, ամուր ու շնչտ նկարագրի գծով մը: Ու այդ ոգիին դէմ ամբակուղ պնդեց իր հաւատարմական Ուխտին դարպասները: Իր սուրբ աւանդը, իր Ուխտը, առաքելատիպ համոզումի մը ամբողջեամբ, անեղծ ու անտեսելի, իր վախճանին հասցուց, մինչև իր վերջին շունչը, առաքելալին հետ համարձակապէս պատգամելու «բարուո՛ւք պատեալովն պատեալովն», զրքնացան կատարեցի, զհաւասան պանեցի . . . այսուհետեւ կայ մնայ ինձ արգարութեան պատկն . . . »:

Աղիտաւոր ու ցաւատանջ մահէդ վերջ, այժմ, Հա՛յր բարի ու առաքելի, յաւիտենական լոյսերուն մէջ, երկնքի կայքերուն, գիրկընդխառն հոգիներուն հետ մեծ ու հաւատաւոր այս նուիրական Տան հայապետներուն, հաւատարմ ու ուխտեալ աւանդապահ իբրեւ՝ իրենց հաւատքին, գործին, սիրոյն ու նուիրումին, առաքելութիւններէդ՝ պսակ է հիւսուեր, շնորհքի, բարութեան, ազնուութեան, իմաստութեան ու վեհանձնութեան — որոնք, պակսեցան, կորուստովդ, իմացական եւ հոգեւոր այս անդաստանին — որուն շողերը, շառալով մը կը մերժեն մռայլն ու մութը, տրտու ու ցուրտ գիշերը այս մեր կայքէն:

Արցունք ու խունկ, սէր և օրհնէնք, բարի յիշատակիդ ու քաղցր հոգիիդ:

ՀԱՅՐԻՎ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

ԻՐ ԹԱՂՈՒՄԸ

Մարդեր կան որոնք իրենց մեծութեան յայտնութիւնը կ'ընեն իրենց թաղումին մէջ: Ժամանակը որ լոյսին հետ մէկտեղ կը ստուերածէ երբեմն դիմագիծը մարդերու, որ իր ժամանակաւոր և անկայուն վրձինով մեղադրանքի շուքեր կը գծէ անոնց ճակատներուն, այդ բոլորը յանկարծ կը թօթափին մահուան խորշակին առջև, ու տերեւաթափի այս տխուր հանդէսին ընդմէջէն կը յայտնուի մաքուր ամբողջ մարդուն, որ իր իսկական եղածովը կուգայ մեղի, աւելի իրաւ և յստակ իր հոգիով: Ու այն ատեն թաղումը կ'ըլլայ այլևս ցուցահանագէտը, օրերու և կեանքի աւելցուցներէն մաքրուած ու աղուղիցած մարդուն: Մահը կը խլէ մարդերը մեզմէ, պարապուծիւններ գոյացնելով իր իշխման մէջ. իսկ թաղումը՝ կը շնչտէ տրամագիծն ու խորութիւնը այդ գոյացած պարապութեան: Ու այդ պարապութեան ընդմէջէն առտուան ծագող արեւին պէս աւաքուր, փայլուն կը բարձրանայ հոգիին իր ստոյգ մեծութեամբը:

Մեծ են մարդերը այնքան, որքան մեծ կ'ըլլայ իրենց ետեւ թողած պարապը: Ու թաղումները՝ հանդիսագրութիւններ կ'ըլլան այդ թողուած պարապներուն:

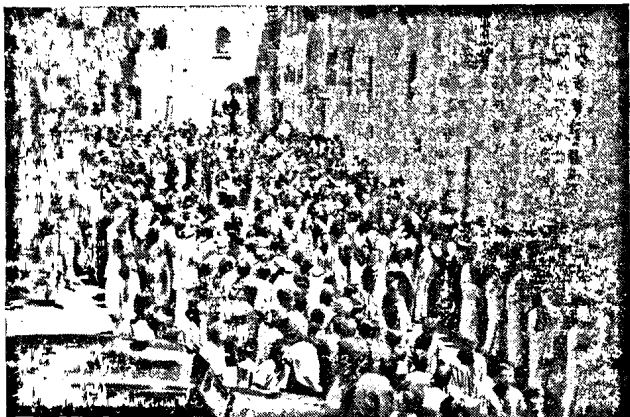
Եւ երէկ՝ տակաւին մեզմէ յաւիտենապէս բաժնուող սիրեակալ Գահակալը այս Ս. Սթոնին, եղաւ մէկը այդ մարդերէն: Պէտք է տեսած ըլլալ իր թաղումը, համոզուելու համար մեր հաւանտումին: Իր թաղումը որակեցին «փառաշուք» և «աննախընթաց»: Ընդունաւ արդարեւ: Այս ժողովուրդը եթէ երբեմն կը սխալի մարդերու ստոյգ արժանիքներու գնահատանք ընել, անոնց ողջութեան, բայց երբեք չէ սխալած, այդ մարդոց դաժաղներուն առջև: Այս ժողովուրդը «փառաշուք» և «աննախընթաց» կ'ընէ թաղումը իր գնահատած մարդերուն, և ասիկա՝ քնազգէ մը աւելի չվճարուած տուրքն է անոր, որ ի վերջոյ կ'ըմբռնէ ստոյգ արժանիքները, և կը գնահատէ ալ զանոնք:

Մեր ժողովուրդը յանձին Մեսրոպ Պատրիարքի, կը կրօնեցնէ իր ժիր Հովուապետը և որդեգրով Հայրը միանգամայն: Բառեր

ըլլալէ աւելի, ապրուած զգայնութիւններ են ասոնք: Շատ է թիւը անոնց որոնք վա-
յելած են Հայրութիւնը Անոր, եղբր են
քաղցր մտերմութեանը մէջ, սիրեր են զայն
ու սիրուեր Անկէ: Շատ են դրուաղները ու-
րոնք միշտ լեցուն են իր Հայրութեամբը:
Խաղաղ և համերաշխ քաղաքականութեան
Հովուապետը եղաւ իր հօտին: Հեռու մնա-
ցին իրմէ անձնակամակ եւ ինքն իր մէջ
ըլլալու զգացումները. բաց էր իր սենեակը
իր հոգիին պէս, իր բոլոր զաւակներուն
համար: Ան միշտ շրջապատուած մնաց ա-
նոնցմով: Քաղցր էին իր խօսքերը, իր
մտածումներուն և զգացումներուն պէս:
Անուշեբան կը խօսէր մանկապարտէզի

թենէն: Ծովածաւալ էր բազմութիւնը յու-
զարկաւորներուն: Ամէնքը անխտիր կը հե-
տեէին Անոր դագաղին, աւելի պինդ բըռ-
նելու համար իրենց սիրագորով Հայրը որ
կը խլուէր իրենց ձեռքէն: Ամբոխը կը
զգար թէ մեծ բաժին մը կը պակսէր իր
հոգիի շէնքէն, վասնզի հոն մեծ պարա-
պուծիւն մը կը գոյանար:

Աւելի շքեղ էր շղթան անոր հոգե-
անունդ Միաբանակից զաւակներուն, որոնք
անոր դագաղին շուրջ բոլորն ալ անխտիր
բերին իրենց արցունքին հետ նաև իրենց
աղօթքը: Կը լսեն ամէն զգացում և դի-
տում երբ իր դագաղին մէջ իսկ աղուոր-
ցած ու մեծցած է անձընտիր Հայրը այս

Յուզարկաւորներն քափօրը.

մանուկներէն մինչև ամենապաշտօնական
մարդերուն, իր շրջանակին: Նղան Հովուա-
պետներ այս ժողովուրդին, որոնք իրենց
անձին հմայքովը, և մտքին փառքերովը
շուք տուին իրենց շրջապատին. Մեսրոպ
Պատրիարքը միշտ մնաց փնտռուած անձ-
նաւորութիւնը, իր հոգիի քաղցր ու հայ-
րական տաք թրթռումներով:

Ու երբ կը բաժնուի Ան յաւիտենապէս,
իր հօտէն, կը թողու իր ետեւը այն պարա-
պուծիւնը, որ տակաւ կը մեծնար ու կը
խորունկնար, երբ իր թաղման թափօրը կը
մօտենար գերեզմանին, ու կը հեռանար իր
զաւակներու նայուածքներուն հասողու-

Ս. Տան:

Մեսրոպ Պատրիարքով կը պակսի հա-
ւատարիմ և հարազատ զաւակը այս Ժա-
ռանդութեան, որ շուրջ 60 տարիներու եր-
կար կեանքով մը, սիրտն ու հոգին եղաւ
Անոր: Իրմով գերեզման կիլնէ այս Հաս-
տատութեան ամուր աւանդութեանց իշ-
խանը, որուն պինդ պահպանման համար
ոչ միայն չխնայեց ինքզինքին, այլ նաև
բոլոր անոնց որոնք ժպրհեցան պահ մը
խախտել այդ ոսկէ շղթան: Իրմով կը կու-
սելի հմուտ ծիսագէտը: Իր հոգին կը դո-
ղար ամենաշնչին զանցառութեան մը կամ
սխալի մը վրայ, որ երբեմն ակամայ կը

սպորտը ժամերգութեանց ընթացքին: Վերջապէս իրմով կը հեռանայ քաղցր ու խաղաղասէր Պատրիարքն ու Հայրը Ս. Աթոռին, որ իր ամբողջ կեանքի ընթացքին, մինչև գազաթիւ իր ասպարէզին, իր հիւանդ ու ցաւի օրերուն ալ ընդմէջէն, միշտ մնաց այն Հայրը որուն մտքին ու հոգիին բովանդակ գործարանաւորութիւնը մնաց կշռոյթին ներքեւ իր սրտին, որուն ջերմութեանը տակ զինք սխալ հասկցողներն անգամ կը լուէին:

Ու այս ամէնը ազնիւ դրուագումով մը պառկած դազադին մէջ, աւելի գեղեցկացան ու փնտռուիլ սկսան երբ թաղման թափօրը կը տանէր զանոնք իր հետ, հոգեւոր այս Տունէն պարպելով այդ բոլորը, անգարդ և անշուք ձգելով իր հոգեծին զաւակները բոլոր, որոնք տակաւին պէտք ունէին իրենցմէ բաժնուող այդ գարդեբուն: Այդ պէտքին զգացումը տակաւ աւելի իրաւ կը դառնայ, երբ յանկարծ կը նշմարուի, հոն, անոր տեղւոյն վրայ իսկ գոյացած մեծ պարապութիւնը:

Իր զաւակները, բոլորն ալ, պինդ շըրջապատած, շիջող արժէքներով լեցուն աւնոր դազադը, իրաւ յուզումով մը կոտորտեւած քայլերով, կ'առաջնորդեն զայն իր յաւիտեանական հանգիստը, և ամենաշերմ գուրգուրանքով մը կը հանգնեցնեն զայն հողին մէջ, Դժուար եղաւ ակամայ այդ յանձնումը: Կ'ըսեն թէ վճռական պահեր կան, որոնց առջև մարդիկ մեծ տատամսումներ, աւելին՝ մեծ դարձեր կ'ունենան: Ձափազանցած չեմ ըլլար երբ ըսեմ թէ հոգիի իր զաւակները, բոլորը, վճռական այդ պահերէն մէկը ապրեցան, երբ իրաւ՝ անդարձ կերպով յանձնել ստիպուեցան պատուական Հայրը այս Ս. Տան, հողին:

* * *

Հանգիստ Գուստիոն Երանքերուդ ու ցաւատանջ մարմնիդ. խաղաղութիւն ու լոյս հոգիիդ. մահուամբ ու թաղումովդ ալ մեծացած ու գեղեցկացած Հայր սիրելի:

ԳՐԻԳՈՐ ԱՅՆՂԱՅ

ՅԱՐԳԱՆՔԻ ԽՕՍՔ

«Հոգւոյ հանգուցելոյս, Քրիստոս Աստուծո՛ւ, արտ՝ հանգիստ եւ դուրսդիւն».

Ուխտի ելած էի Երուսաղէմ. ուխտի և համբոյրի Սրբազան այն վայրերուն, որոնք, էր երբեմն, քաղցրօրէն օրօրած էին պատանեկութիւնս և աշնուականօրէն ներշնչած սիրտս ու կերտած հոգիս, և որոնց կը վերադառնալի, վերապրելու համար աւելի ներգործ իրենց քաղցրութիւնը, սրբութիւնն ու օծութիւնը:

Ուխտի և համբոյրի ելած Երուսաղէմ՝ այցի եկած էի նաև Անոր՝ որ մին եղած էր հովանաւորողներէն թարմութիւնը տարեքիս, ծաղկումը մատաղատի հասակիս և բարոյական անձումը կեանքիս և հոգիիս: Այո՛, այցի եկած էի հոգեւոր ծնողիս ու բարեկամ Հայրապետիս, տալու համար իր խռովակոծ հոգւոյն կաղցրօրէն հարազատիս սփոփանքին՝ և ստանալու համար ալ թերեւս վերջին օրհնութիւնները իր հայրական, երբ չար բախտը առջևը դրաւ զիս իր դազադին ու գերեզմանին... և դուք, սիրելի՛ եղբայրներ ի Քրիստոս, տեսաք թէ՛ օրպիսի խոր յուզումով զրկեցի և համբուրեցի թէ՛ մին և թէ՛ միւսը և ողորցցի զանոնք արեւունքներովը տաք ու յորդառատ, բիւր քափոտ սակայն, անշուք և ունայն...:

Ու... այսօր, հրաւերովը Ս. Աթոռոյ մշտարթուն լուսարարապետ Հօր, հանդերձաւ եմ Պատարագելու և ազօթելու հանգստեանը համար հոգւոյն, Ձեր և իմ սիրելի ողբացեալ Պատրիարքին:

Պատարագելու և ազօթելու ըսի, հանգստեանը համար Հոգւոյն: Ո՛րք է բայց իր Հոգին, և ի՞նչպէս կարելի է հանգիստ տալ Անոր...:

Քրիստոնէական մեր հաւատքին ուսուցումով մենք գիտենք, սիրելի՛ք, թէ՛ զոյգ է կայանը անմահութեան՝ ի Տէր ննջած մեր սիրելւոյն հոգիին: Ան նախ հո՛ն է՝ ուրկէ, օր մը, թախէք առած եկած է հոս բարի կամօքն Աստուծոյ, և կատարել է յետոյ ընթացքն իր երկրաւոր կեանքին, նոյն կամօքն Աստուծոյ, վերադարձած է այժմ

տեղն իր նախկին, ծոցը կ'ըսեմ երկնաւոր իր չօր: Հո՛ս է նաև Ան, հոս, մեր մէջ. իր երկրաւոր կեանքը օթեանոց վայրերուն՝ և իր սէրերուն, իր յիշատակներուն, իր ձեռքերուն, իր նպատակներուն, իր անունին ու ոգիին վառարան՝ մեր սիրտերուն և հոգիներուն մէջ: Այո՛, եղբայրներ ի Գրիստոս, ողբացեալ մեր Սրբազան Հայրապետին հոգին կը գտնուի վերը՝ երկնաւոր, և վարը՝ երկրաւոր անմահութեանց զոյգ կայաններուն մէջ. բայց, կը հարցնեմ դարձեալ՝ ի՞նչպէս կարելի է Հանգիստը Անոր հոն և հոս . . . :

Հո՛ն, ի վերին երուսաղէմ, այդ Հանգիստը կարելի է և ապահով: ո՛չ միայն արդիւնքներով իր բարի և աստուածահաճոյ կեանքին և արդիւնքովը նաև մեր մատուցած Պատարագին և աղօթքին, այլ մանաւանդ անբաւ ողորմութեամբ և անըսպառ գթութեամբ, ո՛րքան Արդար՝ յոյնքան և ներող երկնաւոր իր չօր: Իսկ հոս, ի վարին երուսաղէմ, այդ Հանգիստը կարելի է, սիրելիք, ո՛չ թէ ի պաշտօնէ մատուցած մեր աղօթքով, այլ՝ իր գերեզմանին շուրջ մեր պահած սգաբոյր և երկիւղած լուութեամբ, իր անձին հանդէպ զգացուած՝ որդիական ջերմ սիրով, իր անունին և յիշատակին հանդէպ տածուած՝ երախտալիւր յարգանքով, իր թերի կամ կիսակատար թողած պարտականութեանց լրումին համար՝ մեր խանդավառ նուիրումով, իր կատարած գործերուն հանդէպ՝ աննախապաշար և աննախանձ մեր գնահատումով: այդ հանգիստը, հո՛ս կարելի է կ'ըսեմ՝ մանաւանդ իր մահով մեզ փրկանքը և ազգային ու կրօնական սրբազան ժառանգութեանց հանդէպ՝ մեր երկիւղած պաշտամունքով, և զանոնք անապարտ պահելու, զանոնք փայլուն ու բարգաւաճ ընծայելու և վերջապէս՝ զանոնք վերածնունտ մեր Ազգին ու Հայրենիքին և վերականգնելի Ս. Էջմիածնայ և Ս. Յակոբեանց զոյգ Աթոռներուն փառքին ու պատուոյն, օգտին ու բարւոյն, բարձրացման ու պայծառացման ի սպաս զենլու՝ մեր բարի կամքով և բարեբար ջանքերով:

Եւ աւելին, սիրելի եղբայրներ: Ողբացեալ մեր Սրբազան չօր հոգւոյն մեր մէջ ու մեզմով ունենալիք սոյն հանգիստն

ու խաղաղութիւնը կարելի է կը սկսի ու կ'ապահովուի՝ խաղաղութեամբը հոյնիմեմ մեր հոգիներուն: Ուստի, աղօթելէ և պաշտելէ առաջ Աստուծոյ՝ հանգստեանը համար իր հոգւոյն անդենականի իր կայքին մէջ, ջանալք նախ մեծք ալ իրեն այդ խաղաղութիւնը, հոս, մեր մէջ, խաղաղութեամբ մեր հոգիներուն ու կեանքներուն, խաղաղութիւն՝ որ իր բղիժումին ահն ու աւագանը կրնայ ունենալ անկեղծօրէն հաւատաւոր մեր հոգիներուն՝ և պարկեշտօրէն սիրող մեր սիրտերուն մէջ միայն. հաւատացող կ'ըսեմ՝ Աստուծոյ և իր Փրկիչ-Որդւոյն, հաւատացող՝ Ս. Աւետարանին և Ս. Քաջին և հաւատացող՝ անոնցմով պատգամուած և ապրուած, մեզմով ալ քարոզուած և նախ մեզմով ապրելի կեանքին՝ ճշմարտութեան, բարութեան և գեղեցկութեան, և սիրող միանգամայն մեր Արարիչը՝ յանձին մեր ընկերոջ եւ եղբոր:

Հաւատալ և սիրել, սիրել՝ և ապրել մանաւանդ փոխադարձ բարութեամբ, ապրել՝ համբարշիլ գործակցութեամբ, ապրել՝ բարի և պարկեշտ վարքով, ապրել՝ խաղաղ և ներդաշնակ կեանքով, այս չէ՞ միթէ մեր կոչումն ու պարտականութիւնը սիրոյ և խաղաղութեան այս Ս. Քաղաքին մէջ, ո՛վ հաւատքի, սիրոյ և խաղաղութեան պաշտօնեայն և քարոյիչ իմ եղբայրներ, այս՝ որպէսզի անթերի կատարւումին անոնց, իրենց հանգիստն ու խաղաղութիւնը գըտնեն ո՛չ միայն մեր ննջեցեալները՝ այլ և ապրող հոգիներն ու կեանքերը բոլոր անոնց, որոնք հոս, մակաղած մեր չուքին տակ, և հոն, աւելի հեռուները, հոգիներն լարած և աչքերնին յառած՝ կարօտով կը սպասեն Յիսուսաւանդ խաղաղութեան սըրբազան մեր շունչին, շունչ՝ առանց որուն ունայն և խարուսիկ է այն միւս խաղաղութիւնը, որուն համար մարդիկ այսօր զիրար կը ջարդեն . . . :

Օ՛ն ուրեմն, եղբայրներ, եկէ՛ք, բուրուինք որդիական թրթուռն սիրով շուրջն իր յիշատակին և տոգորուած անկեղծաւոր հաւատքով, համակուած իրարու հանդէպ սուրբ սիրով, համերաշխած իրարու հետ եղբայրական համբոյրով՝ լեցուինք խաղաղութեան սրբազան շունչով, և թո՛ղ մեր

հոգիներուն և կենսքերուն սիրաբուր այգ խաղաղութեան մէջ թաղուած՝ իրենց հանգիստը ու երանութիւնը օրօրին, մեռած թէ ապրող մեր բոլոր հայրերը, եղբայրներն ու քոյրերը, և յաւիտենական իր հանգիստն ու երանութիւնը օրօրէ՛ մանաւանդ ողբացեալ մեր Սրբազան Հայրապետը, և

այս՝ յուրախութիւն երկնի և երկրի, ի շինութիւն Ազգի և Հայրենիքի, ի պայծառութիւն վանուց և եկեղեցւոյ, ի փառաւորութիւն մանաւանդ մեր Ս. Աթոռոյն, և ի փառս Ս. Երրորդութեան. Ամէն:

ՀԱՅԿԱԶՈՒՆ ՔԶՅ. ՈՍԿԵՐԻՉԵԱՆ

ՄԱՅՐԱՎԱՆՔԻ ՀԻՆ ԶԱՆԳԱԿ

ՎԱՆՔԻ ՏՐՏՈՒՄ ՕՐԵՐՈՒՆ

Մայրավանքի հին զանգակ, կսոր կսոր կը փրթիւս...
Խորունկ՝ բեկումն է, իջնող՝ ծանր ու մութ, հոգիս.
Ձայնըդ թայնա՛ն է հեռու, անհրաւէր, վիրաւոր,
Նըլաղուն կանչ մը ինչպէս օրերուն դէմ մեր հասնող...

Մայրավանքի զանգա՛կ հին, հոգիս մէջ ինչ փառքեր
Դուն երգեցիր. ինչ հրնուա՛նք, հրպարսութիւնն իմ ցեղին...
Հոն, ժողովուրդ մը լըման՝ ծնծղայ-ծնծղայ, կը հընչէ՛ր,
Կամարներով, ջահերով, հասակներով արփային...:

Հիմա, գիտե՛ս, հի՛ն զանգակ՝ անարձագանգ հրաւէր,
Ձայնէդ ամէն մէկ կաթիլ՝ սրտութիւններ փակելէն
Մօտիկ, հեռու անցեալիդ բաւիղներուն ընդմէջէն,
Կսոր կսոր կը փրթի՛, հոգիներուն պէս աւեր...:

Ըսէ՛, ըսէ՛, դարձընէ՛ս պիտի նորէն ինծի դուն,
Հին ֆաղցրութիւնն իմ արտին..., կարօս այնքա՛ն որ ունի:
Ու մանաւանդ դարձընէ՛ս պիտի հրպարս իմ հոգւոյն,
Ինչ որ երէկն էր՝ շրթնէ՛ր, յաւերժագէտ, կորովի...:

Մայրավանքի զանգա՛կ հին, գիտնա՛ս ինչպէ՛ս կը կոսայ
Սիրքս՝ ձայնիդ դէմ, հիմա...:

10 Օգոստոս 1944

Թ. Ա. Մ.

ՄՈՒԳԻ ԵՐԵՐ

ՎԱԽՃԱՆ ԵՒ ԹԱՂՈՒՄ

ԵՐԱՆԱՇՆՈՐՀ

Տ. ՄԵՍՐՈՊ Ս. ՊԱՏՐԻԱՐԿԻ

ՄԱՀԷՆ ԱՌԱՋ

Ինչպես ծանօթ է հայ ժողովուրդին, 15 Յուլիս 1942-ին Յրուսաղէի Ս. Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արեպս. Նեանեան, իր օգափոխութեամբ ի կիբանան եղած միջոցին րնգունեց անակնկալ կարօւածը (Hemiplegia), ի խոր խոցելով ինչպէս Յրուսաղէի Միաբանութիւնը, այնպէս ալ բովանդակ ազգն ու եկեղեցին: Զէին շարժեր իր ձախ ձեռքին ու ոտքը, քիչ մը ծռած եր ձախին վրայ՝ իր բերանը, եւ իր խօսքը ծանր էր եւ դժուար ըմբռնելի: Նոյն օրը Մրբազանը կը փոխադրուէր Պէյրութի Ամերիկեան Հիւանդանոց եւ հոն շնորհիւ չալկսող խնամքներու եւ բժշկական աշխուրջ հսկողութեան, իր առողջութիւնը հակառակ իր տարիքին, կ'ունենար ապաքինուի շատ արագ ընթացք մը, որուն մէջ փոքր չեղաւ բաժինը ուրիշներու կարգին, մասնաւորաբար Տօք. Եննի-Գօմ. շեանին, որ առաջին օրէն Պատրիարք Ս. Հօր գլխաւոր բժիշկը եղաւ Ամերիկեան Հիւանդանոցին մէջ:

Այս առիթով իրենց եղբայրական աջակցութիւնը բերին Մրբազան Հիւանդանոց, Հանգուցեալ Տ. Նիքիտէ Արեպս. Կարօտանը եւ Գեր. Տ. Արաւազը Արեպս. Սուրմէեանը, որ յետոյ երկիցս յանուն իր բնական ժողովուրդին Յրուսաղէի եկաւ, Ս. Պատրիարք Հօր բերելու իր եղբայրական ողջոյնը ու իր հօտին սեռն ու բարեմաղորանքը:

Ժամանակ մը վերջ, Մրբազան Պատրիարք Յրուսաղէի՝ իր Աթոռը վերադարձաւ եւ օր աւուր աւելի լաւ զգաց ինքզինքը:

Առաջին տարին 1942-ի ձմեռը Ռեմիէ անցուց, օրշապատուած ամէն կարգի խնամք

ներով: Պէյրութին բերուած երկու մասնաւոր հիւանդապահօւհիներ կը հսկէին: Իսկ 1943ին պարագաներ միջամեցին որ Ս. Պատրիարք Յրուսաղէի մէջ անցնէ իր ձմեռը: Շնորհիւ չալկսող խնամքներուն եւ մասնաւոր Մրբազանին բարեկամն ու հոգածու Բժիշկը Տօք. Վ. Գալպեանի ջանքերուն, Հիւանդը սկսած եր քալել, եւ յանախ եկեղեցի իջնել գաւազանի մը օժանդակութեամբ:

Սակայն տուրջ չորս ամիսներ առաջ Մրբազանին բարեկաւումը կասեցաւ: Հոս կը զեռելոյն վաստակաւն Բժշկին Տօք. Վահան Գալպեանի Տեղեկագիրը:

26th July, 1944

COPY

MEDICAL REPORT

His Beatitude, Archbishop Mesrob Nishanian had been suffering from generalized Arteriosclerosis. Two years ago he had a cerebral accident causing Hemiplegia from which he was recovering slowly but satisfactorily. About four months ago he developed Jaundice, on investigation it was found to be due to cancer of the head of the Pancreas. This cancer was of a very malignant nature for it grew extremely rapidly and spread to the liver and to the other adjacent organs. As a result of which His Beatitude died at 12.30 p. m. to day (midday)

(Sgd.) V. H. KALBIAN

(Թարգմանութիւն)

Նոյն Ամենապատուաւոր Մեսրոպ Նշանեան կը տառապէր ընդհանուր արտերոսկլերոսէ:

երկու տարիներ առաջ ընդունեց ուղեղային հաւասարած մը Hemiplegia կոչուած, որոնք թեւէ դանդաղորեւ թայց զոհաւոցիչ կերպով սկսած էր կարգաւորուիլ:

Սօսաւորապէս չորս ամիսներ առաջ, ան ղեղեմիտ ունեցաւ, քննութիւններ մը վերջ յայտնի եղաւ որ այդ հետեւանք էր իր փորագղձին ծայրը գոյացած դիւրահաշտակ ֆաղկիկի մը. որ մեծ արագութեամբ սկսաւ մեծնալ եւ տարածուիլ դիպի շնարդ եւ միւս մօտակայ գործարանները, որուն հետեւանքով վախճանեցաւ Նորին Ամեն. Պատրիարք Մրբազանը, այսօր Չորեքշաբթի կեսօրէն վերջ ժամը 12.30-ին:

(Ստեփան-Բէշ) Վ. Յ. ԳԱԼՊԵԱՆ

Ոչ մէկ խնամք խնայուեցաւ սիրելի Սրբազանին կեանքի բանկազին թելը երկարելու համար, եւ 26 Յուլիս կեսօրէ վերջ ժամը 12.30-ին խաղաղ մատուցով աւանդեց իր հոգին:

Հոս առիթ կը նկատենք Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան խորին շնորհակալութիւնն ու երախտագիտութիւնը յայտնելու Պատրիարք Ս. Հօր եւ Միաբանութեան ազնիւ բարեկամ Տօթ. Վ. Դալայեանին, այս պատուական հայուն եւ լրջազուրկ բժշկին, այն գուրգուրանքին եւ խնամքին համար, զորս շնանքն ան իր եւ մեր ամենուն սիրելի Ս. Պատրիարք Հօր նկատմամբ:

ՕՐՈՒՍԱՆ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

26 Յուլիս Չորեքշաբթի, առօրեան դեմ, Մրբազանը առթեցած էր զուարթ տրամադրութեամբ: Ուզած էր զինքն իր կեսօրեան ճաշը եւ փափաքած էր որ ձուկ ըլլայ: Ժամը 9-ին սակայն խանգարուած էր տրամադրութիւնը ստանձնալիս խիթերու պատճառաւ, արդիւնք՝ ժամանակէ մը ի վեր իր ներսը մեծնալ սկսող ուռին (Tumeur): Վանջուած էր զինք խնամող Բժիշկը Տօթ. Վ. Դալայեան, եւ պահանջուած անդիւններ տուած, որուն վրայ Մրբազանը երեք ժամէրու առերեւոյթ հանգիտ մըն էր ունեցած: Անմիջապէս Տօթին Ժողովը ի նիստ գումարուեցաւ եւ խնդրեց Մրբազանը խնամող Բժիշկէն որ խորհրդակցութեան մը հրաւիրէ իր յարմար նկատած Բժիշկները: Տակաւին այդ մասին պահանջուած հրաւերները չեղած, ժամը 11-ին սկսած էր հոգե-

վարք: Մահամեծիք սնարին բով փութացած էին Վարդապետ Հայրերը եւ Էջմիածնայ Պատուիրակները: Լուսարարապետ Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Իսրայիլեան հագիւ կրցած էր Հաղորդել Մրբազան Հիւանդը: Ժամը 12.30-ին կ'աւանդէր իր հոգին, շրջապատուած իր հոգեւոր զուակներէն, իր անձնուէր ու պատուական Բժիշկէն եւ ժաշան ճրարներէն: Բոլորը կուլային, արցունք կար նաեւ մահամեծիք ստաւած բարբիջներուն:

ԱՆՄԵՋԱԿԱՆ ԿԱՐԳԱԴՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ս. Յակոբայ Մայր Տանարի մեծ զանգը ընդհատ ընդհատ գուծեց մահը Մրբազան Պատրիարքին. ցաւի սարսուռ անցաւ բոլոր հոգիներէն, ոչ ոք կասկածեցաւ անուէր իրականութենէն:

Լուսարարապետը եւ վարդապետներ՝ հակառակ իրենց սրանմանի վիճակին՝ կը ձեռնարկէին անմիջական կարգադրութեանց: Հեռագիրներ կը դրկուին Մայր Աթոռ, Անթիլիաս եւ Սփիւռքի քեմերուն: Մասնաւոր հեռագրով քաղվան ներկայ գտնուելու կը հրաւիրուէին Կիլիկիոյ Աթոռին Տեղակալ Խաղ Մրբազանը, Պաղտասէն Ռուբէն Արեւիկսիւրպոյր եւ Եփիպատսէն Մամբէր Մրբազանը: Մասնաւոր հաղորդագրութեամբ լուրը կը տրուէր նաեւ Պաղտասիի Ռասիդ-Կայանին, որ նոյն իրիկունն իսկ կը ցուէր բօքը ամբողջ աշխարհի:

Հանգուցեալի մարմինը ներադրուելի եւ պատանձնուելի վերջ, կը գնեղուէր Պատրիարարանի մեծ դահլիճին մէջ, սառոյցի կաղապարներու միջեւ եւ էլէքտրական հովահարներու տակ, արգիլելու համար զայն ներխուժէ, վասն զի որոշուած էր մարմինը քաղել Կիրակի օրը 30 Յուլիս ժամը 11-ին միայն: Յաջորդ երեք օրեր անցան սուգի ծանր նեոսմի ներքեւ: Մահազոյ տպագրուեցաւ եւ դրկուեցաւ Պաղտասիի բոլոր պետական պատճառատներու, հիւպատոսներու, Եկեղեցւոյ պետերու եւ զանազան հաստատութեանց եւ անձնաւորութեանց: Ցաւակցական հեռագիրներ սկսան սեղալ ամեն կողմէն:

Ուրբաթ օրը Ս. Աթոռ ժամանեցին հրաւիրուած Եփիպատսներէն Արտաւազ Սրբազանը, եւ Ռուբէն Մրբազանը՝ Պաղտասէն: Իսկ Շաբաթ օր Եկան հասան Կիլիկիոյ Կա-

բողիկոսական Տեղակալ Խաղ Արեւիսյանը պարս էր Գանձիւրէն Մամբէր Մարգարէն: Եղիպտոսէն իբրեւ ներկայացուցիչ եկած էր նաեւ Ս. Ճանիկ Ճաբր, Բաղապալան ժողովի անդամայեք, ինչպէս նաեւ հանգուցեալ Պատրիարքին արտակից բարեկամը Ս. Հայկազուն Քննչ. Ոսկերիշեան եւ մեծանուն բանաստեղծ Պ. Վ. Թեքեան, որոնց օղակալութեամբ Պաղեստին գալը կը զուգարդակէր այս ժողովը առիթին:

ՆԱԿԱՐԱՅԻՆ ՓՈՆԱԿԱՐԻՆՈՒԹԻՒՆ

Շաբաթ երեկոյին, ժամը 6-ին, ամբողջ Միաբանութիւնը բաժնորժ Պատրիարքարան ելաւ ուր կատարուեցաւ Բանաւայաքադի «Տան կարգ»ը: Ընկուզենի փառաւոր դաւադիր մը մէջ կը հանգչէր Մարգարէն հանգաւ մամբիւր, զգեստաւորուած հայրապետական հանգերածանգով: Լուցեալ մոմերով, աղօթով, խնկով եւ տարականի երգեցողութեամբ Մարգարէն Պատրիարքին դաւադր — կրուած վեց վեղարաւորներէ — փոխադրուեցաւ Եկեղեցի, պատկառելի հանգիստաւորութեամբ ժողովուրդին համախումբ բազմութեամբ մը մէջէն: Դաւադիր երեւումը յուզեց ամենքը առանստակ: Արցունք եւ ցաւագին հոգիներ բոլոր տրքներէն: Եկեղեցին արդէն զգեցած էր սուգի օրերու իր հանգերածանգը, կրկնակ արթունքը՝ Տեառնեղբոր եւ Պատրիարքի՝ սուգի ֆողով եղարեւելէն: Ասեանին մեղեցողը դուռն էր բարձր, սեւածածկ պատուանգամ մը՝ որուն չորս բոլորք բարձրադիր առանակներէ՝ սեւ եւ շիգնեղով ժապաւինեալ: Դաւադր զեռնուեցաւ պատուանգամին վրայ: Ժողովուրդը արցունքը աչեւուն մօտեցաւ իր վերջին համբոյրը դրամելու սիրեցեալ Հօսապետի առանց աչին:

ՎԵՐԵՆ ՕՏՈՒՐ

Կիրակի առաւօս կանուխ՝ չորս վարդապետներ, զաւարդին շուրջ լուեայն բաղնիքին չորս աւեսարաններ: Ժամերգութիւնը կատարուեցաւ մեղմածայն եւ վեհային: — Հանգստեան հանգիստաւոր Ս. Պատրարքը մատուցեց Ք. Ռուբեն Արեւիս. Մանասեան: Ս. Պատրարքի ընթացքին, «Ողջոյն»էն առաջ, զաւարդը բեմ հանուեցաւ ուր Ռուբեն Սըր-

բաշան կատարեց վերջին օծման կարգը ընդհանուր յուզումի մէջ:

Ապա բեմ բարձրացաւ Ս. Եղիշե վարդ. Տեքեանը ու խօսեցաւ յուզիչ դամբանական մը: Դամբանականի ընթացքին Բանիցս ժողովուրդը պոռկեց իր զայաւած արցունքներ: Յուզուած էր խորապէս եւ ինք Բանիցս:

Կուսանք դամբանականը իր գլխաւոր գիծերուն մէջ:

«Առոյց հիւ եւ գեղեցիկ եւ արարեալ զիս այր ցառոց, քայց եղի եւ հաւասարիմ»:

Որքան կը պատշաճին այս խօսքերը անոր, որ մահուան հարուածներէն խորտակուած՝ կ'իյնայ այս դաւադիրն մէջ:

Մուայրը նորէն պատեր է Սրբոց Յակոբեանց երկինքը, Սգաւոր է Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը, վասնզի իրմէն յաւերժ կը բաժնուի իր բարի, բարոյ, բայց ցաւաւանդ Հայրը:

Սուգի մէջ է Հայաստանեայց Եկեղեցին, վասն զի այս մահով կ'անհետանայ ժիր մշակը իր անդամատանին եւ մատուցակը իր սուրբ սեղանին:

Հարկ մէջ է հայոց ժողովուրդը, որովհետեւ յանձնին Մարտակ Ս. Պատրիարքի ան կը կորսնցնէ պատուական զաւակ մը, գորովալիը Հայր մը եւ անստգիւտ Եկեղեցական մը:

Կեցած եմ դաւադիր առջեւ Հայր բարի, եւ տրտմորէն կը մտածեմ տարիներուն որոնք բուրձ եղան: Երկու տարիներ առաջ, մահը իր թաթը երկարեց կեանքի թելիդ, սակայն Նախախնամութիւնը ուզեց որ ապրիս դուռն, եւ հագիւ պալաւոցող կեանքիդ մոմովը, լուսաւորես այս Հաստատութիւնը, որուն վրայ տրտում եւ ցուրտ շուրքեր սկսեց էին շարժիլ: Դուն լոյսն ու շնորհը այս ժառանգութեան, հայեցար մոմի նման կայծ առ կայծ Սրբոց Յակոբեանց հնադարեան աշտանակին վերեւ:

Ինչպէս ողբամ զքեզ, սիրելի Հայր, ցաւը զոր դուն ունեցար բու վերջին օրերուդ, աւելի եղաւ, բան մեր բոլորի վիրտն ու արցունքը: Շատ քիչիդ կրցին զգալ տառապանքը զոր դուն ունեցար: Մենք ընչ ան-

զամ կ'զգանք, երբեմն զերեզմանէն ալ վերջ: Բայց դուն զգացիր եւ կրկնապէս տառապեցար: Զգացիր զայն մանաւանդ կեանքիդ վերջին վայրկեաններուն, երբ արցունքով նայեցար մահի՞նդ շրջապատող զաւակներուդ եւ անօրինակ ուժգնութեամբ կառչեցար անոնց ձեռքերուն, որոնք կ'երկարէին քեզի մնաս բարովի գերազոյն կարկառումով: Ա՛հ եթէ բացուէին շրթներդ, գիտեմ, մէկ խօսք միայն պիտի ուզէիր ըսել, խօսքը զոր թու բովանդակ կեանքիդ վճիտ սկզբունքը եղաւ, — հաւատարմօրէն ծառայել այս Աթոռին եւ Աստուծոյ —: Եւ դուն, Հայր պատուական, այդ հաւատարմիմ մշալը եղար այս Աթոռին եւ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ, Առաքելին հետ ըսել կարենալու համար «Ժամանակ դարձի իմոյ հասնալ է... բարւոց պատերազմն պատեւրազմեցաւ, զընթացսն կատարեցի, ըզհաւատս պահեցի...»:

Արդարեւ իր 55 տարիները գործադրութիւնը եղան հոգեւին զգացում այդ Ուխտին:

Եթէ իր նախորդ երկու մեծանուն պատրիարքները Գուրեան եւ Գուշակեան, իրենց ստրին փառքը եւ անծին հմայքը բերին այս Հաստատութեան, Մեսրոպ Պատրիարք իբրեւ հարազատ զաւակը այս Աթոռին, սիրտը, հաւատարմութիւնը եղաւ այս հոգեւոր Տան, անոր ներքին հասկացողութեան եւ շահերուն մարդը. եւ այս ոչ միայն իր երկտասարդ եւ կորովի տարիներուն ալլ մանաւանդ իր վերջի դժբախտ օրերուն, երբ ցաւին սլարը եւ մահուան շուքը իր սիրտին կ'երկարէին:

55 տարիներ շարունակ, իր կեանքը եղած է բեղմնաւոր աշխատանքի եւ վերելքի շրջան մը:

Իր սարկաւազական եւ արեղայական երկտասարդ տարիներէն սկսեալ մինչեւ իր ասպարէզին բարձրագոյն զագթները ան յայտնագործեց մտքի եւ հոգիի տէր եկեղեցականի լաւագոյն յատկութիւնները:

Թէ՛ իբր ուսուցիչ, թէ՛ իբր Տեսուչ Ժառանգաւորաց Վարժարանի, եւ թէ՛ իբր վարիչ վանական պատասխանատու պաշտօններու, եղած է Ժրաջան եւ օգտակար գործիչը այս Աթոռին, ըլլալով ամէնէն տաղանդաւորն ու զարգացածը իր սերունդին:

Իսկ Գուրեան եւ Գուշակեան կրթանունէր պատրիարքներու օրով հրատարակութեան մէջ սկզբնաւորուած եւ բարգաւաճած կրթական արդիւնքին մէջ, համեստ չէ իր բաժինը: Խորագլխաւ բարի եւ յառաջդիմաւոր, ան իր հոգիին ամէնէն խորունկէն խայտաց ամէն անգամ երբ եկեղեցւոյ ծառայութեան եւ Ս. Աթոռոյ սպասին առաջնորդեց երկտասարդ եւ անձնուէր հոգիները:

Կրթական այս բազմամեայ արդիւնքէն դուրս, Հանգուցեալը տարիներով իբրեւ Լուսարարապետ հոգեւոր զինուորութեան այս կարգին Սուրբ Տեղեաց մէջ, բացառիկ կարեւորութեամբ դեր մըն է կատարած, առաջնորդելով Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը իր դարաւոր պաշտօնին իրագործման, իբրեւ էն կարողն ու հմուտը մեր Եկեղեցւոյ եւ Ս. Տեղերու աւանդութեանց:

Հանգուցեալը ծառայած է նոյնպէս հայ դպրութեան. իր բանասիրական եւ պատմագիտական վաստակը իր վրայ կը կրէ պրպտող, Թափանցող, եւ ազգային արժէքներու նախանձախնդիր մտաւորականի մը շնորհը:

Իսկ ինչ որ բացառաբար ուշագրաւ էր Հանգուցեալի մէջ, ատիկա՝ Հայ եկեղեցականի աւանդական եւ տոհմիկ մտապառկերին լիալիբ արտացոլումը իր անծին վրայ. Մեսրոպ Սրբազան իբր այդ ապրեցաւ հազարներու յիշողութեան խորը: Այդ գիծով ան կը մտնար մեր եկեղեցւոյ երանանշորհ հայրապետներու այն փաղանգին, որոնք լուրջ էին քաղըր եւ ինքնակորոյս:

Ու վերջապէս իր նկարագրի ամէնէն ցայտուն արժանիքներէն մին պիտի մնայ իր ազնուութիւնը: Վանական կեանքի բերումները, ան ասպարէզին դառնութիւնները փոխանակ խստացնելու, ըրած էին զայն աւելի խոր եւ մարդկային: Բոլոր անոնք որ իր մերձաւորութեան մէջը ապրեցան, տպաւորուած մնացին այդ անուշութեանէն:

Քաղցը էր ու խաղաղասէր, խորապէս համոզուած ըլլալով թէ բոլոր գեղեցիկ արդիւնքները համերաշխութեան եւ խաղաղութեան մէջ կը պտղաբերին: Այս տեսակէտով Հանգուցեալը եղաւ Աւետարանի ճշմարիտ աշակերտը:

Ու այս բոլորը կուգային իր մէջ խտացնելու մասերը բազմագործով: Վասն զի իր

մտքին եւ իր էութեան բոլոր թելերը կը ղեկավարուէին իր սիրտէն, իր անուշ եւ բարի սիրտէն, որուն տաքութեանը մէջ իր հակառակորդներն անգամ իբրեւ բարեկամ կը կենային:

Եւ այժմ, Հայր պատուական, կեցած ժամանակին ետեւ, բեզ յաւիտենականութեան տանող նաւուդ վրայ, մաքրուած եւ ծոյլ, օրհնէ զմեզ բոլորս բու Հայրական եւ բարի հոգիով, որ ինչպէս կեանքի մէջ, այնպէս ալ կեանքէն անդին պիտի ըլլայ ներող եւ բաղջր:

Հանգիստ ցաւատանը մարմնոյդ.

Խաղաղութիւն հոգիիդ, Հայր բարի:

ԹԱՂՄԱՆ ԿԱՐԳ

Ժամը 11-ին սկսաւ Թաղման Կարգը, հանդիսապետութեամբ Տ. Խաղ Արեւայիսկոպոսին, զգեսաւորուած էին նաեւ Ռուբեն, Արաւազը եւ Մամբէր Սրբազանները: Ներկայ էին բոլոր հոգեւոր պետերու ներկայացուցիչները, կառավարական բազմաթիւ բարձրասիւնան պաշտօնատէրներ, հիւպատոսական մարմիններ ամբողջութեամբ, դամասանց եւ այլ հասցատութեանց սեփեաներ: Չորս վարդապետներ քահանայական զգեստով, սաղաւարտ ի գլուխ արձանացած էին պատուանդանի չորս անկիւնները, իբրեւ դազադաւաճներ: Դազալը ողորուած էր 64 ծաղկեպսակներով:

Լուսաեօղի Սրբազանը Եկեղեցւոյ Ասեանին մէջ.

Դամբանականին վերջ Սարկաւազը ծայրնեց «Ողջոյն եւ միմեանց» եւ բոլոր Միաբանները մի առ մի մօտեցան եւ իյնալով իւրենց սիրեցեալ Հօր անեցացած մարմնին վրայ վերջին համբոյրը դրօժեցին անոր զաւկացած աչին եւ հակին: Դազալը կրկին փոխադրուեցաւ իր պատուանդանին վրայ, ուր այս անգամ սգաւոր ժողովուրդը մօտեցաւ հրաժեշտի ողջոյնը առնելու իր Հօսապետին:

Հանգստեան աղօթք կարդացին նաեւ Յուսէպ Պատրիարքի ներկայացուցիչը Տ. Վասիլեւս Արեւայիսկոպոսին, մեր հեռեւակ եկեղեցիներու ներկայացուցիչներ՝ Ղաթինը, Ասորիներ եւ Հապետներ: Աղօթեց իր հոգիին համար, նոյնպէս Անկիւսան Յայիսկոպոսը:

ՅՈՒՂԱՐԵԱՆՈՐՈՐԵԹԵԱՆ

Ապա կազմուեցաւ յուղարհաւորութեան քափօրը, առաջնորդելու Սրբազանին մար-

մինը իր վերջին կայրը: Առջեւեն կը ֆայեր ամենազգի «ղավառ»ներու շարանը, սկանսներու խումբեր, ժառ. վարժարանի աշակերտներ եւ վարդապետներու վեհաժողով: Դադաղին կը հետեւին Նուսահեմի Կառավարիչը, եկեղեցական պետեր եւ բազմաթիւ օտար հասաստութեանց ներկայացուցիչներ: Աւստրիական մէջ ժողովուրդի ներկայութիւնը եւ անմախքնաց, աւելի քան նախորդ պատերազմներու փառաւոր յուզարկաւորութիւնները: Ճամբաները, ճանիքները, պարտէզները խոնուած էին: Դադաղը առաջնորդուեցաւ Ս. Փրկիչ եկեղեցին, որուն զաւիթին մէջ է պատերազմներու դամբարանները:

Դամբարանականներ խօսեցան, Ազգրնի

Մետուպ Պատերազմ իր մէջ մարմնաւորած էր երեք խոշոր արժանիքներ: Նա հաւասարիմ եկեղեցական էր, բանասէր գիտնական եւ բարի Հայր իր ժողովուրդին: Ծանր է մեր հարուածը բայց մենք պէտք չէ յուսահատինք, մեր ժողովուրդը յուսահատիչի գիտեր, եւ այսպիսի ծանր տրտմաներում աւելի է համախմբում եւ միասնաբար գործում: Իսկ որովհետեւ մեր եկեղեցականները մեր ժողովուրդի արժանաւոր եւ հարազատ զաւակներն են, անոնք մարմնաւորած են մեր ժողովուրդի մեծ արժանիքները: Այս բարձր գերեզմանին առջեւ պիտի ուխտեն իւրեցի սրտի խորեւում աւելի համախմբել եւ դրանով բարձր պահել մեր եկեղեցւոյ եւ ժողովուրդի պատիւը:

Պաշտօնական Ներկայացուցիչներ

Տեղակալի Պատուիրակ Բրոն. Առնս Աբրահամեանը, մօտաւորապէս հետեւեալ խօսեցրով: «Մեր եկեղեցին, ըստ, ծանր հարուածներ ստացաւ այս վերջի ֆառորդին: Դեռ մեր ժողովուրդը չէր հաներ սուգի ըզգեսը Կ. Պոլսոյ պատերազմին, հաճախորդաւորում էր Նուսահեմի Պատերազմ Մետուպ Սրբազանի մանր: — Սրբազանին մահը յաւկապէս ցաւալի է մեր ժողովուրդի եղբայրների համար, որովհետեւ հանգուցեալը ուրեց նրանց արիւնքի օրերը եղաւ բոլորի հետ ու ջանաց սփռել վիշտը բոլոր անոնց որոնք իրեն էին ապաւինում: Մեր ժողովուրդը ճանաչեց սիրեց այս պատուական եկեղեցականը եւ այժմ ողբում է նրա մահը:

Գերեզմանները միայն փոսեր չեն ստեղծում, այլ նաեւ բարձունքներ, յոյս ունիմ որ Մետուպ Պատերազմի բաց գերեզմանը, բարձունք պիտի հանդիսանայ աւելի բարձր ձգտումների եւ միաբանական համեմատութեւ ստեղծագործ աւիասանքի»:

Խօսեցաւ «Արեւ»-ի եւ մամուլի իբրեւ ներկայացուցիչ մեծամուն Բանաստեղծ Պ. Վ. Թեհեանը յուզումով եւ յարգամբով: Անա իր խօսքը:

Սգակիր Հայրեր եւ Նղբայրներ,

Իւրաքանչիւր մարդու մահը երկու փոս կը բանայ այս աշխարհի վրայ, մէկը՝ որ

իր մարմնոյն մեծութիւնը ունի գրեթէ, որ կ'առնէ գայն իր մէջ եւ իսկոյն կը գոցուի անոր վրայ, եւ միւսը՝ որ իր փորած բարոյական միջավայրին մէջ կը փորուի, կ'ըլլայ այնքան մեծ եւ խորունկ որքան սիրելի եւ պիտանի եղաւ իր կեանքը եւ բաց կը մնայ երկար ժամանակ: Այս երկորդ փոսը երբեմն մեռնողին ընտանիքը եւ իր բարեկամները միայն կը տեսնեն. ուրիշներու համար՝ ան գոյութիւն կ'առնէ նաեւ մէջտեղը այն հաստատութեան կամ այն ժողովուրդին որուն կը պատկանէր մեռնողը եւ որուն ծառայած, որուն մէջ դիրքը մը գրաւած էր ան: Եւ ծառայութեան ու դիրքին մեծութիւնն է՝ որ նաեւ մեծութիւնը կը շինէ այս փոսին:

Պատրիարք Մեսրոպ Արքեպիս. Նշանեան, որուն մարմինը հիմա հողին յանձնուեցաւ իր երջանկայիշատակ նախորդներուն քով, կը բանայ լայն եւ խոր փոս մը ծոցին մէջ՝ նախ իր պատկանած մեծ հաստատութեան՝ Ս. Յակոբեանց Աթոռին, Վանքին եւ Միաբանութեան, յետոյ Հայաստանեայց Եկեղեցիին եւ յետոյ Հայ Ազգին, որոնց Ան ծառայեց հաւատարմօրէն յիսուն եւ աւելի երկար տարիներ եւ գրաւեց անոնց մէջ ամենաբարձր դիրքերէն մէկը՝ զոր կ'ընծայեն անոնք արժանիքով իրենց ծառայողներուն:

Դիրքը եւ արժանիքը ամէն տեղ միասին չեն գտնուիր միշտ: Առանց մեծ արժանիքի՝ բարձր դիրքերու հասնողներ եղած են ու կան ամենուրեք, որուն հակառակ՝ մեծ արժանիքներ մնացած են իրենց համապատասխան դիրքերէն վար: Մեսրոպ Արքեպ. կը մեռնի այն դիրքին վրայ որուն բարձրանալու իրաւունքը կուտար իրեն իր արժանիքը, դժբախտաբար քիչ ժամանակ միայն հոն ապրելէ եւ գործելէ ետք:

Հանգուցեալ Մեսրոպ Արքեպ. եղաւ անոնցմէ՝ որոնք իրենց վարած պաշտօնին մէջ պարտքի մը կատարումը պահանջքով մը չեն կշռեր, պարտականութիւնը կը կատարեն՝ առանց ի փոխարէն իրաւունք մը պահանջելու, այդ իրաւունքը կը պահանջեն գործին եւ Մարմինին համար որուն կը ծառայեն, եւ ո՛չ իրենց համար: Այսպէս եղաւ Նորոգ հանգուցեալ բարձրաստիճան եկեղեցականը, այսպէս եղած են Նրուսա-

ղէմի Ս. Աթոռին ծառայութեան նուիրուած անուանի եւ անանուն բազմաթիւ միաբան Հայերը դարերու ընթացքին, եւ այսպէս է որ Հայաստանեայց Եկեղեցին՝ ամբողջովին վեհութիւն, գեղեցկութիւն եւ քաղցրութիւն եղող սոյն մեծ Հաստատութիւնը, կրցած է տեւել մինչեւ այսօր:

Մեսրոպ Պատրիարք լաւ ըմբռնած էր՝ որ իր ընտրած եկեղեցական ասպարէզի՝ մէջ մահաւանդ, կարենալ լաւ ծառայելու համար անհրաժեշտ է ըլլալ հեզահամբոյր եւ կարգապահ, ունենալ՝ թէ՛ իբրեւ պարզ միաբան եւ թէ՛ իբրեւ Պետր ի Միաբանութեան՝ եղբայրական ու հայրական վերաբերում: Վստահ ըլլանք, ամէնքս անխտիր որ կը հաննայինք իր համբերատար ոգին ու իր բնաւորութեան քաղցրութիւնը, որ երբ ան պէտք գագց յանուն կարգապահութեան սաստեղ ու պատօժել, ատիկա ըրաւ հարկադրուած եւ սրտէն արիւն քայլելով:

Իր եկեղեցականի կենսըմլն ու վարքովը, ան երբեք տեղի չտուաւ գայթակղութեան եւ իր այս ժխտական առաքինութեամբ եւս ծառայեց ու պիտի շարունակէ ծառայել մեր Եկեղեցիին՝ որ պիտի կարենայ զինք ցոյց տալ իբրեւ տիպար վարժաբարձր չուլիւ մը իր երիտասարդ պաշտօնէութիւնը:

Քիչ չեղաւ նաեւ Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս Նշանեանի վաստակը իբրեւ մտաւորական մշակ՝ իբրեւ ուսուցիչ եւ իբրեւ հեղինակ:

Այնպէս որ, երբ այս պահուս իր մահականացու մարմինը առնող նեղ փոսին հետ՝ կը բացուի նաեւ միւս փոսը որ մեր հանրային կեանքին մէջ կը գոյանայ, կը տեսնենք այդ փոսը մեծութեամբ իր դիրքին եւ արժանիքին, ու կը տեսնենք անոր վրայ սաւառնիլը, քաղցրօրէն տխուր զոյգ մը աղանձներու մասն, Հայ ժողովուրդին Սիրոյն եւ Յարգանքին:

Յուզումով խօսեցաւ նոյնպէս Մամբէկ Մբազան, դուռնացելով իր մէջ բարի հոգեւորականը եւ պարեակամութեան մարդը:

Թաղումէն վերջ Միաբանութիւն եւ ծաղովուրդ գլխիկոր դարձան վաճ, որ պարտուած մեծութեան մը, քաղցրութեան մը եւ չորմէ մը, աւելի քան թխուր կը բուեր:

ՀՈԳԵՀԱՆԳՍՏԵԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹԵԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱՊԷՍ ՆԵՐԿԱՅ ԵՂՈՂՆԵՐ

ՀՈԳԵՒՈՐ ՊԵՏԵՐ

ԵՒ

ՆԵՐԿԱՅԱՑՈՒՑԻՉՆԵՐ

Յունաց Ս. Պատրիարքի ներկայացուցիչը Գեր. Տ. Վասիլիոս Արքեպս., իր հետեւորդներով.

Հատինաց Ս. Պատրիարքի ներկայացուցիչը Գեր. Լիանդր, իր հետեւորդներով.

Յրանչիսկեանց Կիւսգոսի ներկայացուցիչը Հայր Մոնթէրօ, իր հետեւորդներով. Երուսաղէմի Անկիլքան եպիսկոպոսը Գեր. Տ. Ստուարթ, իր հետեւորդներով.

Երուսաղէմի Ղպտոց եկեղեցւոյ եպիսկոպոսի փոխանորդը Տէր Մաթթէաս, իր հետեւորդներով.

Երուսաղէմի Ասորւոց եկեղեցւոյ եպիսկոպոսի փոխանորդը Տէր Պոլոս: Երուսաղէմի Հապէշաց եկեղեցւոյ Տեառն Արքայ Հայր Կապր Եւսուս.

Արհրապատիւ Յ. Վ. Նազիեան Գերապաժառ.

Հայ Հռոմէականաց Պատր. Փոխ. Հայր Յակոբ Վրդ. Կիրակոսեան.

Յոյն Հռոմէականաց Փոխ. Եկզարք Աթանաս Առաջապաղապ.

Ասորի Հռոմէականաց Փոխ. Արքա Եփրեմ Հատտատ.

Տոմինիկեան Միաբանութեան Հայրերու ներկայացուցիչ.

Անգլ. Արքայական Բանակներու Օգնական Երկցապետ Տէր Հ. Ուակըն-ձօնս.

Անգլ. Բանակի Նրէշնիք Տէր Յ. Գ. Պարբօս, Տէր Յ. Շանն; Տէր Ս. Քէմպլը, և Տէր Հարօլտ Քի:

ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ՊԱՇՏՈՆԱՑԱՐՆԵՐ

Վսեմ. Բարձր Գոմիսէրը թիկնապահ՝ Մաթօր Նիկօլ.

Անգլ. Բանակի Ընդհ. Հրամանատարի ներկայացուցիչ Մաթօր Ջէմպլըլէյն.

Անգլ. Բանակի Օղային Ուժերու Ընդհ. Հրամանատարի ներկայացուցիչ Ուինկ Քրամանդը.

Պետ. Աւագ Քարտուղար Մր. Յ. Լ. Ու. Շօ, C. M. G.

Պետ. Ֆինանսական Բաժնի գեր-վարիչ Մր. Ա. Ո. Լ. Սալէհ.

Մր. Բ. Ի. Հ. Գրոսբի, C. M. G., O. B. E. Աւագ Դատաւորի ներկայացուցիչ Մր. Դ. Եղուարզս (Դատաւոր).

Երուսաղէմի Կառավարչի փոխ. Մր. Ռ. Նիւթըն.

Պետ. Դիւղատնտ. և Ձկնորս. Դաժնեւ ներու վարիչ Մր. Ֆ. Ի. Մասօն.

Պետ. Տնտեսութեան խորհրդական Մր. Գ. Ուալը, C. M. G., C. B. E.

Հնութեանց Թանգարանի Վերատնուէ Մր. Ռ. Համիլթըն.

Պետ. Հաշուեքննիչ Մր. Բ. Ֆ. Պինդըր, O. B. E.

Պետ. Գլխաւոր Քարտուղար Բուհի Պէյ Ապտուլ Հատի, O. B. E.

Գոյօնէի Գ. Դ. Կրիպպը, Ձին. Հիւանդանոցի վարիչ.

Պետ. Ընդհ. Հաշ. Մր. Մ. Ս. Ուլֆ. Պետ. Թեթեւ Արուեստից վարիչ Մր. Յ.

Լ. Ֆլէշըր, T. D.

Պետ. Հողային Արձանագրութեանց վարիչ Մր. Հօրթն.

Ընդհ. Ոստիկանապետի ներկայացուցիչ Մր. Հափինկմ, C. B. E.

Երուսաղէմի Քաղաքապետ Վսեմ. Մուստաֆա Պէյ Քալդի.

Երուսաղէմի Օգն. Կառավարիչ Մր. Մ. Թօմլինսըն.

Անգլ. Cadeներու ներկայացուցիչ Մր. Յ. Ռ. Սմիթ.

Պետ. Վարչական մարմնի պաշտօնեայ Մր. Ա. Յ. Մանթուրա:

Հ Ի Ռ Պ Ա Ց Ո Ս Ն Ե Ր

Մր. Բինքըրթըն, ընդհանուր հիւպատոս Միացեալ Նահանգաց.

Մր. Սթէնք, հիւպատոս Միացեալ Նահանգաց.

Վսեմ. Թէվֆիկ Պէյ Հէննօ, ընդհանուր հիւպատոս Եգիպտոսի.

Գօնթ արև Շալլարտ, ընդհանուր հիւպատոս Ազառ Ֆրանսայի.

Մր. Վօլէկօնսկի, ընդհանուր հիւպատոս Լեհաստանի:

Մր. Միլքիք, ընդհանուր հիւպատոս
Եռեկոսլաւիոյ.

Մր. Քարբասքօ, ընդհանուր հիւպատոս
Սպանիոյ.

Մր. Նօկէն, ընդհ., հիւպ. Պելճիքայի.

Մր. Թամէր, ընդհանուր հիւպատոս
Թիւրքիոյ.

Մր. Էսֆանտիարի, հիւպատոս Իրանի.

Մր. Քիւս, հիւպատոս Իրանի.

Շէյխ Ապտուլ Ազիզ Խուսէյմի, Սաու-
տական Արաբիոյ.

Մր. Ուէյն Կարթ, Ներկայացուցիչ ընդհ.
հիւպատոսի Զուիցերլոյ.

Մր. Ուէյլըր, հիւպատոս Լեհաստանի.

Մր. Լարսըն, հիւպատոս Շուէտի.

Մր. Նովակ, ընդհանուր հիւպատոս Զե-
լանդի.

Հրէից Vaad Leumiի նախագահ:

ԾԱՂԿԵՊՍԱԿ ՂՐԿՈՂՆԵՐ

Հայրապետութիւն Ամենայն Հայոց, Ս.
Էջմիածին.

Կաթողիկոսութիւն Հայոց Կիլիկիոյ.

Ռուսաց Ս. Պատրիարքէն, Երուսաղէմ.

Ասորոց Եպիսկոպոսէն.

Թէոփիլոս Եպս. Ղպտոց.

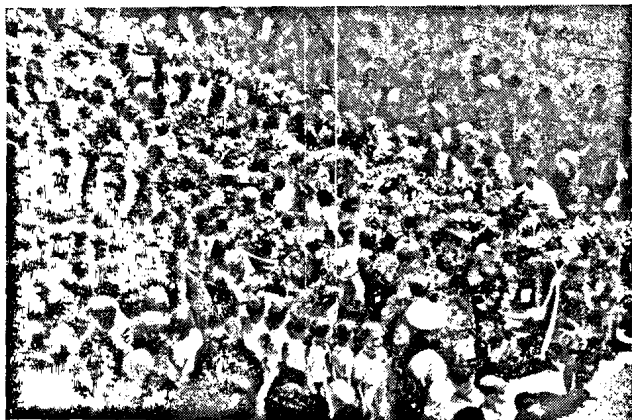
Սրբոց Թարգմանչաց Վրժ.ի Շրջանաւար-
տից Միութիւն.

Barclay's Bank, Jerusalem.

Ottoman Bank, Jerusalem.

Corner House, Jerusalem.

Joseph Albina & Rubin Silberstein, Jerusalem.

Մաղկեղսակներ քափօրին ապրիլին.

Ղպտոց Միաբանութենէն.

Բեթղեհէմի Հայ Միաբանութենէն.

Տ. Հայկազուն Քհնյ. Ոսկերիչեանէ.

Եգիպտոսի Հայ Գաղութէն.

St. Andrew's Church & Hospice Jerusalem.

Հայկական Բարեգ. Ընդհ. Միութիւն.

Բեթղեհէմի Հայ Համայնք.

Անդր-Յորդանանի Հայ Գաղութ.

Ժառանգաւորաց Վարժարան.

Սրբոց Թարգմանչաց Վարժարան.

Սրբոց Թարգմանչաց Վրժ.ի Ուսուցիչներ.

A. Mavromichalis, Jerusalem.

Երուսաղէմացի Հայոց Բարես. Միութիւն.

Մարաշի Հայրենակցական Միութիւն.

Ազունիի Բուժարանի Տրիկնանց Միութիւն.

Հայկական Միութիւն Երուսաղէմի.

Ջէյթունի Հայր. Միութիւն, Երուսաղէմ.

Մալաթիոյ Կրթ. Միութիւն Երուսաղէմի

Մասնաճիւղ.

Տէօրթեօյի Հայրնկց. Միութիւն Երուսա-

ղէմ.

Երուսաղէմի Հայ Մշակութային Միութիւն.

երուսաղէմի Տիկնանց Աղքատ. Միութիւն.
երուսաղէմի Հ. Կ. Խաչի Մասնաճիւղ.

Հայ Կարմիր Խաչ Յոպպէի Մասնաճիւղ.
Մանթաշէֆ Ընկերութիւն երուսաղէմ.

Հ. Ե. Միութիւն, երուսաղէմ, Յոպպէ,
Հայֆա.

Հ. Ե. Միութեան Արիւնք, երուսաղէմ,
Յոպպէ, Հայֆա.

Հ. Մ. Ը. Միութիւն, երուսաղէմ.

Հ. Մ. Ը. Միութիւն, Հայֆա.

Հայաստանի Օգնութ. Ձեռնարկի Գործա-
դիր Յանձնաժողով, երուսաղէմ.

Հայաստանի Պաշտպանութ. Լիկա, Հայֆա.

Հայաստանի Օգնութեան Լիկա, Յոպպէ.

Հայ Համայնաւարներու Երուսաղէմի Կազ-
մակերպութիւն.

Տէր և Տիկին Լևոն Կէրդեան.

Տէր և Տիկին Վահան Փառքալ.

Տէր և Տիկին Ֆիլիպ Տէրտէրեան.

Տիար Դաւիթ Յովհաննէսեան.

Տիար Նիկողոս Չաքմաքճեան և Ընտանիք.

Տէր և Տիկին Յովսէփ Շէօճմեկեան.

Տէր և Տիկին Եղուարդ Խնտամեան.

Սրբազան Պատր. Հիւանդապահունիներ.

Տիարք Եարութիւն և Մելքոն Պապիկեան.

Տիար Յակոբ Արսէնեան.

Տիար Լևոն Քէհնեան.

Տիար Փափազեան և Ընտանիք, Հայֆա.

Տիկին Սառա Դ. Թադէոսեան, Պաղատա.

Երուսաղէմ զանուկ Պաշտպաններ.

Տիար Բ. Քէլէճեան և Որդիք.

Տիար Արմենակ Տէր Դրիգորեան.

ՅԱՒԱԿ ՅԱԿԱՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ԵՐԵՒԱՆ. 10 Սեպտ.

Խորապէս զգածուած ենք Ամենապատիւ
Ս. Պատրիարքի մահուամբ: Ընդունեցէք և հա-
ղորդեցէք Միարանութեան մեր ցաւակցութիւն-
ները: Հրահանգած ենք որ մեր թեմերու բոլոր
եկեղեցիներու մէջ մատուցուի Ս. Պատարագ և
Հոգեհանգստեան պաշտօններ մահուան քառա-
սունքի առթիւ:

Տեղակալ Արքեպ. Ձեռնադրեալ

ՆԻԻ ԵՈՐԲ. 1 Օգոստ.

Կ'ողբանք կորուստը մեր սիրեցեալ Պատ-
րիարքին: Կ'աղօթենք որ Ամենակարողն Աստ-
ուած պահպանէ մեր եկեղեցին ու Ազգը:

Գառնիկ Արքեպ. Յովսէփեան

Կ. ՊՈԼՍՍ. 28 Յուլիս

Կ'ողբանք մահը Մեծարդ Պատրիարքի:

Տեղակալ Գեորգ Ասլանեան

ՊԵՏՐՈՒԹ. 28 Յուլիս

Խորապէս զգածուած ողբացեալ Նշանաւ
Պատրիարքի մահուամբ, կը ներկայացնէ իր
ցաւակցութիւնները և կը մասնակցի ազգային
սուգին:

Աղանճեան Պատրիարք

Կար. Հայոց Եփիմիոյ

ԼՈՆԾՈՆ. 29 Յուլիս

Քէնթըրբերի Արքեպիսկոպոսը խոր ցաւ և
վշտակութիւն կը յայտնէ Հայոց սիրեցեալ և
յարգելի Պատրիարքին մահուան առթիւ:

Կանոնիկոս ձ. Յուկյաւ

ՊՈԽԵՆՈՍ ԱՅՐԷՍ. 27 Յուլիս

Ամենախորին ցաւակցութիւններ:

Գառնիկ Արքեպիսկոպոս

ԴԱՎՐԷԹ. 2 Օգոստ.

Իմ ամենախորին ցաւակցութիւնս կը ներ-
կայացնեմ Մեծարդ Պատրիարքի մահուան առթիւ:
Ներսէս Արքեպիսկոպոս

ԴԱՄԱՍԿՈՍ. 29 Յուլիս

Կը ներկայացնեմ իմ խորին ցաւակցու-
թիւններս յանուն մեր թեմի Հայ Ժողովրդեան:
Տիգրան Արքեպիսկոպոս

ՀՈՍՄ. 28 Յուլիս

Կը ցաւինք Հատ մեր եղբոր՝ Մեծարդ Պատ-
րիարքի մահուան համար. Աստուծոյ ողորմու-
թիւնը թող առատանայ անոր վրայ: Կը յայտ-
նենք մեր ցաւակցութիւնը երուսաղէմի Հայոց
եկեղեցականներուն՝ մեր սիրելի եղբայրներուն:

Տիգրան Պատրիարք Անթոփի

ՊՈԽԵ (ԵՐԻՊՏՈՍ). 28 Յուլիս

Շատ կը ցաւիմ մեր սիրելի Հօր՝ Մեծարդ
Պատրիարքի վախճանումին: Ղարի Օրթոտոք
քայր եկեղեցին ևս կը մասնակցի Հայ եկեղեցի
վշտին, հայցելով երկինքի օրհնութիւնն ու մխի-
թարութիւնը:

Թեոփիլոս Սպա. Սրբուաղէմի

ՀԱՅՅԱ. 1 Օգոստ.

Կը մասնակցիմ Ձեր և Հայ հասարակու-
թեան վշտին, մեր եղբոր մեծ կորուստով:

Համիմ Սպա. և Կարթիկ Խամայնի

ԱՂԵՔՍԱՆԴՐԻԱ. 27 Յուլիս

Ընդունեցէք խնդրեմ Աղքատներու Հայ
Համայնքին և իմ վշտակցութիւնը Ս. Պատրիար-
քի ցաւալի մահուան առթիւ:

Պապիկ Վարդապետ

ՀԱԼԷՊ, 28 Յուլիս

Մեծ ցաւով տեղեկացանք Մետրոպ Ս. Պատրիարքի մահը, կ'ազօթենք անոր հոգւոյն հանգըստեան համար և կը մազթենք բարօրութիւն Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան և Հայ եկեղեցիին:

Զարեհ Վարդապետ
Առաջնորդ Հայկաի Թեմին

ԿիՊՐՈՍ, 30 Յուլիս

Գաւառական և Վարդական Ժողովները Իրենց բոլոր Ցանձնաժողովներով — Մեքլեանեան Հաստատութիւնը և ամբողջ Հայ Համայնքը Իրենց խորին ու անկեղծ վշտակցութիւնը կը յայտնեն Մետրոպ Պատրիարքի տխուր կորուստին համար:

Հայաց Առաջնորդարան

ԻՍՊԱՀԱՆ, 8 Օգոստ.

Կ'ողբանք Մետրոպ Ս. Պատրիարքի մահը:
Կրօնական Խորհուրդ

ԱՏԻՍ-ԱՊԱՊԱ, 29 Յուլիս

Եթովպիոյ Հայ դադութիւնը կը յայտնէ իր ամենախորին ցաւը և վշտակցութիւնը Մետրոպ Պատրիարքի մահուան համար:

Կեկեկերեան Քահանայ

ՊԱՂՏԱՏ, 29 Յուլիս

Մեր և մեր ամբողջ Համայնքին ամենախորին վշտակցութիւնը կը յայտնենք Ս. Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Յէր Յակոբեան
Առաջ. Փոխ.

ԼՈՆՏՈՆ, 29 Յուլիս

Սրտագին ցաւակցութիւններս բոլոր եղբայրներուն մեր կորուստին համար. Աստուած հաստատուեալսն Ս. Աթոռը և համբաւի Միաբանութիւնը:

Տիրան Վարդապետ

ԲՐՈՎԻՏԷՍ, 31 Յուլիս

Խորին վիշտով լսեցի Նորին Ամենապատուութիւն Մետրոպ Պատրիարքի մահուան գոյժը, իմ անկեղծ ցաւակցութիւններս մեր Միաբանութեան:

Սիմն Վարդապետ

ՆԻԻ ԵՌՐԲ, 3 Օգոստ.

Կը ցաւիմ Պատրիարքի մահուան համար. կը մաղթեմ Երկնային առաջնորդութիւն Ս. Աթոռոյն և Միաբանութեան:

Հօգոն Վարդապետ

ԳԱԼԱԻԲ, 27 Յուլիս

Ցաւակցութիւններս Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Զաւէն Վրդ. Տէրուհեան

ԼԻՁՊՈՆ, 31 Յուլիս

Անսահման վշտով զգացումներով լսեցի Նորին Ամենապատուութիւն Մետրոպ Նշանեան Պատրիարքի մահը: Կը խնդրեմ որ Սրբոց Յակոբեանց Պատ. Միաբանութիւնը ընդունի իմ խորապէս զգածուած ցաւակցութիւններս:

Պալուստ Կիւլպէնկեան

ՊԵՐՏՈՒԹ, 29 Յուլիս

Խնդրեմ ընդունեցէք մեր սրտագին ցաւակցութիւնները Մետրոպ Պատրիարքի մահուամբ յառաջ եկած ձեր մեծ վշտին մէջ:

Յովսէփ Սէնի-Պօմյան

ԴԱՄԱԼԷ, 27 Յուլիս

Սրտագին ցաւակցութիւններս Մետրոպ Պատրիարքի մահուան համար:

Տօք. Պառոսեան

ԼՈՆՏՈՆ, 3 Օգոստ.

Մեծ ցաւով լսեցինք Նորին Ամենապատուութիւն Մետրոպ Պատրիարքի մահուան գոյժը, Հաղորդեցի Պր. Կիւլպէնկեանին յանուն որուն և մեր կը խնդրեցանք ամենախորին ցաւակցութիւններս Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան բոլոր անդամներուն:

Յակոբեան

ԳԱԼԱԻԲ, 28 Յուլիս

Կը խնդրեցանք մեր խորին ցաւակցութիւնները Մետրոպ Ս. Պատրիարքի մահուան առթիւ: Մեր խնդրեցանք մեր ամենախորին ցաւակցութիւններս Ս. Պատրիարքի մահուան համար:

Սահրա Օրաքեր

ԳԱԼԱԻԲ, 30 Յուլիս

Խորին վիշտով կը յայտնեմ Ձեզի և Միաբանութեան իմ անկեղծ ցաւակցութիւններս Մետրոպ Պատրիարքի անդամներին կորուստին համար:

Հանրիկ Յալքը

ԳԱԼԱԻԲ, 27 Յուլիս

Խորապէս զգածուած եմ Պատրիարքի մահուան գոյժին վրայ. կը խոնարհիմ Նորին Ամենապատուութեան զազալին առջև և կը մանակցեմ Ձեր ազօթըններուն և կ'ողբեմ Ձեզ իմ խորին ցաւակցութիւններս և կը հայցեմ Աստուծոյ օգնութիւնը ստեղծուած կացութեան մէջ:

Մէր Սիւյոնեան

ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԻԱ, 29 Յուլիս

Խորապէս կը ցաւիմ ամենուն կողմէ մեծապէս յարգուած մեր Ս. Պատրիարքի մահուան գոյժին վրայ. կը խնդրեցանք մեր Միաբանութեան իմ խորին ցաւակցութիւններս Ս. Պատրիարքի մահուան համար:

Պառոս Կիրակոսեան

ԳԱԼԱԻԲ, 29 Յուլիս

Անկեղծ ցաւակցութիւններս մեր սիրեցեալ Պատրիարքի դառն կորուստին համար:

Պառոս Կիրակոսեան

ՀԷԼՈՒՄ, 27 Յուլիս

Կը մանակցեմ Ձեր սուգին:

Մարտիկեան Ռական

ՀԱՅՅԱ, 26 Յուլիս

Սրտագին ցաւակցութիւններս. խորին վշտակցութիւններս:

Թորոս Ամենեան

ՀԱԼԷՊ, 5 Օգոստ.

Անկեղծ ցաւակցութիւններ Մետրոպ Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Հալպէի Կիրակոսեան Վարժարան

ԴԱՄԱՍԿՈՍ, 29 Յուլիս

Իմ խորին ցաւակցութիւններս Մեսրոպ Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Ֆիլիպ Պատրիկիտեան

ԳԱՂՏՈՍ, 29 Յուլիս

Ընդունեցէք մեր խորին ցաւակցութիւնները Պատրիարքի մահուան համար:

Հապէլ եւ Հայկ Թաղեոսեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Հանեցէք ընդունել մեր ամենախորին ցաւակցութիւնները Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Հ. Բ. Ը. Միտրիւն

ՀԱՆԷՊ, 5 Օգոստ.

Խորին ցաւակցութիւններ սիրեցեալ Մեսրոպ Ս. Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Թաւուզեան Ընտանիք

ԴԱՄԱՍԿՈՍ, 31 Յուլիս

Անկեղծ ցաւակցութիւններ:

Գրիգորեան Սղոյայեան

ՅՈՊՊԷ, 27 Յուլիս

Խորին ցաւակցութիւններ:

Խաչատուր Թաղեոսեան

ՅՈՊՊԷ, 27 Յուլիս

Խորին ցաւակցութիւններ:

Գարեգին Թաղեոսեան

ՅՈՊՊԷ, 27 Յուլիս

Խորին ցաւակցութիւններ:

Հայկ Թաղեոսեան

ՅՈՊՊԷ, 27 Յուլիս

Հայ երիտասարդաց Միութեան խորին ցաւակցութիւնները:

Թաղեոս Թաղեոսեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Մեծապէս վշտահար եղած եմ Նորին Ամենապատուութիւն Պատրիարքի մահուան համար. կը մատուցանեմ իմ անկեղծ ցաւակցութիւններս:

Աւար Դաւիթեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Խնդրեմ ընդունեցէք իմ ամենախորին ցաւակցութիւններս Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Կարպիս Գարանեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Մեծ վշտով լսեցի Նորին Ամենապատուութիւն Հայոց Պատրիարքի մահը. հանեցէք ընդունել իմ ամենախորին ցաւակցութիւններս:

Ռուբին Սարաճեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Մեծապէս վշտացայ Նորին Ամենապատուութիւն Պատրիարքի անակնկալ մահուան համար. կը հուսովանեմ ներկայացնելու իմ անկեղծ ցաւակցութիւններս:

Յարութիւն Սալեան

ՅՈՊՊԷ, 28 Յուլիս

Մեծապէս վշտացան Նորին Ամենապատուութիւն Պատրիարքի մահուան առթիւ. կը

փութանք ներկայացնել մեր անկեղծ ցաւակցութիւնները:

Սարգիսեան Սղոյայեան

ԵԱՅԱ, 29 Յուլիս

Խորապէս զգածուած ենք Պատրիարքի մահուան համար. ընդունեցէք մեր անկեղծ վշտակցութիւնները:

Levant Bonded Warehouses

ՌԵՄԼԷ, 27 Յուլիս

Մեծ վշտով կը ներկայացնեմ որտեղ ցաւը Մեսրոպ Պատրիարքի վախճանման առթիւ. Աստուծով կը հայցեմ Միաբանութեանդ երկար ե համբերատար կենեք:

Մուսաճաւ Էլ-Խայրի

ՌԵՄԼԷ, 27 Յուլիս

Խորին վշտակցութիւններս Մեսրոպ Պատրիարքի մահուան առթիւ:

Միսրոպ Պուրսախան

ԵՐՈՒՍԱՆԴԷՄ, 28 Յուլիս

Անկեղծ ցաւակցութիւններս Նորին Ամենապատուութեան մահուան առթիւ:

Կարապետ Գոյախեան

ՀԱՅՅԱ, 30 Յուլիս

Մեծաուռ Պատրիարքի մահը իրական աւշտ մըն է մեր Համայնքի համար. փոխադարձ ցաւակցութիւններ:

Իսլամիսթ Պետրոս

ՀԱՅՅԱ, 27 Յուլիս

Անկեղծ ցաւակցութիւններս եւ խորին կաւակցութիւններս:

Յէւեան

ՀԱՅՅԱ, 26 Յուլիս

Սովիէթ Հայաստանի Օգնութեան Մարմինը խորին վշտով կը յայտնէ իրենց սիրեցեալ Պատրիարք Մեսրոպ Արքեպիս. Նշանանի անտամանակ մահուան համար, եւ կը ներկայացնէ Ս. Աթոռայ Միաբանութեան բոլոր Հայերուն իրենց սրտագին ցաւակցութիւնները, մաղթելով որ ամենակարգու օրինէ մեզի արժանաւոր յաջորդով:

ՀԱՅՅԱ, 27 Յուլիս

Նորին Ամենապատուութիւն մեր սիրեցեալ Պատրիարքի մահուան զոյժը խորապէս ազդեց մեզի բոլորս, կը մատնակցինք Միաբանութեան սուգին. ընդունեցէք մեր ամենաանկեղծ ցաւակցութիւնները:

Հայ Սրիսաւարդաց Միութիւն

ՀԱՅՅԱ, 28 Յուլիս

Կորուստն անծ, վշտն խոր, ազդն մնայուն, Տէրն ողորմած:

Հայուհեաց Միութիւն

ՀԱՅՅԱ, 29 Յուլիս

ՀայՔայի Հայ Մշակութային Միութիւնը յայտնելով իր խորին ցաւակցութիւնը Մրազան Պատրիարք Հօր ցաւով մահուան առթիւ, կուզայ օրդիական խնարհութեամբ ձեռնադրելու անոր հողակոյտին առջև:

Վարչութիւն

ՀԱՅՖԱ, 30 Յուլիս

Խորապէս կը ցաւինք Նշանեան Պատրիարքի մահուն համար:

Հայ Կաթմիր Խաչ

ՀԱՅՖԱ, 27 Յուլիս

Խորապէս կ'ողբամ անժամանակ մահը մեր սիրեցեալ Պատրիարք Հօր և կը դրկեմ որտաղին ցաւակցութիւններս Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան:

Մխալեան

ՀԱՅՖԱ, 27 Յուլիս

Սիրտս վշտի ծանրութեան տակ ճնշուած կ'ողբայ Ս. Պատրիարքի մահը:

Գասպար Աղաճանեան

ՀԱՅՖԱ, 27 Յուլիս

Մեր խորին ցաւակցութիւնները:

Գրիգոր Ափարեան

ՀԱՅՖԱ, 28 Յուլիս

Խորապէս ցաւեցայ Նորին Ամենապատուութեան մահուն գոյժին վրայ. իմ ամենախորին ցաւակցութիւններս բոլոր Հայրերուն:

Սգնիկ Պոյոտեան

ԱՄՄԱՆ, 29 Յուլիս

Սրտագին ցաւակցութիւնս մեր ազգին կուռտին առթիւ:

Աւանեսի Յէր Գրիգորեան

ՌԱՅԵԱՔ, 29 Յուլիս

Ցաւակցութիւններս:

Յօֆր. Քիւփէլեան, Յիկիմ Ռօզա

Քէրէթ, 27 Յուլիս

Քերէթի Հայոց խորին ցաւակցութիւնները Ս. Պատրիարքի մահուն առթիւ:

Յօֆր. Դանիէլեան

ՅԱԻԱԿՅԱԿԱՆ ՆԱՄԱԿՆԵՐ

(Ուղղուած Տ. Կիրեղ Ծ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Պաղատ, 27 Յուլիս

Երուսաղէմէն հեռագրական գոյժը՝ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի մահուն առթիւ՝ խոր վիշտալուստեանցին:

Առաւել ևս ցաւալի է, երբ Հայաստանեայց եկեղեցու բոլոր զահերը այժմ թափուր են իրենց Գահակայներէ:

Տ. Մեսրոպ Պատրիարքի մահը այս պարագաներում պատճառ է դառնում մի անգամ ևս խորհելու Հայ եկեղեցու նուիրապետութեան մասին, երբ Հայ եկեղեցու արժանաւոր զաւակները՝ նուիրապետութեան ականաւոր պաշտօնեաները՝ հին սերունդին պատկանող՝ հետզհետէ վախճանելով մեծ բաց են թողնում իրենց յետիւց:

Տ. Մեսրոպ Պատրիարքին ճանչցայ իմ ուսանողութեանն օրերից Լինինգքադում (Պետերբուրգ), երբ երջանկաշիւտակի Իզմիրլեան կաթողիկոսին կ'ընկերանար՝ որպէս անձնական քարտուղար, այնուհետև Ս. Էջմիածնում նոյն պաշտօնի մէջ, որ իր ուստիս և անկեղծ բնաւորութեամբ Էջմիածնի ընդհանուր միաբանութեան սիրելին էր և յարգանքի արժանացող անձը:

Այդ իսկ պատճառով միշտ կապւած մնաց Ս. Էջմիածնի հետ և մինչև իսկ իր վերջին հիւանդութեան օրերում՝ երբ կը հանդիպէի, իր ցանկութիւնը կը յայտնէր՝

գնալ Ս. Էջմիածին կաթողիկոսական ընտրութեան մասնակցելու և կաթողիկոսի օժուով կատարել:

Իսկ Երուսաղէմում որպէս Լուսարարապետ և Պատրիարք ինձ վրայ խորը տպաւորութիւն թողեց և պատկառանք ազդեց՝ որպէս ազնիւ մարդ, բարձր հոգեւորական գործավարձ ձայր և անձնուէր գործիչ Հայ եկեղեցու:

Ահա՛ թէ ինչու կ'ողբամ և կը ցաւիմ Պատրիարք Տ. Մեսրոպ Արքեպիսկոպոսի մահուն և Հայ եկեղեցու մեծ կորուստի համար:

Այն բացը որ ունեցաւ Հայ եկեղեցին մասնաւորապէս Առաքելական Ս. Աթոռը, բոլորս կը զգանք դեռ երկար ժամանակ:

Մաղթենք որ Ամենակարող Տէրը պահէ պահպանէ Հայաստանեայց Ս. եկեղեցին և արժանաւոր Գահակալ նուիրէ Ս. Աթոռոյն: Բարձրապատիւ Հայր Սուրբ, Ձեզ եւ Միաբանութեանդ իմ ցաւակցութիւններս կը յայտնեմ և կը բարեմաղթեմ ոյժ, կարողութիւն եւ ողջմտութիւն Ս. Աթոռոյ պահպանման եւ բարգաւաճման համար:

Ընդառաջելով Ձեր հեռագրին պիտի աշխատեմ ներկայ լինել եւ մասնակցել յուշարկաւորութեան:

Ընդունեցէ՛ք իմ խորին յարգանացս հաւատարմը:

Աղօթակից
ՌՈՒԻԷՆ ԱՐԲԵՊՍ.

(Ուղղուած Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Հալէպ, 4 Օգոստոս 1944

Քանի մը օրեր առաջ, ձէգիրէէն Հալէպ հասնելու, խորունկ վիշտով իմացայ Սմեն. Տ. Մեսրոպ Սրբազան Պատրիարք Հօր վախճանումը. այս տխուր առթիւ, կը փութամ իմ և ձէգիրէի Հայութեան ցաւակցութիւնները յայտնել Պատմ. Միաբանութեանդ:

Կ'աղօթեմ որ Տէր Յիսուս Քրիստոս իր լոյսերուն մէջ հանգչեցնէ ամենուս սիրելի Պատրիարք Հայրը և արժանաւոր Գահակալով մը օժտէ Ս. Ուխտդ:

Կը շնորհաւորեմ Ձեր Տեղապահական ընտրութիւնը և բարգաւաճում կը մաղթեմ Միաբանութեան:

Աղօթակից

ԽՈՐԷՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Առաջ. Փոխ. Հայոց ձեգիրէի

տութեանց վիճակներուն և կ'ապրի անոնց ապրումներուն ազդեցութեանցը տակ:

Ասկէ մի քանի օր առաջ ցաւով իմացանք մահը Երուսաղէմի Հայոց Պատրիարք՝ Երանաշնորհ Տ. Մեսրոպ Ս. Արքեպս. Նշանեանի: Կիպրահայութիւնը խորապէս ազդեւած, բայց ո՛չ յուսահատած, կուգայ սգակցել Երուսաղէմի Պատ. Միաբանութեան և հայ ազգին, խնդրելով Տիրոջմէ որ իր անբաւ ողորմութեանը և անհասանելի կամօքը գթա մեղի և մեր դարաւոր հաստատութեանցը նորանոր աթոռակալներ յարուցանելով, որոնց հովանիին տակ անմար միայն Հուսաւորչի կանթեղը ճառագայթելով մեր ամենուն սրտին հաւատք, յոյս և մանաւանդ սէր...

Մնամ ակնածանօք և խոր սուգով լի՝

ԽՈՐԷՆ ԱԻԱԳ ՔԶՆՅ. ԳՈՒԼԻԿԵԱՆ

Յուդահեաւորեալ բափօր.

(Ուղղուած Տնօրէն Ժողովին)

Նիկոսիա, 5 Օգոստոս 1944

Հա՛րք Պատուականք,
Համայն հայ ազգը, ընդ որս Կիպրահայութիւնը միշտ մեծ հետաքրքրութեամբ կը հետեւի իր կրօնական և ազգ. հաստա-

(Ուղղուած Տ. Կիւրեղ Ծ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Աթա-Ապէպա, 9 Օգոստ. 1944

Սրբազան Հա՛յր
Ս. Սաղիմայ Ամենապատիւ Պատրիարք
Հոգեւոյս Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի
մահուան բօթը յայտնող հեռագիրն երբ

ստացանք, համայն գաղութա վշտարեկ սրտով ի խոր սուգ մատնուեցաւ: Անակնկալ էր ասիկայ, սակայն, ի միութարութիւն կը խորհէինք այսպէս, Վճիռը երկնային էր, որուն հանգէպ խոնարհիլ ու համակերպիլ միայն կը մնար մեզ մանեռու:

Միեւնոյն օրը, Եգիպտոսէ եկած հայ թերթերն կը գուժէին նաեւ մահը՝ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք Ամենապատիւ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նարոյեանի, որով կրնաք երեւակայել թէ՛ մահուան սոյն երկու անակնկալ հարուածներն՝ ինչ տխուր ազդեցութիւն կրնան ներգործած ըլլալ հայ գաղութիս վրայ:

Աս տխուր կացութեան մէջ, որոշեցինք, ի յիշատակ Հոգեւոյս Ս. զոյգ Պատրիարքներու մասնաւոր Ս. Պատարագ և հոգեհանգստեան պաշտօն կատարել, նաեւ ի միութարութիւն հայ գաղութիս:

Աւստի, Սրբազան Հայր, յայտնելով մեր բոլորին խորին ցաւակցութիւնները Ս. Յակոբայ Միաբանութեան, կը խնդրենք Բարձրեալէն որ անասան պահէ պատրիարքական զոյգ Աթոռները, տալով նոցա արժանշանի Գահակալներ, ի պաշտպանութիւն Հայաստանեայց Առաք. Ս. Եկեղեցւոյ: Որով մնամ համբուրիւ Ս. Աջոյգ՝

Մառայ

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔՀՆՅ. ԿԵՎՀԷՐԵԱՆ
(Հոգեւոր Հովիւ Երովպանայոց)

(Ուղղուած Տ. Կիրեղ Կ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Բեքդեմ, 28 Յուլիս 1944

Գեր. Ս. Հայր՝

Մեծ է կորուստ այսօրուան և ցաւը անդամանելի մեր մանեռու սրտին: Կորուստ Ազգին, կորուստ Ս. Եկեղեցւոյն և կորուստ Ս. Աթոռոյն և Միաբանութեան, ևս առակել մեր գաղթական սրտին որ զինք տեսնք Վարդապետ Ս. Եկեղեցւոյն, Եպիսկոպոս և Պատրիարք, հաւատարիմ և արժանաւոր զաւակ Առաք. Ս. Աթոռոյն:

Սգաւոր սրտերու արտայայտութիւնը շատ է, լեցուն և հոսուն որչափ հեղուի չիտար հանգստութիւն, որչափ օրեր անցնին կրակ չի մարիր:

Այժմ, Հայր, այս անդառնալի մեծ կո-

րուստով՝ քաջ դիտեմ որ կ'այրուի թէ՛ Ձեր և թէ՛ Միաբանութեան սրտերը, սակայն այն որ մեզի սիրելի է, սիրելի է աւելի Ստեղծողին:

Ուստի բան մը որ մեր ուժէն վեր է, մեզի կը մնայ խնդրել ամենակարող Աստուծա՛նն որ շնորհէ Ձեզի և մեր Միաբան Ս. Հայրերուն և Եղբայրներուն՝ Ս. Հոգիի միութարութիւն:

Մատչիմ ի համբոյր Ս. Աջոյգ Ագասիրա

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔՀՆՅ. ՍԻՄՈՆԵԱՆ
(Ժամադար Ս. Ծննդեան Հայ Վանուց
Բեքդեմի)

(Ուղղուած Տ. Գէորգ Վրդ. Զանսեանին)

Պալիս, 29 Յուլիս 1944

Գերաշնորհ և պատուական Հայր Սուրբ, Գաղաքիս հայ թերթերէն՝ ամենադառն կսկիծով և խոր տխրութեամբ կարդացինք անսպասելի և անազորոյն մահը, Ամենապատիւ Տ. Տ. Մեսրոպ Սրբազան Նշանեանի, և արտաբեկութիւն և խորունկ վիշտ առթեց թէ՛ մեզ և թէ՛ ազգային շրջանակին մէջ. օրհնեալ լինի իւր յիշատակը:

Հայ Եկեղեցին դժբախտաբար մեծ կորուստներ ունեցաւ սա մի քանի տարուան մէջ, հետզհետէ կորսնցնելով իր շարքերէն հոյակապ և մեծ և կարող դէմքեր. մաղթենք որ Յիսուս Քրիստոս նորանոր դէմքեր և անձնաւորութիւններ պարգեւէ հայ ազգին:

Մաղթելով Ձեր Գերապատուութեան և Միաբանական Ուխտիդ իւրաքանչիւր անդամոց երկար և բարձր կեանք և միութարութիւն, մնամ խոր յարգանք աղօթակից Գերապատուութեանդ,

ԿՈՐԻԻՆՆ ՔՀՆՅ. ՇԱՀԷՆԵԱՆ
(Պագրք Գեօյ)

(Ուղղուած Տ. Կիրեղ Կ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Համս, 5 Սոցուս 1944

Որունկ վշտով ու անբացատրելի թախիծով համակուեցանք ու սգացինք մահը՝ մեր սիրելի Պատրիարքին Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի, որով դարձեալ Երուսաղէմի Ս.

Աթոռին թափուր Գահը և Միաբանութիւնը իր սուգի քողերը կ'զգենու։ Այդ անակնկալ ու անհաւատալի գուժը նոյն բան տրտաւ մութեամբ համակեց նաև Հոմասհայ փոքրիկ գաղութը, որ միշտ համակրողը նայուածքներով կը դիտէ Երուսաղէմի Ս. Աթոռն ու իր Հայրախնամ Աթոռակալը։ Ուստի բարի եղէք արտօնել որ իմ անմխիթար սուգին հետ Հոմասհայութեան ցաւակցութիւնը եւս միացնեմ Միաբանութեանդ սուգին ու ցաւակցութեան. աղօթելով Հանգուցեալ Ս. Պատրիարքին համար եւ խնդրելով Բարձեալն Աստուծոյ որ արժանաւոր յաջորդներ յարուցանէ Իր այրիացած Ս. Աթոռին։

Մատչիմք ի համբոյր Ս. Աջոյդ

Ագակիր

ԵՂԻՇԷ ՔՀԼՅԹ. ՏՕՂԻՄԱՅԱՅԱՆ

Հոգեւոր Հովիւ եւ Նախագահ

Թաղական Խորհրդոյ

(Ուղղուած Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Նիկոսիա, 31 Յուլիս 1944

Բարձրաշնորհ Տէր,

Նորին Ամենապատուութիւն Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեան Սրբազան Պատրիարքին ի Տէր հանգստեան բոթը խորին վշտով համակեց միջ, մանաւանդ տրուած ներկայ պայմաններուն մէջ, երբ դեռ Ամենայն Հայոց Հայրապետական Աթոռը թափուր է և երբ Կ. Պոլսի և Երուսաղէմի Պատրիարքական Աթոռները կարճ ժամանակամիջոցի մէջ կը զրկուին իրենց արժանի տիրէ Հովուապետներէն։ Կ'ողբանք մահը Նորին Ամենապատուութեան մանաւանդ անոր համար, որ Ան իր քսանվեց տարուան վարդապետութեան, քսան տարուան եպիսկոպոսութեան և հինգ տարուան պատրիարքութեան ընթացքին եղաւ իր հոգւոյն նուիրուած մաքրակենցաղ, բազմաշխատ եւ բազմօգուտ օրինակելի եկեղեցական մը, հաստատուն սիւններէն մէկը Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան և Հայաստան-Յայկ Առաքելական Եկեղեցւոյ։ Ան ցմահ տընեցաւ Միաբանութեան և Պատրիարքութեան վարկը բարձր պահելու համար Երուսաղէմի պէս կրօնական տեսակէտով միջազ-

գային կարեւորութիւն ունեցող միջավայրի մը մէջ։

Մեր խորին ցաւակցութիւնները յայտնելով Սրբոց Յակոբեանց որբացեալ Միաբանութեան, կը մաղթենք ջերմապէս որ Ս. Պատրիարքին մահը, նոր և բեղմնաւոր կեանքի մը ծնունդ տայ Առաքելական Աթոռոյդ մէջ յօգուտ Հայ Եկեղեցւոյ, Հայ Ազգին և Հայրենիքին և օժտէ Ս. Աթոռդ արժանընտիր գահակալով մը։

Որդիական խորին յարգանք,

Ձեզ Վշտակից

ՏԳԹ. Յ. ԹՕՓՃԱՅԱՆ

(Ուղղուած Տ. Կիրեղ Մ. Վրդ. Իսրայէլեանին)

Երուսաղէմ, 28 Յուլիս 1944

Ագակիր Հայր Սուրբ.

Երուսաղէմի մեր սիրեցեալ Պատրիարք՝ Տ. Մեսրոպ Արքեպս. Նշանեանի վախճանման գոյժը ցաւով ու սուգով համակեց էութիւնս։ Եկեղեցիին ու ազգին խնդր կուրուստը կրկնակի կը ազամ։ Վերջին տարիներուն վայելած էի ողբացեալին հայրական գուրգուրանքն ու սէրը։ Մահուան անկողինին մէջ երբ անդինականին դալուկը պատած էր անոր շնորհալի դէմքը, անիկա կը ժպտէր հայրօրէն իրեն այցելող զաւակներուն։ Այս կէտէն իր կորուստը կը նկատեմ անձնական ծանր ու չմեցուցիչ հարուած մը։ Այլեւս պիտի չկրնանք վայելի իր ներկայութեան տաքուկ վայելքը։ Այլեւս պիտի չկրնանք սփոփուիլ իր հայրական անուշ խօսքերուն կախարդանքէն։

Իր բարի ու առաքելի բնաւորութիւնն ու եկեղեցական նուիրումը, մինչև իր վերջին շունչը, մնաց իրեն պողպատեայ նկարագրերը։ Ամբողջ կէս դար ան եղած էր Հայ Եկեղեցիին անձնուրաց նուիրեալը։ Ամբողջ կէս դար նուիրում։ Պէտք է կանգ առնել այս երեւոյթին առջև։ Մանաւանդ պէտք է խոնարհիլ ու մտածել անոր օգտակար կեանքին յիշատակին առջև։ Այս կէտէն իր կորուստը կը նկատեմ շատ խոշոր հարուած մը Ազգին ու Եկեղեցիին համար, երբ բանիբուն ու հաւատաւոր մարդերու պակասը այնքան շեշտուած է մեր գոյնէմ ու տխուր իրականութեան մէջ։

Մեսրոպ Պատրիարք Հօր կրօնատը առիթ մը պէտք է ըլլայ որպէսզի մեր հանրային ու եկեղեցական տարտամ ու մըթագնելու վտանգին ենթակայ միտքն ու խիղճը արմատական ու շինարար ցնցում մը ունենան:

Թափուր է Ս. Էջմիածնայ Աթոռը: Պարագ մնաց Կ. Պոլսոյ արդէն իսկ զբժարախո Գահրը: Նոր պարագ մը կ'աւելնայ մեր երուսաղէմի Աթոռին վրայ: Պէտք է ըմբռնուի որ Հայ եկեղեցին ճգնաժամի շատ ահաւոր շրջան մըն է որ կ'ապրի, պէտք է ըսել ամենավտանգաւոր ճգնաժամը մեր եկեղեցականութեան պատմութեան մէջ: Հին սերունդի եկեղեցականութիւնը չի ջնջու զրայ է արդէն: Անոնցմէ, ափ մը աւելորներ, տակաւին կը ջնանան վառ պահել մեր եկեղեցիին պլպլուռ վրայ եղող, ու չի ջնջու վտանգը ապրող հին փառքը: Նորեր չեն հասնիր: Կրօնքի ու հաւատքի առաքելատիպ քարոզիչներուն կը նայի եկեղեցին: Ու կ'ըսեմ, անոնց գալուստը կ'ուշանայ, և այս ուշացումին ու դեղեւումին մասին մտահոգուողները չեն յայտնուիր ազգային ու եկեղեցական պատասխանատու շրջանակներուն մէջ:

Այս ժողովուրդին սիրտը կ'արիւնի ու հոգին կը կոտտայ իր պատուական ու սըրբազան եկեղեցիին ներկայ ծանրակշիռ իրականութեան առջև: Պէտք է մտածել ու արագ շարժիլ: Հայ եկեղեցին մեր ազգին փառքը ու պսակը եղած է միշտ: Այդ փառքն ու պսակը պէտք է վերագտնէ իր շքեղութիւնն ու զօրութիւնը:

Անխուսափելիօրէն, այս ցաւատանջ մտածումները կը յաճախեն միտքը, երուսաղէմի Աթոռին կրած նոր ու շատ ծանր կորուստին առջև: Նորերու պէտքը չեշտուած է մեր եկեղեցիին համար: Հիներու բացը աղաղակող դարձած է: Պէտք է մըտածել այդ աղաղակին ու անկէ արձագանգող դժբախտ իրականութեան մասին:

Յայտնելով որդիական շատ խոնարհ ցաւակցական զգացումները Ձեր ու մեր ենթակուած խոշոր կորուստին համար ու մաղթելով Ձեզի և Միաբանութեան կար և կարողութիւն:

Որդիական յարգանքներով ու սուգով՝
ՍՍՄՈՒԷԼ Թ. ԹՈՒՄԱՅԵԱՆ

CUSTODIA DI TERRA SANTA

Jerusalem, 26th July 1944

Your Lordship,

I beg you to accept my personal condolences and sympathies on the occasion of the death of His Beatitude Mesrob Nishanian. All the members of the Custody of the Holy Land join me in mourning the late Patriarch.

FR. ALBERTO GORI
Custos of the Holy Land.

SAINT ANDREW'S HOSPICE JERUSALEM

Jerusalem, 29th July 1944

I desire to express my profound grief at the death of His Beatitude Archbishop Mesrob Nishanian Armenian Patriarch of Jerusalem. I deeply regret that owing to my duty at Divine worship in St. Andrew's Church on Sunday 30th July at 11 a. m. I shall be unable to be present at the Funeral Service.

FROM THE ASSISTANT CHAPLAIN-GENERAL.
HEADQUARTERS, PALESTINE BASE & L. OF C. AREA.

Jerusalem, 28th July 1944

Dear Father Cyril,

Just now when we remember the martyrdom of St. James the Great, our thoughts naturally turn every year to South West Jerusalem and to your Cathedral of St. James. This year the sad news of the death of your Patriarch makes us remember you the more especially at this time.

The hospitality of your great reception hall with the portraits of your Patriarchs around on the walls now gives place in our minds to that quieter sanctuary, where their graves mark their last resting place on earth.

To a close knit community like

your own we know how deep will be the feeling of your loss. We mourn with you and we pray that the pin points of the light of human sympathy may be taken to you of the greater sympathy of Him, who is the True Light of the World.

May God who buries His workmen, but carries on His work, raise up new Leadership amongst you and give you a new Patriarch of His choice. We thank Him for the succession of your great leaders and remind ourselves that the East knows not the Holy Sepulchre, but the Anastasis. And in the spirit of His Resurrection we send our gratitude and love and deepest sympathy to you and through you to the whole Body of the Armenian Church.

With sorrowing affection and with brotherly greetings from the Chaplains of the Royal Army Chaplains Department, believe me, Father Cyril to be,

Yours very sincerely

H. VANGHAN JONES
ASSISTANT CHAPLAIN GENERAL

UNION OF SOUTH AFRICA

PRINCIPAL CHAPLAIN (ANGLICAN)
ROBERTS HEIGHTS

2nd September, 1944

My Dear Father Cyril,

It was with great sadness that I received Padre Desch's letter of the 24th August, telling me of the death of His Beatitude Mesrob Nishanian. I hasten to send you my love and deepest sympathy in your most sad bereavement. I fear that in the continuance of the war you may be put to some great difficulty in finding a suitable successor to the Patriarchate. We at Roberts Heights, and in the Church of the Province of South Africa generally, have reason to remember His late Beatitude, for his graciousness in presenting

us with the two pieces of rock from the Palaces of Annas and Caiphas, which adorn the north and south walls of the Sanctuary of the Garrison Church of Christ-the-King, Roberts Heights, I shall never forget the 4th December 1941 when you so kindly arranged for me to be received in audience, and I received His Beatitude's blessing. This will always remain a treasured memory.

We had a Requiem for His Beatitude on the 1st September 1944.

Assuring you of our prayers and our deepest sympathy.

Yours very sincerely,

R. F. STRATHERN

PRINCIPAL CHAPLAIN (ANGLICAN)

BEN ZION MEIR HAY OUZIEL
RISHON LEZION, CHIEF RABBI OF THE HOLY LAND
JERUSALEM

Jerusalem, July 28th, 1944

Dear Sirs,

His Eminence the Chief Rabbi of Palestine Ben Zion Meir Hay Ouziel wishes to convey his deepest condolences to the Armenian Community on the death of His Beatitude Archbishop Mesrob Nishanian, and regrets that he will not be able to be present at the Funeral Service on Sunday next owing to the fast of 9th of Ab which falls on that day.

ISAAC HERZOG, M. A., D. LITT.
CHIEF RABBI OF THE HOLY LAND
BAIT WEGAN

28th July 1944

Dear Sir,

I was deeply grieved to read about the great loss which your community has sustained through the death of His Beatitude Archbishop Mesrob Nishanian.

Please accept my profoundest sympathy and condolence. I am sorry that I shall not be able to attend the Funeral Service next Sunday.

Faithfully Yours

ISSAC HERZOG

Chief Rabbi of the Holy Land

**HIGH COMMISSIONER
FOR PALESTINE
JERUSALEM**

Jerusalem 27th July 1944

Very Reverend Sir,

I have the honour to acknowledge your letter No. 2922/15 dated the 26th July, and to convey to you and to the Armenian community on behalf of myself and the Government of Palestine my sincere sympathy in the sad bereavement you have sustained by the death of His Beatitude the Armenian Patriarch.

I have the honour to be

Very Reverend Sir,

Your obedient servant,

HAROLD MACMICHAEL

High Commissioner

رئاسة الديوان الاميرى العالى

عان في ١٢ شعبان ١٣٦٣

الموافق ١ اغسطس ١٩٤٤

سيادة الاب كيقورق جانسزريان المحترم

بطريركية دير الارمن الارثوذكس بالقدس

تحية واحتراما وبعد فقد تشرفت برفع كتابكم الى حضرة صاحب السمو الملكى سيدى ومولائى المعظم فأمرنى حفظه الله ان ابلفكم تعزيتيه السامية وأسفه العميق لوفاة غبطة البطريرك الجليل ساثا الولى عز وجل ان يعوضكم عن تلك الحسارة بكل خير وتوفيق .
واقبلوا فائق الاحترام .

رئيس الديوان العالى

**CHIEF SECRETARY'S OFFICE
JERUSALEM**

Jerusalem, 28th July 1944

Dear Father Djansezian,

I have heard with great regret of the death of His Beatitude the Armenian Patriarch. Will you please accept my most sincere sympathy in the sad bereavement sustained by yourself and by the Armenian community.

Yours sincerely,

J. V. W. SHAW

**CHIEF JUSTICE'S CHAMBERS
LAW COURTS
JERUSALEM**

Jerusalem, 28th July 1944

Very Reverend Sir,

I learned with deep sorrow of the death of the late Patriarch, and I write to express to you and the Confraternity of St. James and the Armenian Community, my sincere sympathy with you in the loss you have sustained with the passing of this Prince of the Armenian Church.

Yours sincerely,

W. J. FITZ GERALD

**GOVERNMENT HOUSE
JERUSALEM**

Jerusalem, 28th July 1944

Dear Father Cyril,

Our word of sincere sympathy in the great loss you have sustained. I am so glad to have seen His Holiness at Easter time and deeply deplore his loss.

This is a purely personal letter, not connected in any way with the official position I hold.

I expect to be attending the funeral on Sunday to represent His excellency.

Yours sincerely

K. I. NICHOLL

Major

DISTRICT COMMISSIONER'S OFFICES
JERUSALEM

Jerusalem. 27th July 1944

Your Reverence,

It is with very deep regret that I learn of the death of His Beatitude Mesrob Nishanian, Armenian Patriarch of Jerusalem.

I wish to state on this occasion that having had the honour and pleasure of being in constant contact and communication with His Beatitude for the last sixteen months I have always had a special admiration for him and an appreciation of the manner in which he administered the affairs of the Armenian Patriarchate. His loyalty to Government has never been doubted and his and his tact and love of peace were characteristics of his.

While I participate in your sorrow may I express to Your Reverence, the Armenian Clergy and members of the Community my deep condolences.

I have the honour to be,

Your Reverence's
obedient servant,
ROBERT NEWTON

Acting District Commissioner

GENERAL COUNCIL (VAAD LEUMI)
OF THE JEWISH COMMUNITY OF PALESTINE

Jerusalem, 31st July 1944

Dear Sir,

On behalf of the Vaad Leumi, I have the honour to extend our sincere condolences to the Armenian Community of Palestine on the loss of the Armenian Patriarch, His Beatitude Archbishop Mesrob Nishanian.

Sincerely Yours,

I. BEN-ZEVIE

Chairman, Vaad Leumi

հոնամբ ստանալու ցուցակը մնացեալ ցարակցական նամակներուն զորս ամբողջութեամբ զեղեղել այս քիւիմ մէջ անկարելի եղաւ: — Սրբոց Յակոբեանց Միաբանութիւնը իր խորին ճանաչակաւորութիւնը կը յայտնէ բոլոր յարգելի նամակագիրներուն եւ կը խոյսէ աստուածային օրհնութիւն անոնց համար:

Պաղատիքներ. —

Յ. Օլական.

Հայ Երրորդաբարդաց Միութիւն.

Հայաստանի Օգնութեան Յանձնախումբ.

Պր. Գեորգ Սանտրուհի.

Ուրարականի Միջբան Յովհաննէսեան:

John Krikorian, Jerusalem.

Եղիպտոսներ. —

Մ. Արթուր.

Տիգրիս Ֆուլիկ Դուրեան.

Տիգրիս Մարիլու Ս. Գայիքեան.

Եմբուրի Տ. Մանգիան.

Սուրիայներ. —

Վարդան Բենյ. Վարդերեսեան.

Մովսէս Փաշայեան.

Գէորգ Ս. Ամերիկեան Հիւանդանոցէն.

Կարպետ Մելքոնեան (Պաղատեցի).

Պոլսոյ. —

Զարմայր Ծ. Վրդ. Կէզիւրեան.

Կիպրոսներ. —

Դրիգոր Վրդ. Պահլաւունի.

Իրաքներ. —

Թադական Խորհուրդ Հայոց Մուսուլի.

Հնդկաստաններ. —

Հնդկահայ Հայ Հոգեւորականութիւնը.

Ո Տ Ա Ր Ն Ե Ր Է

Vicariat Patriarcal Syrien Catholique.

Rev. Eric F. F. Bishop.

Christ Church, Jerusalem.

Air Headquarters, Levant.

District Commissioner's Offices, Haifa.

District Commissioner's Offices, Samaria.

District Commissioner's Offices, Lydda.

District Commissioner's Offices, Gaza.

Palestine War Savings Campaign.

Attorney General's Office Jerusalem.

General Post Office, Jerusalem.

Controller of Light Industries.

Department of Forests.

Controller of Salvage, Bank Chambers.

Barclays Bank, Local Directors.

Ottoman Bank, Regional Manager.

Consul Général de Pologne.

Royal Swedish Consulate, Jerusalem.

Consulado de Mexico, Jerusalem.

Latvian Consul, Jerusalem.

Edward W. Blatchford.

Dept. of Health Headquarters.

"Dar es Salam".

Mrs. Duncan Macrae, Jerusalem.

Council of the Jewish Community of Old City.

Committee of the Jewish Community Jerusalem.

The Jewish Agency for Palestine, Jerusalem.

Bernard Joseph & Co., Advocates.

Dr. Edgar Heilbronner.

Joseph Fischer, Engineer.

Carl Marx, Jerusalem.

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԹԱՎՄԱՆ ՈՒԹՕՐԷԿԵՐԸ

Օգոստոս ճին, Հոգեւոյ Սրբազան Պատրիարք Հօր Թաղման ութօրէքի Ս. Պատարագը մատուցուեցաւ ի Ս. Փրկիչ, ամբողջ Միաբանութեան և Ժողովուրդի խառն բաղմութեան մը ներկայութեան:

Ս. Պատարագը մատուցեց Արք. Տ. Հայկազուն Բնիչ, Ոսկերիչեան, որ և յիշատակի քարոզը խօսեցաւ (Տե՛ս Սրբնի այս Թիւր, էջ 137, «Յարգանքի խօսք» վերտառութեամբ):

Յաւարտ Ս. Պատարագի, Հոգեւոյ Սրբազան Պատրիարք Հօր Թարմ հողակոյտին վրայ, պաշտուեցաւ նաև մասնաւոր Հոգեհանգստեան պաշտօն, և հողի տապանութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Արքեպօս. Մանասեանի:

Գերեզմանէն դարձին, Միաբանութիւնը Թափօրով Պատրիարքարան բարձրացաւ, ուր Գերաշնորհ Սրբազանը ընդունեց Միաբանութեան անդամներուն ցաւակցութիւնը:

ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՐԻԱՐԷԱԿԱՆ ՏԵՂԱՊԱՆԻ

27 Յուլիս 1944, Հինգաբքի յետ միջօրէի ժամը 4ին, Միաբանական Ընդհ. Ժողով գումարուեցաւ Պատրիարքական Տեղապահի ընտրութեան համար: Ժողովին ներկայ երեքն էին Ս. Էջմիածնի Ազգրեցի Տեղակալի Պատուիրակ յարգելի Բրժ. Առն Աբրահամեանը: Ընդհանուր Ժողովը տասը ընտրեց վարչապետ Հայրեւոյ միաձայնութեամբ Պատրիարքական Տեղապահ ընտրեց Գեր. Լուսաբարապետ Տ. Կիրիլ Մ. Վրդ. Իսրայիլեանը:

— Յաջորդ օրը պաշտօնագրով մը սոյն ընտրութիւնը հաղորդուեցաւ Յուսապիմի վանք. Կառավարիչին եւ բոլոր պաշտօնական հոգեւոր եւ աշխարհիկ հաստատութեան:

ՔԱՌՍՈՒՆՔԻ ՀԱՆԴԻՍՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Սեպտեմբեր 3ին, Սրբոց Յակոբեանց Մայր Տաճարին մէջ Ս. Պատարագ մատուցուեցաւ Հոգեւոյ Սրբազան Պատրիարք Հօր քաղման քառունցին առիթով:

Հանգստեան հանգիստաւոր Ս. Պատարագը մատուցեց Պատրիարքական Տեղապահ Գեր. Տ. Կիրիլ Մ. Վրդ. Իսրայիլեան, եպիսկոպոսական խաչ ի գլուխ:

«Հայր մեռ»էն առաջ պատարագիչ Հայր Բարդղեմ «Ես իսկ եմ յարութիւն եւ կեանք» բնաբանով. ցոյց տուաւ թէ քիստոնեւորութեամբ մեղմացաւ մղձաւանքը մահուան: Անկեղծութեամբ մըն է միայն քիստոնեային համար: Ու վեր առաւ կեանքը Լուսահոգի Սրբազան Պատրիարք Հօր, եւ հաւատեց թէ Անկեղծութեամբ մահուան անկողինին մէջ խաղաղ հոգիով դիմաւորեց մահը, կիսապարտեմ իր ծառայութեամբը յայտնեց յետոյ զեղեցկապօղմ օրինակը անձնուրացութեան եւ զոհաբերութեան ոգիին:

Յաւարտ Ս. Պատարագի կատարուեցաւ Հոգեհանգստեան պաշտօն եւս, ընդհանուր յուզումին մէջ ամբողջ Միաբանութեան եւ հաւատացեալ բազմութեան:

Ս. Պատարագի վերջ Միաբանութիւն եւ աշակերտութիւն քափօր կազմած, ծանախայլ եւ լուսն վերութեամբ Ս. Փրկիչ ուղղուեցաւ զլիաւորութեամբ Գեր. Տ. Ռուբէն Արքեպօս. Մանասեանի: Ի Ս. Փրկիչ եւս կատարուեցաւ մասնաւոր պաշտամունք Հոգեհանգստեան, խուռն հաւատացեալներու ներկայութեան:

Ապա նոյն քափօրով վանք վերադարձին. Միաբանութիւնը Պատրիարքարան ելաւ ուր Գեր. Տ. Ռուբէն Արքեպօս. Մանասեան եւ Գեր. Տեղապահ Հայր ընդունեցան Միաբանութեան անդամներուն ցաւակցութիւններ:

Ս. ԱԹՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ԿԸ ՎԱՃԱՌՈՒԻ

ՍԱՅԵԱԹ-ՆՈՎԱՅԻ

ՏԱՂԵՐԸ

ՆԵՐԱԾԱԿԱՆ, ԿԵՆՍԱԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆՍՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ
ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՎ.

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՊՐՈՓ. ԴՐ. Ռ. ԱՐԲԱՀԱՄԵԱՆԻ

ՏՊԱՐԱՆ «ՄՈՂԵՐՆ», ԹԷՂԱՆ, 1943 — էջ 195

Դիմ. 3 Ամերիկ. Տոլար կամ 60 Նգիպս. Դնկն.

ՄԱՄԼՈՑ ՏԱԿ ԵՆ

ՌՈՒԲԷՆ ՍԵՒԱԿԻ

ԿԱՐՄԻՐ ԳԻՐՔԸ

ԵՒ

ՔԵՐԹՈՒԱԾՆԵՐ

Յ. ՕՇԱԿԱՆԻ

ՀԱՄԱՊԱՏԵՐ

ԱՐԵՒՄՏԱՀԱՅ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐ

Այս ընդարձակ աշխատանքին Ա. Հասոբին համար բացուած է բաժա-
նորդագրութիւն: Ամէն օրինակ կ'արժէ 50 Պաղ. դահեկան: Բաժանորդա-
գրուողներու յատուկ գին մըն է ասիկա: Լոյս տեսնելէն յետոյ Հասորը պիտի
ունենայ աւելի բարձր գին: Միւս Հասորներուն համար չենք կրնար յսակ
սլայմաններ բանաձեւել:

ՍԻՈՆԻ ՆԵՐԿԱՅ ԲԱՑԱՌԻԿԻ ԳԻՆՆ Է ԶԵՌՔԷ՝ ԵՐԿՈՒ ՇԻԼԻՆ

ԲԱԺՆԵԳԻՆ

ՍԻՈՆԻ Տարեկան բաժնեգինն է՝ բոլոր երկիրներու համար՝ Անգլ. Շիլին 6
կամ մէկ ու կէս Ամերիկեան Տօլար:

ԲԱԺԱՆՈՐԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ ԿԱՆԽԻԿ Է

Հասցէ՝ *Rédaction de la Revue Arménienne SION*
Patriarcat Arménien, Jérusalem-Palestine

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱԻ Ս. ԱՐԺՈՌՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆԷՆ

ՍՐԱՌՑ ԲԱՐԿՄԱՆՁԱՅ ԵՐԶԱՆԱԻՐՏԻՑ ՄԻՈՒԹԻՒՆ, ՄԱՏՆԱԶԱՐ ԹԻՒԼ

Ե Ր Ք

ՍԵՌՆԻԼ ԳԻՏԵՆՔ

ՎԱՐԿԱՆԱՆՔ

(ԽՈՐՀՈՒԴԻ ԶԱՅ ՄԻՋՆԱԴԱՐԷՆ)

Երեւ Արար

Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ԵՐՈՒՍԱՎԷՍ

ՏՊԱՐԱՆ ՍՐԲՈՑ ԹԱԿՈՒԵԱՆՑ

1944